

**INSTITUTT
FOR SAMFUNNS-
FORSKNING**

Rapport 2022:10

Barn, menneskehandel og nærliggende utnyttingsformer

Hilde Lidén

© Institutt for samfunnsforskning 2022
Rapport 2022:10

Institutt for samfunnsforskning

Munthes gate 31
Postboks 3233 Elisenberg
0208 Oslo

ISBN (trykk): 978-82-7763-748-8

ISBN (digital): 978-82-7763-749-5

ISSN (trykk): 0333-3671

ISSN (digital): 1891-4314

www.samfunnsforskning.no

Innhold

Forord	5
Sammendrag	7
English summary	8
Kapittel 1 Barn utsatt for menneskehandel	9
Hva er menneskehandel?	9
Mindreårige utsatt for menneskehandel i Norge	11
Menneskehandelens grenseland	13
Kunnskapsbehov	14
Studiens innretning og datagrunnlag	15
Studie av gråsoner	15
Litteraturgjennomgang – metode og avgrensninger	17
Begrepsbruk	18
Rapportens gang	19
Kapittel 2 Utnytting av barn: internasjonalt og norsk regelverk	21
Internasjonale konvensjoner og protokoller	21
Europeiske konvensjoner og direktiver	24
Lovverket på nasjonalt nivå	27
Kapittel 3 Menneskehandel – transnasjonalt blikk	36
Transnasjonalt blikk og situasjonsspesifikke vilkår	36
Implementering av statlige forpliktelser i praksis	41
Kritiske stemmer om kontroll og sikkerhet	44
Kapittel 4 Gråsoner: tvangsarbeid	49
Utbytting eller utnytting?	49
Tigging	53
Husholdstjenester	61
Barn utnyttet gjennom tigging og husholdstjenester – oppsummert	64
Mindreårige som blir utnyttet til vinningskriminalitet	64
Når kriminalitet blir ansett som menneskehandel	66
Utenlandske barn utnyttet til kriminalitet	67
Kriminell eller utnyttet?	73

Kapittel 5 Gråsoner: tvangsekteskap	76
Studier av tvangsekteskap som menneskehandel	77
Eksempler på tvangsekteskap koblet til menneskehandel	81
Menneskehandel i rettsvesenet der tvangsekteskap inngår	82
Fylkesnemndsaker hvor (mulig) tvangsekteskap er koblet til menneskehandel	86
Menneskehandel og barneekteskap – videre oppfølging	90
Kapittel 6 Gråsoner: nettovergrep	93
Studier om barn og overgrep via digitale medier	95
Dommer som kobler nettovergrep til menneskehandel	99
Kapittel 7 Studier om god praksis	108
Nasjonal henvisningsmekanisme (NRM)	108
Oppfølging av barn som ofre	110
Sårbarhet som kategori	114
Kjønnsdimensjonen ved erfaringer og oppfølging	116
Medvirkning	117
Å fortelle om utnytting	118
God praksis i komplekse saker	120
Tilstrekkelig informasjon og juridisk hjelp	121
Tilstrekkelig opplæring og spisset kompetanse	122
Helserelatert oppfølging	123
Kapittel 8 Konkluderende refleksjoner	126
Overlapp, gråsoner og hvite felt	129
Behov for mer kunnskap	132
Litteratur	134

Forord

Menneskehandel handler om å utnytte en person for å oppnå økonomisk eller annen form for fordel for en selv. Menneskehandel er en alvorlig form for kriminalitet og et klart brudd på grunnleggende menneskerettigheter. Barn og unge som utnyttes, utgjør en sammensatt gruppe og kan omfatte både migranter og bosatte borgere.

Offentlige instanser trenger tilstrekkelig kunnskap om menneskehandel som fenomen og hvordan de skal følge opp en bekymring for at et barn eller en ungdom kan være utnyttet gjennom menneskehandel.

Rapportens hensikt er å bidra til økt bevissthet om hvordan barn og unge inngår i ulike former for utnyttelse. Den gjennomgår relevant nasjonalt og internasjonalt lovverk, også for former for tvang og utnyttning som grenser opp til hva som inngår i straffelovens menneskehandelsparagraf. For å gå dypere inn i vurderinger og grenseganger har jeg gjennomgått et utvalg saker som er behandlet av fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker eller behandlet i domstolene, der temaet har vært barn utnyttet gjennom menneskehandel eller nærliggende tvang og utnyttingsformer. I tillegg presenterer rapporten perspektiver og funn fra nyere nordiske og internasjonale studier av barn utsatt for menneskehandel og av erfaringer med å følge opp utsatte barn.

Rapporten er utarbeidet på oppdrag fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratets (Bufdir) nasjonale veiledningsfunksjon i saker om mindreårige ofre for menneskehandel og er en del av ISFs følgeevaluering av veiledningsfunksjonens arbeid i perioden 2020–2022.

Jeg vil takke for konkrete og konstruktive tilbakemeldinger fra Bufdirs nasjonale veiledningsfunksjonen på tidligere rapportutkast, hvor dette også har omfattet en juridisk kvalitetssikring av den sosiologiske analysen av straffesaker. Takk også til ISFs kolleger Anne Grødem og Jan Paul Brekke for gjennomlesing og kommentarer.

Oslo, september 2022

Hilde Lidén

Institutt for samfunnsforskning

Sammendrag

Forfattere Hilde Lidén

Tittel Barn, menneskehandel og nærliggende utnyttingsformer

Sammendrag Menneskehandel med barn er en alvorlig form for kriminalitet og har en egen bestemmelse i straffeloven. Sakene i rettsvesenet som gjelder barn og menneskehandel, omfatter nesten utelukkende utenlandske barn. Tvang, vold og utnyttning er også del av barns erfaringer med vinningskriminalitet, tvangsekteskap og nettovergrep. Disse behandles vanligvis som egne innsatsfelt, omfatter hovedsakelig bosatte barn og har egne etablerte kanaler for oppfølging og egne straffebestemmelser. Rapporten undersøker disse overlappende problemområdene og spør om man trenger alternative tilnærminger for å sikre barnets rettsvern og barnets beste.

Rapporten består av to delstudier: en litteraturgjennomgang av nyere internasjonale studier om barn som er utnyttet gjennom menneskehandel, og en sosiologisk studie av menneskehandel og nærliggende utnyttingsformer. Denne analysen bygger på en gjennomgang av konkrete saker slik disse er framstilt enten i rettsvesenet eller for fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker. Studien er et bidrag til Barne-, ungdoms- og familiedirektoratets (Bufdir) kunnskapsbase om barn som er utsatt for menneskehandel.

Et av studiens hovedfunn er at menneskehandel i all hovedsak vurderes som et eget og marginalt fenomen. I saker hvor utenlandske barn inngår, er oppholdsstatus et kompliserende aspekt i oppfølgingen av barnet. Barn og unge som vikles inn i tvangs- og avhengighetsrelasjoner gjennom narkotikakriminalitet, (trussel om) tvangsekteskap, eller nettovergrep, får sjelden sin sak vurdert som mulig menneskehandel. En bredere tilnærming til utnyttingsdynamikken også i disse sakene der tvang, vold og avhengighet er del av bildet, kan gi et mer konsistent og kunnskapsbasert grunnlag for myndighetenes innsats.

Emneord Utnyttning av barn, menneskehandel, Palermoprotokollen, tvangsarbeid, tvangsekteskap, nettovergrep.

English summary

Authors	Hilde Lidén
Title	Children, human trafficking and overlapping forms of exploitation
Summary	<p>Child trafficking is a serious form of crime and has a separate provision in the Norwegian penal code, and cases concerning children and trafficking almost exclusively involve foreign children. Violence, coercion, abuse and exploitation are also part of children's experiences of crime for profit including forced marriage and online sexual abuse. Child exploitation and human trafficking are usually treated as separate fields of action, with distinct penal provisions and well-established channels for follow-up. This report examines these overlapping areas and asks whether or not alternative approaches are needed to ensure the child's legal protection and best interests.</p> <p>The report consists of two sub-studies: a literature review of recent international research on children exploited through trafficking and a subsequent sociological study of human trafficking and overlapping forms of exploitation. This analysis is based on a review of specific cases presented either in the judicial system or before the County Social Welfare Boards. The study is a contribution to the knowledge base of the Norwegian Directorate for Children, Youth and Family Affairs (Bufdir) on children who are victims of human trafficking.</p> <p>One of the study's main findings is that human trafficking is generally regarded as a separate and marginal phenomenon. In cases concerning foreign children, residence status is a complicating aspect in the follow-up of the child. Children and young people who are entangled in coercive or addictive relationships through drugs, crime, (the threat of) forced marriage or online sexual abuse rarely have their cases considered as instances of potential human trafficking. A broader approach to the dynamics of exploitation in cases where coercion, violence and enslavement or dependency are part of the picture could provide more consistent and knowledge-based foundations for the authorities' efforts.</p>
Index terms	Child exploitation, human trafficking, Palermo Protocol, forced labour, forced marriage, online sexual abuse

Kapittel 1 Barn utsatt for menneskehandel

Menneskehandel med barn er en alvorlig form for kriminalitet og har en egen bestemmelse i straffeloven. Sakene i rettsvesenet som gjelder barn og menneskehandel, omfatter nesten utelukkende utenlandske barn. Vinningskriminalitet, tvangsekteskap og nettovergrep er nærliggende samfunnsproblemer som vanligvis behandles som egne innsatsfelt, med egne straffebestemmelser og etablerte kanaler for oppfølging. Disse sakene omfatter hovedsakelig bosatte barn. Dette mønsteret gir grunnlag for undring: Bidrar barnas bakgrunn som migranter eller bosatte til å forme synet på tvangs- og utnyttingsformer? Er det en fare for at man overser at bofaste barn også kan utnyttes? Er det glidende overganger og uklarheter om når forhold skal vurderes som menneskehandel, som gjør at sakene følges opp som annen type kriminalitet? Gir dette i så fall barn som utnyttes, et svakere rettsvern, eller kan hensynet til barnets beste påvirke hvilket regelverk som synes mest egnet? Dette er noen av spørsmålene som denne studien tar opp.

Studien er et bidrag til Barne-, ungdoms- og familiedirektoratets (Bufdir) kunnskapsbase om barn som er utsatt for menneskehandel. Bufdir har opprettet en nasjonal veiledningsfunksjon i saker der mindreårige kan være ofre for menneskehandel. Veiledningsfunksjonen er rettet mot barnevernstjenesten og andre instanser som kommer i kontakt med barn som er mulige ofre for menneskehandel. Institutt for samfunnsforskning har ansvar for å følgeevaluere den nasjonale veiledningsfunksjons arbeid og innretning, og studien er del av denne evalueringen. Rapporten består av to delstudier: en litteraturgjennomgang av nyere internasjonale studier om barn som er utnyttet gjennom menneskehandel, og en studie av menneskehandel og nærliggende utnyttingsformer. Denne analysen bygger på en gjennomgang av konkrete saker slik disse er framstilt enten i rettsvesenet eller for fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker.

Hva er menneskehandel?

Palermoprotokollen (2000) er den internasjonale standarden for innsats mot menneskehandel. Protokollens artikkel 3 definerer menneskehandel som:

- a) “handel med mennesker”: rekruttering, transport, overføring, husing eller mottak av personer, ved hjelp av trusler om bruk av vold eller andre former for tvang, av bortføring, av bedrageri, av forledelse, av misbruk av myndighet eller av sårbar stilling eller av å gi eller å motta betaling eller fordeler for å oppnå samtykke fra en person som har kontroll over en annen person, med sikte på utnytting. Utnytting skal som et minimum omfatte utnytting av andres prostitusjon eller andre former for seksuell utnytting, tvangsarbeid eller tvangstjenester, slaveri eller slaverilignende praksis, trelldom eller fjerning av organer,
- b) samtykke fra et offer for handel med mennesker til den tilsiktede utnyttingen nevnt i bokstav a) i denne artikkel skal være uten betydning der noen av midlene nevnt i bokstav a) er brukt,

Slik det kommer fram i definisjonen, kan menneskehandel sies å bestå av tre elementer: en *handling* (rekruttering, transport, overføring, husing eller mottak av personer), ulike *midler* (som trusler, vold, tvang, bortføring, forledelse eller misbruk av myndighet eller av sårbar stilling) og et *formål* (utnytting). Bruk av tvang eller andre midler er ikke avgjørende for å definere handel med barn, slik dette blir presisert i punkt c):

- c) rekruttering, transport, overføring, husing eller mottak av et barn med sikte på utnytting skal anses som “handel med mennesker” selv om ingen av midlene nevnt i bokstav a) i denne artikkel er brukt,

Palermoprotokollen ligger til grunn for *Europarådets konvensjon mot menneskehandel* (2005)¹. Da Norge ratifiserte Europarådets konvensjon, ble denne protokollen også implementert i norsk lov.² Palermoprotokollen har vært gjenstand for diskusjon. Palermoprotokollens formuleringer ligger til grunn for Europarådets konvensjon mot menneskehandel (2005), men forståelsen av menneskehandel og utnyttelsesformer utvides i andre internasjonale instrumenter. EUs menneskehandelsdirektiv (2011/36/EU)³ inkluderer for eksempel i teksten om tvangsarbeid *tvungen* tiggning og utnyttelse til kriminell aktivitet som stjeling, nasking, lommetyveri og narkotikahandel. Direktivet nevner også illegal adopsjon og anser at tvangsekteskap kan være en form for menneskehandel.

---

1 European Convention on Action against Trafficking in Human Beings

2 I henhold til kgl.res. av 13. mai 2005 ble konvensjonen undertegnet 16. mai 2005. I henhold til kgl.res. av 21. desember 2007 ble konvensjonen ratifisert. Konvensjonen trådte i kraft 1. mai 2008. <https://lovdata.no/dokument/TRAKTAT/traktat/2005-05-16-41>

3 DIRECTIVE 2011/36/EU on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims, and replacing Council Framework Decision 2002/629/JHA. Se mer om disse instrumentene i kapittel 2.

Denne studien undersøker tolkninger av begreper og bestemmelser som kommer fram i norsk rettspraksis og innsats overfor menneskehandel og overlappende tvangs- og utnyttelsesformer som gjelder barn. Jeg stiller meg disse spørsmålene:

- Hva kan nyere internasjonale studier og gjennomgang av enkeltsaker i rettsvesenet og hos barnevernet tilføre av kunnskap om utnyttelse av barn?
- Hva skiller menneskehandel fra nærliggende tvangs- og utnyttelsesformer når det gjelder barn? Hva betyr inndelingen for oppfølgingen av barn?

Mindreårige utsatt for menneskehandel i Norge

Norge har ikke et overordnet nasjonalt organ med ansvar for å identifisere og følge opp ofre for menneskehandel.⁴ Ulike instanser, som politiet, kommunenes uteseksjon, Politiets utlendingsenhet, saksbehandlere i UDI, ansatte ved asylmottak, skoler og organisasjoner, eller privatpersoner har meldeplikt til barnevernet hvis de fatter mistanke om at en mindreårig er utsatt for menneskehandel. Barnevernstjenesten skal følge opp barn utsatt for menneskehandel. Politiet har ansvar for å utføre en trusselvurdering.

Koordineringsenheten for ofre for menneskehandel (KOM)⁵ utarbeider en årlig tilstandsrapport som er basert på innspill fra ulike instanser som kommer i kontakt med menneskehandel. I KOMs rapportering gis en oversikt over saker som instansene har hatt berøring med i løpet av året, og oversikt over ulike tiltak for å bistå og beskytte antatte ofre for menneskehandel. Tabell 1.1 sammenstiller informasjon fra de siste årenes årsrapporter og gir et anslag av omfanget av saker der personer under 18 år har vært antatt utsatt for menneskehandel.

---

4 I internasjonale dokumenter benevnes et slikt ansvar som National Referral Mechanism (NRM), på norsk oversatt med «en nasjonal henvisningsmekanisme».

5 Koordineringsenheten for ofre for menneskehandel (KOM) hører administrativt til inn under Politidirektoratet og har sitt mandat fra Justis- og beredskapsdepartementet. Den skal være pådriver for tverrfaglig samarbeid, informasjonsutveksling og kompetanseheving og utarbeide en årlig rapportering fra arbeidet på feltet.

Tabell 1.1 Anslag over antall mindreårige som er utsatt for menneskehandel, etter barnevernloven, saker/dommer og anmeldelser 2016–2020

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Antall barn plassert etter barnevernloven § 4-29 eller andre bestemmelser	18	10	8	3	0	1
Saker i rettsvesenet,⁶ mindreårige	1	3	0	0	0	1
Anmeldelser,⁷ fornærmede under 18 år	-	-	8	3	7	10

Kilde: KOM.⁸

Tabellen viser at i alt 39 barn har blitt plassert etter barnevernloven § 4-29 (nærliggende og alvorlig fare for at barnet utnyttes eller kan bli utnyttet til menneskehandel) og andre bestemmelser i perioden 2016–2020, derav 23 jenter og 16 gutter.⁹ Av disse var tolv jenter og tre gutter utnyttet i prostitusjon eller annen type seksuell utnytting. Tre jenter og åtte gutter var utnyttet gjennom tvangstjeneste (tigging, narkotikasalg). For sju jenter og tre gutter var det en kombinasjon av utnyttingsformer, og i tre saker er utnyttingsformen uklar / ikke oppgitt. I 2021 og første halvdel av 2022 var tre barn plassert etter barnevernloven § 4-29.

I Norge er det i alt avsagt 53 dommer etter at straffebestemmelsen om menneskehandel trådte i kraft i 2003. 51 av dommene er rettskraftige¹⁰. 14 av dommene gjelder mindreårige. De fleste straffesakene gjelder utnyttelse til prostitusjon, og sju av de elleve dommene der utnyttelsen er tvangsarbeid eller tvangstjeneste, gjelder mindreårige. Det er komplekse utfordringer i politiets arbeid mot menneskehandel, og innsatsen er avhengig av politiets prioriteringer, ressurser og kompetanse. Antallet anmeldelser av menneskehandel er lavt. Sju av de 32 anmeldelsene som ble gjort i 2020, gjaldt barn.

6 En del saker er behandlet i flere rettsinstanser. Saken er kategorisert etter året for avgjørelsen i høyeste rettsinstans.

7 Informasjon er bare tilgjengelig for 2018–2021.

8 Koordineringsenheten for ofre for menneskehandel utgir en årlig rapport hvor den redegjør for et utvalg av gjennomførte tiltak for å bistå og beskytte antatte ofre for menneskehandel. Siden 2017 har KOM ikke beregnet omfanget av antatte ofre for menneskehandel. KOM lager en oversikt over dommer i rettsvesenet i en rettsavgjørelsesrapport som oppdateres hvert tertial.

9 Tallene er hentet fra KOM/fylkesnemnda. Se også Tyldum mfl., 2015 for kjente antall saker før 2016 og diskusjon om usikkerhet angående omfang av bekymringer vs. verifiserte saker.

10 Jf. *KOM Rettsavgjørelser om menneskehandel. Oversikt fra Koordineringsenheten for ofre for menneskehandel*. Oppdatert 31.12.2021 (KOM 2022). Oversikten gjelder fellende dommer, det vil si at samme sak kan være behandlet i flere rettsinstanser.

Menneskehandelens grenseland

Rapporten inneholder en dybdestudie av menneskehandelens grenseland og overlappende innsatsfelt. Tre nærliggende utnyttingsformer er valgt ut: utnyttning til arbeid og tjenester, utnyttning gjennom barneekteskap, og nettovergrep. Dette er områder som vanligvis faller inn under andre bestemmelser i straffelovens bestemmelser om tvang (tvangsekteskap, frihetsberøvelse, slaveri), bestemmelser om vold i nære relasjoner og bestemmelser om brudd på ekteskapsloven.

Feltet er preget av relativt få saker som har gått for rettsvesenet der barn er involvert, når det gjelder både menneskehandel, vinningskriminalitet, tvangsekteskap og nettovergrep. Derfor er rettspraksisen begrenset. Derimot er tvang, vold og utnyttning velkjente fenomener hos mange profesjoner som forholder seg til utsatt ungdom, som barnevernet, politiet, skolens rådgivere og helse-tjenestene. Oppfølging og etterforskning kjennetegnes av hver av profesjonenes innarbeidede fenomenforståelser. Denne dybdeundersøkelsen av menneskehandelens grenseland kan bidra til vi ser et større bilde og blinde flekker, og få oss til å stille nye og kritiske spørsmål til forståelsene av utnyttning og tvang som gjelder barn. Som påpekt innledningsvis gjelder menneskehandelssaker i rettsvesenet nesten utelukkende utenlandske barn. På hvilken måte har dette bidratt til å forme synet på tvangs- og utnyttingsformer for bosatte barn? Avgrenser vi kjente fenomener på måter der avhengighet og tvangsaspektet unnslipper vår oppmerksomhet? Hvor går for eksempel grensen mellom at en sak oppfattes som menneskehandel i rettsvesenet, og det å bli innblandet i narkotikakriminalitet der man ikke kan komme ut av utnyttingsforholdet til de som organiserer salget? Når går nettovergrep over til å bli inntekt til egen vinning, for eksempel gjennom salg av overgrepbilder, som kan være en faktor som definerer forholdet som menneskehandel? Skal alle former for barneekteskap egentlig regnes som menneskehandel? Vil kjønnede fenomenforståelser bidra til blindsoner der man legger mindre vekt på utnyttelsesaspektet?

Gråsonesaker viser gjerne til sammensatte tvangs- og utnyttingsformer og kompliserte hendelsesforløp, og de kan derfor tolkes i lys av flere straffebestemmelser. Sakene vil i tillegg føres inn i ulike oppfølgingsspor. Kompetanse og tiltak er forskjellige om en sak oppfattes som kriminalitet, vold i nære relasjoner, æresrelatert vold eller menneskehandel. Identifisering av menneskehandel er i stor grad gjort til en juridisk prosess, med forventninger om anmeldelse av saken og samarbeid med politiet for en eventuell rettergang. Samtidig er det kjent at få saker kommer så langt som til rettsapparatet. Mange

saker blir henlagt.¹¹ Hva har dagens fenomenforståelser og praksis å si for barn og unge som opplever ulike former for utnytting?

Kunnskapsbehov

Den andre delstudien gjennomgår ny kunnskap om barn som er utsatt for menneskehandel i Europa, med særlig vekt på studier fra Norden og Storbritannia. Hensikten med litteraturgjennomgangen er å få mer kunnskap som kan hjelpe praktikere i å identifisere og følge opp utnyttede barn. Studiene omfatter også perspektiver på implementering av de internasjonale forpliktelsene i nasjonalt regelverk, organisering og praksis.

Det er særlig på noen områder det trengs mer kunnskap. Det er for det første behov for kunnskap som utvider forståelsen av hele bredden av hva som kan inngå i betegnelsen menneskehandel. På verdensbasis utgjør seksuell utnyttelse av barn vel halvparten av det kjente omfanget, mens arbeidsrelatert utnytting står for vel en tredjedel. Tidligere forskning har særlig undersøkt kvinner og barn som er utnyttet til prostitusjon eller annen form for seksuell utnytting. Det er derfor særlig relevant å få mer kunnskap om mindre belyste utnyttingsformer, som utnytting gjennom ekteskap, ungdomskriminalitet, nettovergrep og ikke minst kombinasjoner av flere utnyttingsformer. Det er også viktig å få mer kunnskap om fellestrekk og forskjeller mellom hvordan jenter og gutter kommer inn i ulike typer utnytting. Det finnes få studier som belyser grenseflater mot andre innsatsfelt mot tvang, frihetsberøvelse og vold.

For det andre er det behov for mer kunnskap om de barnefaglige sidene ved oppfølging av menneskehandel og tilgrensende fenomener. I litteraturgjennomgangen har jeg gjennomgått studier som belyser ulike forvaltningsfelt, som sosialt arbeid, politi og helse, og undersøker eksempler på god praksis i oppfølgingsarbeidet. Eksempler på dette er erfaringer med tilpasset barnefaglig kompetanse i samarbeid på tvers av ulike forvaltningsfelt. I denne typen saker kan det dessuten oppstå en rekke praksisdilemmaer. For eksempel er det vanlig at utsatte barn har lav tillit til hjelpeapparatet, samtidig som det å komme videre i saksforhold og oppfølging er å bygge ned mistilliten til voksne og myndighetspersoner. Hvilke erfaringer med dette finnes fra ulike tiltak i andre land? Et annet eksempel er å forstå komplekse avhengighetsrelasjoner til utnyttaren, ikke minst i saker der det er snakk om at familiemedlemmer er involvert i utnytting. Hvordan bearbeider barnet slike relasjoner? Et ytterligere tema er erfaringer fra å anvende barneperspektiv i praksis: Hva sier studiene om «barnets beste»-

---

11 Det foreligger ingen tall for antall henlagte saker.

vurderinger og om barns medvirkning? Det finnes dessuten lite kunnskap om hvordan det går med barn som får hjelp.

Menneskehandel foregår gjerne som transnasjonal praksis, ofte over flere kontinenter, med mange aktører involvert. Dette kan gjøre det mer komplisert å få innsikt i enkeltsaker og finne gode løsninger. Kriminell organisering over landegrenser tilpasser seg endringer i legale og politiske bestemmelser. Det er derfor behov for oppdatert kunnskap om rekruttering, reiseruter og legale og sosiale muligheter for retur. Som nevnt tidligere gjelder de fleste saker om menneskehandel migrantbarn, men saker kan også omfatte bofaste barn som eventuelt er plassert eller oppholder seg i utlandet over en periode. Haagkonvensjonen av 1996 regulerer ansvarsområdet til barnevern over landegrenser. Det er viktig å drøfte erfaringer med forpliktelser etter denne konvensjonen også i et menneskehandelsperspektiv.

Forskningen som beskrives, er i liten grad teoridrevet. Mange studier er problem- og handlingsrettede og er iverksatt for å styrke myndigheters og praktikerens innsats på avgrensede områder. Det er derfor inkludert noe forskning som gir mer overordnede og kritiske perspektiver på politikktutformingene på feltet. Dette gjelder særlig to områder. Det første er andre lands, og særlig Storbritannias, erfaringer med organiseringen av innsatsen på menneskehandelsfeltet. Her er erfaringene med innretningen av nasjonal henvisningsmekanisme (NRM) spesielt interessant. Det andre forskningstemaet er myndighetenes håndtering av menneskehandel over grenser, relatert til sikkerhets hensyn og innvandringskontroll. Hvilke avveininger gjøres mellom innvandringslovverket på den ene siden og myndighetenes internasjonale forpliktelser til oppfølging og bistand av ofre på den andre?

Studiens innretning og datagrunnlag

Studiens to delstudier – en litteraturstudie og en sosiologisk dybdestudie av enkeltsaker som kan belyse gråsoner til tilliggende utnytingsområder – gir samlet både ny breddekunnskap og dybdeforståelse.

Studie av gråsoner

Dybdestudien omfatter saker som gjelder barn utnyttet i menneskehandel og i saker som grenser opp til menneskehandel, hvor disse er avgrenset til tre områder: tvangstjeneste, barne-/tvangsekteskap og nettovergrep. Rapporten omtaler i liten grad prostitusjon som utnytingsform. For voksne er prostitusjon

den mest utbredte registrerte formen for menneskehandel. Tiltak mot menneskehandel for voksne har i stor grad blitt innrettet mot denne gruppen. Også mindreårige utnyttet til prostitusjon, men for denne aldersgruppen er det en høyere andel av saker som gjelder *andre* typer utnytting. Siden disse formene for utnytting er mindre kjent og mindre beskrevet i forskning, er det disse jeg vil konsentrere meg om i denne rapporten. De er ofte mer komplekse i sin form, noe som gjør at de reiser mange spørsmål om avgrensninger og gråsoner.

Delstudien bygger på flere datakilder.

Dokumentstudie

Innledningsvis ble det gjennomført en dokumentstudie av aktuelle internasjonale menneskerettsinstrumenter og norske lovtekster, samt forarbeidene til disse.

Saker for fylkesnemnda

I alt har jeg gjennomgått 23 saker som har vært framlagt for fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker i perioden 2014–2019. Sakene ble innmeldt fordi det var bekymring for at barnet var utnyttet gjennom menneskehandel. En håndfull saker omfattet bare akuttvedtak, mens de resterende sakene resulterte i plassering etter barnevernloven § 4-29, med unntak av én sak, der barnet ble plassert etter barnevernloven § 4-6. Noen saker omfatter flere forhandlinger i fylkesnemnda, og sakene kan dermed følges over flere måneder. Nesten alle landets fylkesnemnder er representert i utvalget (Oslo/Akershus har hatt åtte saker, Østfold tre saker, Rogaland, Agder og Trøndelag har hatt to hver, og Hordaland / Sogn og Fjordane, Buskerud/Vestfold, Hedmark/Oppland og Troms og Finnmark har hatt én hver). Én sak er fra 2014/2015, det er seks saker fra hvert av årene 2016–2018, mens fire ble behandlet i 2019.

Gjennomgangen av sakene innebærer en sosiologisk analyse. Utnyttingsformene som beskrives i sakene, inkluderer tiggning, vinningskriminalitet og barneekteskap/tvangsekteskap. Sakene som gjelder barneekteskap (fem saker), omfatter både barn som bor i Norge, og utenlandske barn. En av disse sakene gjelder tre søsken. I analysen har jeg undersøkt hendelsesforløpet, hvordan politi, barnevernet og andre instanser har involvert seg, begrunnelsen for tiltak, deriblant begrunnelsen for å benytte barnevernloven § 4-29, som innebærer plassering på institusjon uten samtykke, ut fra politiets sikkerhetsvurdering.

Saker i rettsvesenet

Siden straffebestemmelsen om menneskehandel ble innført i 2003, er det som tidligere nevnt avsagt totalt 53 felle dommer, der 51 av dommene er rettskraftige. Jeg har gjennomgått de 13 straffesakene som gjelder utnyttelse av mindreårige til menneskehandel (tvangsarbeid, inkludert tiggging og vinningskriminalitet, nettovergrep). Jeg har inkludert noen frifinnelsaker for å undersøke hvordan disse nyanserer tvangs- og utnyttingsaspektet.

I tillegg har jeg gjennomgått 13 dommer som belyser gråsoner mellom menneskehandel og enten tvangsekteskap (§ 253) eller barneekteskap (§ 262)¹², alle fra perioden 2004–2015 (se Lidén og Bredal, 2017). Sakene belyser bruk av tvang og kontroll samt hvordan sosial underordning og økonomiske transaksjoner inngår i saken. Hensikten med analysen er å se på forskjeller og likheter mellom saker om tvangsekteskap som er vurdert opp mot straffebestemmelsene om tvangsekteskap/barneekteskap, og saker hvor forholdet blir vurdert opp mot menneskehandelsbestemmelsen i fylkesnemnda eller rettssaker.

Litteraturgjennomgang – metode og avgrensninger

To spor er fulgt i gjennomgangen av forskningen på feltet. For det første har jeg søkt i relevante databaser ut fra søkeord på norsk og engelsk (*child / unaccompanied minors/youth* kombinert med *trafficking / human trafficking, identification mechanism, reintegration, sexual exploitation* og eventuelt ytterligere kombinert med *gender, support, child protection, forced marriage*). For det andre har jeg brukt referansene i EU-rapporter og annen litteratur på feltet. Litteraturgjennomgangen er avgrenset i tid til perioden 2010–2020, med følgende utvelgelseskriterier:

1. Studier som belyser problemstillingene og kunnskapshullene som er beskrevet i dette kapitlet.
2. Studier som belyser regelverk og praksis på EU-nivå og samarbeid i regionen. Videre forskning som gir innsikt i betingelser og faktorer som former nasjonale tiltak og migrasjonshåndtering som er relevant for menneskehandel og barn.
3. Geografisk er gjennomgangen avgrenset til studier som drøfter erfaringer hovedsakelig fra Norden og Storbritannia. Det er gjort få studier av menneskehandel og barn i Norge, der den siste studien er fra 2016.

¹² Før 2016 gjaldt tidligere straffelov § 222 første ledd (generell tvang), annet ledd (tvangsekteskap) og/eller § 220 annet ledd (barneekteskap).

I litteratursøket pekte Storbritannia seg ut med studier av erfaring fra praksisfeltet, samt beskrivelser av spenninger i myndighetenes organisering av menneskehandelsfeltet. De amerikanske studiene som inngår, tematiserer særlig god praksis og terapi i oppfølging av barn.

Litteraturstudien fokuserer på de prioriterte temaområdene. Den har ikke som mål å gi et fullstendig bilde av forskning om barn og menneskehandel.

Begrepsbruk

Ordvalg og kategoriseringer på feltet og i denne rapporten er basert på en tidsbestemt forståelse. Når form og samfunnskontekst endrer seg raskt, vil begreper kunne bli mindre dekkende eller presise, for eksempel når seksuell vold i økende grad foregår som nettovergrep eller prostitusjon omfatter gutter og menn. Behovet for steds- og kjønnsnøytrale kategoriseringer og ordbruk er nødvendig. Dette er viktig for praksisfeltets forståelse av menneskehandel, ikke minst i lovverket.

Det er mange bestemmelser i strafferetten som gjelder tvang, vold og utnyttning, og derfor er begrepsbruk og avgrensninger i og mellom bestemmelsene helt avgjørende.¹³ Også Høyesteretts formuleringer av momenter som er vesentlige for å vurdere et empirisk forløp innunder bestemmelsen om menneskehandel, blir førende for tolkninger i andre rettssaker. Et slikt begrep er for eksempel innkaplingseffekt, som viser til forhold som gjør at en person har vanskelig for å bryte ut av en relasjon. Dette begrepet tydeliggjør et vesentlig aspekt ved forhold som peker mot menneskehandel.

Menneskehandel har nødvendigvis en normativ dimensjon. Et eksempel på implisitte forståelser av menneskehandel er begrepet *offer*. I internasjonale konvensjoner og instrumenter brukes begrepet offer for menneskehandel for å beskrive den som er utsatt for slike handlinger, og dette gjenspeiles i politikkutforming og i forskning. Offerbegrepet gir gjerne assosiasjoner til manglende agens, passivt objekt, mottaker av andres handlinger, sårbar. Begrepsbruk er dermed virksom på spesifikke måter, og det er viktig å ha med seg en bevissthet om dette i en kritisk analyse av feltet. Et tema i litteraturen er hvordan myndighetene og hjelpeapparatet forstår og forholder seg til «ofre» som også er «aktører», hvilke dilemmaer ligger i dette feltet, for eksempel barnets medbestemmelse.

---

¹³ Den svenske utredningen, SOU 2008:41, gjennomgår og begrunner endringer i ordbruk i menneskehandelsparagrafen (se f.eks. s. 92) og er dermed et interessant eksempel på behovet for å tilpasse begreper til internasjonale instrumenter så vel som andre deler av straffelovens bestemmelser.

Et begrep som har blitt brukt stadig oftere, er *sårbarhet*. De implisitte forståelsene som slike begreper hentyder til, kan forsterkes når det er snakk om barn. Ordene skygger for andre viktige forhold og forståelser av fenomenet, som for eksempel det aktørbegrepet kan gi. Rehabilitering i etterkant av å være utnyttet krever stor innsats, standhaftighet og styrke, både mentalt og i handling, noe blant andre Doherty og Morley (2016) understreker i sin studie.

En utfordring ved å skrive og snakke i dette feltet er at sentrale begreper dekker over mange og forskjellige forhold og aktører. For eksempel tar Burke (2019) for seg ordet «utnytter» (*trafficker*) for å tydeliggjøre hvor mange ulike personer, oppgaver og relasjoner som kan skjule seg bak denne betegnelsen: rekruttering, reiseagenter osv. til ulike typer bakmenn og nettverk. Dette skaper også utfordringer for forskerne som skal skrive om temaet. Hva slags begrep bruker de for eksempel om en person som har vært utnyttet?

Ved å være bevisst på begrepsbruk kan vi rette oppmerksomheten mot et mer overordnet tema: hvordan offentlige diskurser former våre forestillinger om menneskehandel, og hva det har å si. For *praktikere* vil ord og forestilling virke inn på praksis. Det vil påvirke hva og hvem praktikere ser etter når de skal identifisere menneskehandel, og hva slags ressurser og verktøy de ser er relevante å bruke i oppfølgingen. I *forskningen* gjenspeiles dette i ulike tilnærminger i studiene: Oppfattes menneskehandel som «en ting», forstått som et avgrenset fenomen som «finnes i verden»? Eller undersøkes menneskehandel som «et perspektiv» man legger på spesielle typer erfaringer, altså en faglig og diskursiv referanseramme og en måte å snakke om et fenomen på? Mange studier i feltet er gjennomført som anvendt forskning, der empiriske undersøkelser er nært knyttet til evalueringer av tiltak og politikktutforming. Andre studier tar opp mer overordnede temaer eller er forankret i større forskningsfelt (migrasjon, kriminologi eller helse). Denne forskningen bidrar til å åpne feltet mer ved å bruke teorier om maktforhold, grenseganger og perspektivering.

Rapportens gang

Kapittel 2 gjennomgår de sentrale internasjonale konvensjonene og andre instrumenter som gjelder menneskehandel. Deretter gjennomgås norske rettskilder som er relevante for de gjennomgåtte rettssakene og for drøftingen av fenomenforståelse og gråsoner. Kapittel 3 gir et overordnet perspektiv på menneskehandel som fenomen. Den presenterer nyere studier av menneskehandel som transnasjonalt fenomen samt hvordan andre land har implementert de internasjonale forpliktelsene, inkludert nasjonal henvisningsmekanisme

(NRM). Kapitlet avsluttes med en presentasjon av studier som har en kritisk tilnærming til dominerende forståelser av menneskehandel og statlige forvaltningspraksiser.

De tre neste kapitlene utgjør studiens dybdestudie av menneskehandel og dens gråsoner. Kapittel 4 går tettere inn på grensedragninger mellom tvangstjeneste og menneskehandel. Spesielt beskrives det hvordan tvangselementet ved tigging, husholdsarbeid og vinningskriminalitet tolkes i konkrete rettssaker. Kapittel 5 drøfter hvordan (barne)ekteskap kan være koblet til menneskehandel. Her gjennomgås rettssaker der tvangsekteskap inngår som ett aspekt i saken, en rettsavgjørelse etter tvangsekteskapsbestemmelsen samt tre fylkesnemndsaker som koblet barneekteskap til menneskehandel. Kapittel 6 diskuterer nettovergrep som fenomen og rettssaker der nettovergrep er straffet etter menneskehandelsbestemmelsen.

Kapittel 7 gjennomgår studier som beskriver god oppfølgingspraksis av barn som er utnyttet i menneskehandel. Studiene tematiserer til sammen viktige aspekter i oppfølgingsarbeidet. Dette inkluderer ulike forhold, som forankringen av oppfølgingen, barnets medvirkning, traumebasert omsorg og kompetansebehov. Kapittel 8 oppsummerer funn og kjennetegn ved forskningsfeltet og peker på områder hvor det er behov for mer kunnskap.

Kapittel 2 Utnytting av barn: internasjonalt og norsk regelverk

Dette kapitlet belyser regelverket som gjelder menneskehandel og andre typer utnytting av barn. Hvilke forpliktelser har stater til å identifisere og følge opp barn som utsettes for menneskehandel og nærliggende utnytting og overgrep? På hvilken måte er disse forpliktelsene nedfelt i det norske lovverket og i internasjonale konvensjoner?

Som vi skal se, finnes det flere internasjonale og regionale konvensjoner som handler om utnytting, tvang, vold og overgrep, mange med særlige referanser til barn. Også i det nasjonale regelverket finnes det flere og overlappende lovverk og paragrafer som berører tvang og utnytting, relatert til arbeid, familierelasjoner, nettbaserte overgrep m.m.

Menneskehandelssaker der barn er involvert, har ofte helt spesielle kjennetegn, slik som et særegent trusselbilde, behov for rask handling, fravær av omsorgspersoner, samt en migrasjonsdimensjon. Dette gjør det nødvendig med et eget regelverk. Dette mangfoldet i rettskilder styrker innsatsfeltet, men kan også resultere i grensedragninger og blindsoner. Dette er aktuelle temaer i de følgende kapitlene, Som grunnlag for drøftingene i disse kapitlene vil jeg derfor presentere kort det viktigste legale rammeverket.

Internasjonale konvensjoner og protokoller

Palermoprotokollen er som nevnt den globale referansen for innsatsen mot menneskehandel. Protokollens fulle navn er *FNs protokoll for å forebygge, bekjempe og straffe handel med mennesker, særlig kvinner og barn*. Den ble utformet som et supplement til *FNs konvensjon mot grenseoverskridende organisert kriminalitet* (2000). Norge ratifiserte Palermoprotokollen i 2002.

Protokollen resulterte i en globalt rettslig bindende definisjon av menneskehandel og fastslår en rekke statlige forpliktelser. Av Palermoprotokollens artikkel 5 går det for eksempel fram at statene forventes å kriminalisere gjerninger forbundet med menneskehandel. Artikkel 6 gir staten ansvar for å beskytte, assistere og følge opp ofre, inkludert gjennom fysisk, psykisk og sosial

rehabilitering. Tiltak skal tilpasses personens alder, kjønn og særlige behov, som behov for bosted, omsorg og utdanning. Det skal sikres at rettssystemet gir offeret mulighet til å få tilkjent skadeserstatning. Offerets status i oppholdslandet behandles i artikkel 7, og i artikkel 8 behandles spørsmål om retur til hjemland.

En annen sentral global referanse som berører utnytting av barn, er *FNs barnekonvensjon*. Norge implementerte barnekonvensjonen gjennom menneskerettsloven av 1999. Innføringen av barnekonvensjonen i nasjonalt lovverk gir tyngde og forsterket vern av barn utsatt for utnytting som går ut over det som ligger i det spesifikke reglementet som gjelder menneskehandel. Det er en rekke artikler i barnekonvensjonen som er aktuelle for vårt tema i denne rapporten, også utover de sentrale grunnleggende prinsippene i dokumentet. Det gjelder for eksempel artikkel 2 om *ikke-diskriminering*, artikkel 3 om at *barnets beste* skal være et avgjørende hensyn i alle administrative beslutninger som gjelder barn, artikkel 6 som gir alle barn rett til liv og en framtid, og artikkel 12 om *barnets rett til medbestemmelse*.¹⁴ Artikkel 19 slår fast at stater skal sikre barn beskyttelse mot psykisk og fysisk vold, overgrep, vanskjøtsel og utnytting, av foreldre eller andre med omsorg for barnet.

Barnekonvensjonen inkluderer for eksempel en egen artikkel 35, som presiserer at stater har ansvar for å beskytte barn mot menneskehandel: «Partene skal treffe alle egnede nasjonale, bilaterale og multilaterale tiltak for å hindre bortføring og salg av eller handel med barn til noe som helst formål og på noen som helst måte.» I artikkel 36 gis stater ansvar for å beskytte barn mot alle former for utnytting. Artikkel 37 gir staten ansvar for at barn ikke utsettes for tortur eller annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff, og at de ikke vilkårlig berøves sin frihet. Vesentlig er også artikkel 39, som sier at staten skal treffe alle egnede tiltak for å fremme fysisk og psykisk rehabilitering og sosial reintegrering av et barn som har vært utsatt for utnytting eller misbruk.

Det er flere andre artikler som er relevante i behandling av menneskehandelsaker. Artikkel 8 gir barnet rett til å beholde sin identitet, og artikkel 11 sier at staten forplikter seg til å bekjempe ulovlig bortføring eller at barn holdes fast i utlandet. Flere er særlig relevante for vurdering av nærliggende utnytningsområder, som artikkel 32, som gjelder barnearbeid/økonomisk utnytting av barn,

---

14 I en nylig avsagt dom i EMD, «Case of V.C.L. and A.N v. The United Kingdom», nevner domstolen (s. 31) relevante artikler i barnekonvensjonen. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-207927%22>}}

og artikkel 33, som presiserer statens forpliktelse til å hindre at barn blir brukt til ulovlig produksjon og handel av narkotika.

Norge har ratifisert to tilleggsprotokoller til barnekonvensjonen. Disse berører barn og menneskehandel: *FNs valgfrie protokoll om salg av barn, barneprostitusjon og barnepornografi (2000)*. Protokollens artikkel 1 erklærer at stater må beskytte rettighetene og interessene til barn som er ofre for salg, barneprostitusjon og barnepornografi, barnearbeid og spesielt de verste formene for barnearbeid. I definisjonen av menneskehandel inngår også tvungen krigstjeneste. Derfor er også *FNs valgfrie protokoll om barn i væpnet konflikt* aktuell. Denne protokollen krever at stater skal gjøre alle nødvendige tiltak for å hindre at de væpnede styrker benytter barn under 18 år i direkte kamphandlinger. Ikke-statlige aktører og geriljabevegelser har ikke lov til å rekruttere barn under 18 år til noen som helst hensikt.

FNs barnekomite¹⁵ har utdypet staters forpliktelser i henhold til FN's barnekonvensjon overfor enslige mindreårige flyktninger og migranter, blant annet ved å presisere barnas rett til representant/verge og at det finnes langvarige løsninger på deres situasjon. Disse forpliktelsene er inkludert i EUs menneskehandelsdirektiv.

Overenskomst om tvangsarbeid – ILO nr. 29 av 1930 gir ytterligere presiseringer om tvangsarbeid. Denne ILO-konvensjonen definerer tvangsarbeid som «alt arbeide eller enhver tjeneste som forlanges av nogen under trussel om straff og til hvilket arbeide eller tjeneste vedkommende personer Ikke frivillig har tilbudt sig.»

I tillegg til disse globale rettslige kildene finner vi en konvensjon som legger til rette for transnasjonalt samarbeid og informasjonsutveksling om saker som gjelder barn. *Lov om gjennomføring av konvensjon 19. oktober 1996 om jurisdiksjon, lovvalg, anerkjennelse, fullbyrdelse og samarbeid vedrørende foreldremyndighet og tiltak for beskyttelse av barn* (lov om Haagkonvensjonen 1996) trådte i kraft 2016 (se LOV-2015-09-04-85). Konvensjonen regulerer jurisdiksjon, det vil si hvilken stat som kan treffe beskyttelsestiltak for barn. Hovedregelen etter konvensjonen er at staten der barnet har vanlig bosted, kan treffe beskyttelsestiltak. Staten som barnet oppholder seg i, kan likevel treffe midlertidige tiltak og tiltak i hastesituasjoner. En sak kan unntaksvis overføres til en annen stat som barnet har tilknytning til, når det andre landet er bedre egnet til å vurdere hva som er til barnets beste. Konvensjonen har også regler om hvilken

15 CRC General Comments no. 6 (2005). *Treatment of unaccompanied and separated children outside their country of origin.*

stats lovverk som skal brukes, og regler om anerkjennelse og gjennomføring av beskyttelsestiltak for barn truffet i andre stater. Konvensjonen er blant annet aktuell i saker som gjelder barn som oppholder seg i utlandet, hvor det er frykt for tvangsekteskap eller at barn etterlates hos slektninger mot sin vilje. Andre aktuelle saker gjelder barn som kommer til Norge og utfører kriminalitet, og utenlandske borgere hvor det er uklart hvem som er barnets biologiske foreldre, eller hvor barnets identitet er ukjent. Saken kan også dreie seg om menneskehandel. I slike saker anvendes Haagkonvensjonen blant annet for å innhente informasjon fra andre land eller oversende bekymringer for barnet. Konvensjonen er dermed aktuell for barnevernstjenesten, fylkesnemnda og domstolene i saker som gjelder norske barn som oppholder seg i utlandet, eller barn i Norge som har tilknytning til andre land.

Europeiske konvensjoner og direktiver

For å styrke innsatsen og utvikle felles standarder for arbeidet i den europeiske regionen vedtok Europarådet i 2005 *Konvensjon om tiltak mot menneskehandel*. Denne konvensjonen er implementert i norsk lov og er lagt til grunn for utformingen av straffelovens bestemmelse om menneskehandel. Konvensjonens innledende bestemmelser omfatter formål, virkeområde, prinsipp om ikke-diskriminering og definisjoner (artikkel 1–4). Konvensjonens kapittel II omfatter forebygging, samarbeid og andre tiltak (artikkel 5–9). I artikkel 5 nummer 5 pålegges partene å ta i bruk virkemidler som også gjør barn mindre sårbare for å bli utsatt for menneskehandel gjennom å sikre beskyttende omgivelser for barn. Konvensjonens kapittel III gjelder tiltak for å beskytte og fremme ofres rettigheter og samtidig sikre kjønnet likestilling (artikkel 10–17). Artikkel 10 (punkt 3, 4) presiserer at statene skal ta hensyn til at et offer er et barn. Artikkel 12, som skal sikre at ofrenes grunnleggende behov for blant annet medisinsk hjelp, trygt bosted og utdanning, gir barnevernstjenesten i den enkelte kommune ansvar for å sikre personer under 18 år som har vært utsatt for menneskehandel, et trygt bosted og oppfølging, tilsvarende alle andre barn som oppholder seg i kommunen. Flere artikler omhandler barn eksplisitt. Artikkel 16 gjelder retur av ofre og reetablering i hjemland, der artikkelens punkt 5 og 7 fastslår at tilbakeføring av barn bare skal skje når dette er til barnets beste. Konvensjonens kapittel IV gjelder kriminalisering av menneskehandel (artikkel 18–27), og konvensjonens kapittel V gjelder etterforskning, straffeforfølgning og prosesslovgivning (artikkel 28–31). Artikkel 28 stiller krav til statene om beskyttelse av ofre, vitner og personer som samarbeider med rettsmyndighetene, der hensynet til barn ivaretas gjennom blant annet dommeravhør utenfor rettsmøte, for eksempel ved bruk av barnehusene. Konvensjonens kapittel VI gjelder

internasjonalt samarbeid og samarbeid med det sivile samfunn (artikkel 32–35). I konvensjonens avsluttende bestemmelser fastsettes det forventninger til at landene innfører en *nasjonal henvisningsmekanisme* (NRM). Henvisningsmekanismen skal også gjelde for mindreårige ofre for menneskehandel. For å overvåke nasjonalstatenes oppfølging av forpliktelsene i konvensjonen er det utformet faste prosedyrer for å gjennomgå statenes overholdelse av forpliktelsene og et overvåkningsorgan, ivaretatt av *Group of experts on action against trafficking in human being*, GRETA.

EU-landene har i tillegg vedtatt EU-direktivet 2011/36/EU om forebygging og bekjempelse av menneskehandel og beskyttelse av ofre for menneskehandel. Selv om EU-direktivet bare er bindende for EU-landene, er standardene i direktivet formulert slik at de utgjør en vesentlig referanse også for andre land, som Norge. Direktivet spesifiserer og utdyper forventninger til felles standarder for blant annet assistanse og oppfølging av ofre for menneskehandel, og det inneholder flere artikler som gjelder barn. For det første gis barn særlige *prosessuelle rettigheter*. Direktivet begrunner dette med at barn har begrensede ressurser til å skaffe seg juridisk bistand og representasjon. Stater skal derfor sikre barn fri tilgang til juridisk hjelp. Barn trenger dessuten tilrettelagt støtte for gjennomføring av intervjuer, både som del av etterforskning og i andre administrative prosedyrer (se innledende punkt 22 og artikkel 15). Direktivet konkretiserer ansvaret som medlemsstatene har for å følge opp barn som er utsatt for menneskehandel. Deriblant vektlegges barns fysiske og psykososiale rehabilitering og utdanning for å sikre rask reintegrering i samfunnet (direktivets artikkel 14). Direktivet vier særlig oppmerksomhet til enslige mindreårige og pålegger stater å sikre dem tilpassede boforhold (reception measures), prosedyrer som garanterer deres sikkerhet, rask behandling, varig løsning og representant/verge som sikrer at barnets beste blir et grunnleggende hensyn i avgjørelser som angår barnet (se artikkel 14, 15 og 16 og innledende punkter 23 og 24). I direktivet relateres *sårbarhet forbundet med alder* til barns begrensede tilgang til ressurser, kapasitet og mulighet til å representere egne interesser på grunn av deres status i samfunnet. Det er verdt å merke seg at direktivets innledende merknader opererer med en utvidet liste over situasjoner som kan anses som menneskehandel, og nevner tvangsekteskap og tiggning som slike situasjoner.

EU-direktivet forventer at medlemsstatene gir opplæring til alle instanser som kommer i kontakt med ofre og menneskehandelssaker, og at all forskning,

informasjon og utdanning om menneskehandel skal ha et kjønnsperspektiv og en barnerettslig tilnærming (punkt 25).¹⁶

Europarådets konvensjoner når bredere ut enn EU-direktivet ved at alle de 47 medlemsstatene tilsluttet Europarådet er bundet av disse instrumentene. *Den europeiske konvensjon om menneskerettigheter (EMK)*¹⁷ og rettspraksis satt gjennom Den europeiske menneskerettsdomstolen (EMD) vil være relevante rettskilder.¹⁸ Flere saker som gjelder menneskehandel, har blitt tatt opp i EMD, og disse gir føringer for statenes tolkning av eget regelverk og rettspraksis.

På samme måte tydeliggjør pakten *The European Social Charter* de sosiale og økonomiske rettighetene til ofre for menneskehandel.¹⁹ Pakten overvåkes av The European Social Rights Committee.

I tillegg til de nevnte instrumentene som relaterer seg direkte til menneskehandel, er det særlig to andre konvensjoner som er aktuelle å nevne.

Europarådets konvensjon om beskyttelse av barn mot seksuell utnyttning og seksuelt misbruk (Lanzarote-konvensjonen) ble vedtatt av Europarådet i 2007 og trådte i kraft i Norge i 2018. Konvensjonen har som formål å forebygge og bekjempe seksuell utnyttning og seksuelt misbruk av barn, å beskytte rettighetene til barn som er offer for seksuell utnyttning og seksuelt misbruk, og å fremme nasjonalt og internasjonalt samarbeid.

Europarådets konvensjon om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner (Istanbul-konvensjonen) har som formål å verne kvinner mot alle former for vold og å forebygge, påtale og eliminere vold mot kvinner. Tvangsekteskap, også de som er inngått i utlandet, er et tema som omtales spesifikt. Konvensjonen har som intensjon å utforme et helhetlig rammeverk, politikk og tiltak for å gi vern og hjelp til alle som er offer for vold mot kvinner og vold i nære relasjoner, fremme internasjonalt samarbeid og støtte organisasjoner og institusjoner i et slikt arbeid. I Norge trådte konven-

---

16 For å følge opp direktivet og styrke innsatsen mot menneskehandel vedtok EU-parlamentet i 2011 *The EU Strategy towards the Eradication of Trafficking in Human Beings 2012–2016*. I henhold til et av hovedpunktene i handlingsplanen (Action 3) skal medlemsstatene styrke systemer for å følge opp barn, sikre at barnets interesser og sikkerhet ivaretas, sikre varige løsninger for barn, og sikre at de ikke utsettes for menneskehandel på nytt når de returneres. Handlingsplanen skal også utvikle en god modell for verge/representant rollen.

17 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ETS No. 005 (1950) and its Protocols.

18 I Rt. 1999-961 påpeker Høyesterett: «Hvor stor vekt det skal legges på Menneskerettighetsdomstolens avgjørelser, avhenger av hvor parallelt saksforholdet er, hvilken sammenheng uttalelsen er fremkommet i, og hvor klart og prinsipielt domstolen har uttalt seg, se Ot.prp. nr. 3 (1998–99), side 68–69.»

19 ETS No. 035 (1961) and the European Social Charter (revised), ETS No. 163 (1996).

sjonen i kraft i 2017.²⁰ Gjennomgangen av studiene for denne rapporten viser også at andre instrumenter utformet av FN, Europarådet og internasjonale organisasjoner som Unicef og IOM gir viktige retningslinjer til nasjonalstater på områder relatert til barn, migrasjon og menneskehandel. Dette omfatter veiledere om utnyttning av barn²¹ og om enslige mindreårige asylsøkere.²²

Lovverket på nasjonalt nivå

På nasjonalt nivå har både straffeloven, barnevernloven, ekteskapsloven og arbeidsmiljøvernloven bestemmelser som gjelder menneskehandel eller tilstøtende områder som er relevante i den videre undersøkelsen av gråsoner.

Straffelovens bestemmelse om menneskehandel

Etter ratifisering av Palermoprotokollen ble det norske straffebudet mot menneskehandel nedfelt i § 224 i straffeloven 1902²³. I tråd med Palermoprotokollen er bruk av tvang eller andre midler ikke avgjørende for å definere handel med barn.²⁴ Ved vurderingen av om overtredelsen er grov, skal det legges særlig vekt på at den som blir utsatt for utnyttelsen, er under 18 år. På noen punkter går bestemmelsen lenger enn Palermoprotokollen, og dette var et bevisst lovgivervalg.²⁵ For det første betyr det at straffeforbudet ikke bare omfatter grenseoverskridende organisert kriminalitet. Det stilles ikke et vilkår om at den fornærmede blir fraktet til et annet land. Videre ble det tatt inn et forbud som rammer det å utnytte noen til fremmed krigstjeneste, og at straffebudet er ment å ramme *både* bakmenn og de som står for selve utnyttelsen av ofrene, mens protokollen bare omhandler bakmenn. Paragrafen fikk en tilføyelse ved lov 30. juni 2006 nr. 48. Da fikk § 224 første ledd bokstav b «tvangsarbeid» tilføyd ordlyden «eller tvangstjeneste, herunder tigging». Videre ble aktsomhetsnormen i § 224 tredje og fjerde ledd skjerpet ved utnyttning av personer under 18 år.

Menneskehandelsparagrafen ble videreført som § 257 i den nye straffeloven av 2005 (LOV-2005-05-20-28), som trådte i kraft 1. oktober 2015.²⁶ I denne paragrafen ble den øvre strafferammen økt fra fengsel i inntil fem år til fengsel i inntil seks år. Alternativet «tvinger» ble ved lovendringen tatt med i innled-

20 Se Prop. 66 S (2016–2017) for nærmere presiseringer av ansvar og implementering.

21 Se f.eks. Unicef Global Development Commons (2006) Guidelines On The Protection of Child Victims of Trafficking.

22 Se f.eks. EUCPN (2020) Unaccompanied minors at risk: preventing child trafficking.

23 Ot. prp. nr. 22 (2008–2009).

24 Palermoprotokollens artikkel 3 bokstav c og d.

25 HR-2017-1124-A avsnitt 21.

26 Endret ved lov 4. juli nr. 78/2003. Se Ot.prp. nr. 62 (2002–2003).

ningen til bestemmelsen.²⁷ En annen endring var at *grov menneskehandel*, som tidligere var en del av straffebudet om menneskehandel, ble inntatt i eget straffebud i straffeloven av 2005: § 258. Her presiseres det at i vurderingen av om overtredelsen skal anses som grov, skal det særlig legges vekt på om den som ble utsatt for handlingen, var under 18 år.

Straffeloven § 257 setter opp tre kumulative vilkår. Det første vilkåret, *handlingsvilkåret*, er at gjerningspersonen må ha utøvd en form for handling der den tvinger, utnytter eller forleder en annen. I det andre vilkåret, *middelsvilkåret*, må gjerningspersonen ha benyttet midler som vold, trusler, misbruk av en persons situasjon eller annen utilbørlig adferd. Det tredje vilkåret, *formålsvilkåret*, innebærer at handlingen ved bruk av et middel anvendes til et bestemt formål. I § 257 første ledd defineres *handlingsvilkåret* og *formålsvilkåret* samt straffeframmen:

Den som ved vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd tvinger, utnytter eller forleder en person til

- a) prostitusjon eller andre seksuelle ytelser,
- b) tvangsarbeid eller tvangstjenester, herunder tigging,
- c) krigstjeneste i fremmed land, eller
- d) å samtykke i fjerning av et av vedkommendes indre organer, straffes for menneskehandel med fengsel inntil 6 år.

I annet ledd presiseres *middelsvilkåret*:

På samme måte straffes den som

- a) legger forholdene til rette for slik tvang, utnyttelse eller forledelse som nevnt i første ledd ved å anskaffe, transportere eller motta personen,
- b) på annen måte medvirker til tvangen, utnyttelsen eller forledelsen, eller
- c) gir betaling eller annen fordel for å få samtykke til en slik handlemåte fra en person som har myndighet over den fornærmede, eller som mottar slik betaling eller fordel.

Bestemmelsens annen del inkluderer dermed en bredere krets av medvirkende aktører enn det Palermoprotokollen gjør.

---

²⁷ Dette medførte at formuleringen «tvangsarbeid» eller «tvangstjenester» i første ledd bokstav b ble endret til «arbeid eller tjenester», men ordlyden ble endret tilbake ved lov av 4. desember 2020.

Tredje ledd presiserer at den som begår en handling som nevnt i første eller annet ledd mot en person som er under 18 år, *straffes uavhengig av om vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd er anvendt*. Videre står det at den som var uvitende om at fornærmede var under 18 år, straffes hvis han på noe punkt kan klandres for sin uvitenhet.

For barn står man dermed igjen med handlingsvilkåret «utnytte». Forarbeidene definerer det å utnytte et annet menneske som å bruke en person «... for å oppnå en fordel for seg selv ...»²⁸ Det vises til at fordelene kan være av direkte og indirekte økonomisk art, eller en annen fordel.²⁹

Andre bestemmelser om tvang

Straffelovens kapittel om vern av personlig frihet omfatter flere bestemmelser som gjerne benyttes i saker som grenser opp til menneskehandel. Jeg vil derfor kort nevne noen av disse bestemmelsene.

Tvangsparagrafen, den generelle paragrafen om straffbar tvang, § 222 i den tidligere straffeloven av 1905, er i dagens straffelov delt i to bestemmelser:³⁰

§ 251 *Tvang*. Her heter det: «Med bot eller fengsel inntil 2 år straffes den som ved straffbar eller annen urettmessig atferd eller ved å true med slik atferd tvinger noen til å gjøre, tåle eller unnlate noe.» Bestemmelsens annet ledd presiserer at tvang begått gjennom å true med anklage eller anmeldelse for en straffbar handling, skadelige opplysninger eller krenkende beskyldninger inngår i bestemmelsen. Her er straffeutbudet enten bot eller fengsel inntil 1 år. I § 252 *Grov tvang* legges det særlig vekt på om handlingen er begått mot en forsvarsløs person, om den er utøvd av flere i fellesskap, og om den har karakter av mis-handling. En slik handling straffes langt strengere, med fengsel inntil 6 år.

I utarbeidelsen av dagens straffelov fant lovgiver det nødvendig å innføre bestemmelser som gjelder *frihetsberøvelse* som en særlig form for tvang.³¹ Dette berører temaer som ikke bare er aktuelle ved vurdering av menneskehandel, men også ved bortføring av barn eller plassering av barn hos slekt i utlandet. Bestemmelsen om frihetsberøvelse, § 254, lyder: «Den som ved innesperring, bortføring eller på annen måte rettsstridig fratrar noen friheten, straffes med bot eller fengsel inntil 3 år.» Grov frihetsberøvelse (§ 255) straffes med fengsel inntil 10 år. Den presiserer at ved avgjørelsen av om frihets-

28 Ot.prp. nr. 62 (2002–2003) s. 97.

29 Dette vilkåret er brukt i bl.a. Rt. 2013 s. 39, premiss 18 og 34.

30 Tilføyd ved lov 19 juni 2009 nr. 74.

31 Se Ot.prp. nr. 22 Om lov om endringer i straffeloven 20. mai 2005 nr. 28.

berøvelsen er grov, skal det særlig legges vekt på dens varighet, om den har voldt ualminnelige lidelser, død eller hatt betydelig skade på kropp eller helse til følge. En egen bestemmelse, § 256, gjelder *forbund om grov frihetsberøvelse*: Den som inngår forbund med noen om å begå en handling som nevnt i § 255, straffes med fengsel inntil 6 år.

Tvangsekteskap og barneekteskap

Straffelovens bestemmelser om tvangsekteskap er relevante for noen saker som kommer opp for domstolen hvor menneskehandel kan være et tema. I 2003 ble det tilføyd en egen bestemmelse om tvangsekteskap i straffeloven.³² Denne ble innført som et nytt annet ledd i den generelle paragrafen om straffbar tvang, § 222. I forarbeidene til lovendringen av 2003³³ argumenteres det at dette vil tydeliggjøre at det er straffbart å tvinge noen til å inngå ekteskap, og at det kan være et straffeskjerpene moment (se Lidén og Bredal, 2017, kapittel 5, *Straffereettslig håndtering*). I dagens straffelov ble tidligere § 222 annet ledd videreført som et eget straffebud, § 253. Dette lyder:

Den som ved vold, frihetsberøvelse, annen straffbar eller urettmessig atferd eller utilbørlig press tvinger noen til å inngå ekteskap, straffes med fengsel inntil 6 år.

Et nytt annet ledd ble tilføyd for å oppfylle statenes forplikter til å kriminalisere forberedelses- og forledelseshandlinger i henhold til Istanbul-konvensjonens artikkel 37:³⁴

På samme måte straffes den som ved å forlede eller på annen måte medvirker til at en person reiser til et annet land enn der personen er bosatt, med forsett om at personen der vil bli utsatt for en handling som nevnt i første ledd.

Bestemmelsen om å kriminalisere *barneekteskap* ble fremmet i samme prosess som bestemmelsen om tvangsekteskap. Tidligere straffelovs § 220 første ledd trådte i kraft 1. september 2003, og ble videreført i dagens straffelov § 262 annet og tredje ledd. Annet ledd ble tilført ved lov i 2020 og trådte i kraft 1. januar 2021. Det presiserer at inngåelse av utenomrettslige ekteskap med noen som er under 16 år, liketilles med formelt ekteskap:

32 Almindelig borgerlig straffelov av 22. mai 1902 nr. 10.

33 Ot.prp. nr. 51 (2002–2003) Om lov om endringer i straffelova (styrka innsats mot tvangsekteskap mv.) 4. april 2003 (Justis- og politidepartementet 2003).

34 Som ledd i arbeidet med Norges tilslutning til Istanbul-konvensjonen av 2011, jf. Ot.prp. 42 L (2015–2016) Endringer i straffeloven og straffeprosessloven (personforfølgelse, forberedelse til tvangsekteskap mv.).

Den som inngår ekteskap med noen som er under 16 år, straffes med fengsel inntil 3 år.

På samme måte straffes den som etablerer en ekteskapslignende forbindelse som nevnt i § 253, med noen som er under 16 år.³⁵

Den som var uvitende om at fornærmede var under 16 år, kan likevel straffes hvis han på noe punkt kan klandres for sin uvitenhet. Straff kan bortfalle dersom ektefellene er omtrent jevnbyrdige i alder og utvikling.

Tvangsekteskap og barneekteskap har hovedsakelig vært diskutert ut fra et perspektiv som framhever familie og vold i nære relasjoner (se f.eks. Lidén og Bredal 2017, Kompetanseteamet, 2020, Ekspertgruppe, 2020). Tvangsekteskap er både i norsk og internasjonal sammenheng definert som en form for vold i nære relasjoner. I den forbindelse er *Europarådets konvensjon om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner* (Istanbul-konvensjonen) spesielt relevant.³⁶ Verken i forarbeidene til bestemmelsene i straffeloven eller i Istanbul-konvensjonen trekkes tvangsekteskap eller barneekteskap fram som en form for menneskehandel, i motsetning til hva EU-direktivet om menneskehandel, 2011/36/EU, inkluderer som mulige formålsvilkår (se mer om dette i kapittel 5).

I utformingen av bestemmelsene om tvangsekteskap sto derimot avgrensning av tvangsekteskap som *illegitim praksis* fra arrangerte ekteskap som *legitim tradisjon* i sentrum for diskusjonene, og dermed hvordan rettsstridig tvang skal forstås.³⁷ Et annet spørsmål, blant annet i den påfølgende høringsrunden til Ot.prp. nr. 51 (2002–2003), var forholdet mellom bestemmelsen om tvangsekteskap (§ 222 annet ledd) og familievoldsbestemmelsen (tidligere § 219, nå §§ 282/283).³⁸ I myndighetenes innsats mot tvangsekteskap, blant annet gjennom arbeidet initiert på bakgrunn av ulike regjeringers handlingsplaner, har det blitt argumentert for å håndtere tvangsekteskap som del av et bredere voldsbilde og å inkludere dette i innsatsfeltet vold i nære relasjoner (se Bredal og Lidén, 2015).

35 Forarbeidene er Prop. 66 L (2019–2020) kap. 4 s. 35–44 og kap. 21.4 s. 159. Bestemmelsen innebærer at inngåelse av utenomrettslige ekteskap med noen som er under 16 år, liketilles med formelt ekteskap med noen som er under 16 år. I Prop. 66 L (2019–2020) kap. 21.4 s. 159 uttales det at «[e]kteskapslignende forbindelse» forstås som i § 253. Det er ikke noe krav om seremoniell inngåelse». Se note 1609A til § 253.

36 Konvensjonen ble vedtatt av Europarådets ministerkomité 7. april 2011 og signert av Norge 7. juli 2011.

37 I dagens bestemmelse om tvangsekteskap, er rettsstridsbegrepet fjernet og erstattet med «straffbar eller annen urettmessig atferd».

38 Se også forarbeidet til familievoldsbestemmelsen Ot.prp. nr. 113 (2004–2005) Om lov om oppheving av løsgjengerloven og om endringer i straffeloven mv. (eget straffebud mot vold i nære relasjoner mv.).

Sentrale elementer i bestemmelsen § 282 om mishandling i nære relasjoner er trusler, tvang og frihetsberøvelse av familiemedlemmer eller andre i husstand eller under deres omsorg. Bestemmelsen lyder:

Med fengsel inntil 6 år straffes den som ved trusler, tvang, frihetsberøvelse, vold eller andre krenkelser, alvorlig eller gjentatt mishandler a) sin nåværende eller tidligere ektefelle eller samboer, b) sin eller nåværende eller tidligere ektefelles eller samboers slektning i rett nedstigende linje, c) sin slektning i rett oppstigende linje, d) noen i sin husstand, eller e) noen i sin omsorg.

Grov mishandling i nære relasjoner (§ 283) straffes med fengsel inntil 15 år. Ved avgjørelsen av om mishandlingen er grov, sier bestemmelsen at det skal særlig legges vekt på om den «har hatt til følge betydelig skade eller død, og for øvrig a) dens varighet, b) om den er utført på en særlig smertefull måte, eller har hatt til følge betydelig smerte, eller c) om den er begått mot en forsvarsløs person.»

Seksuallovbrudd

Straffelovens bestemmelser om seksuallovbrudd (kapittel 26) er relevante for mange av sakene som kommer opp for domstolen hvor menneskehandel gjennom prostitusjon eller andre seksuelle ytelser er et tema. Det er også aktuelt i forbindelse med nettovergrep. I straffeloven av 2005 er det innført flere bestemmelser som spesifiserer seksuelle overgrep mot barn, og som inkluderer produksjon og distribusjon av overgrepsmateriale. Bestemmelsene gjelder for det første §§ 291–294 om voldtekt og grov voldtekt. Straffelengden gjenspeiler alvoret som tillegges denne formen for vold. Det idømmes straff inntil 10 år for voldtekt og inntil 21 år for grov voldtekt. *Misbruk av overmaktsforhold og lignende* dekkes av § 295 og spesifiseres til å gjelde a) å misbruke stilling, avhengighetsforhold eller tillitsforhold, b) å utnytte noens psykiske lidelse eller psykiske utviklingshemming og c) å utnytte en person under 18 år i en særlig sårbar livssituasjon. Videre heter det: «På samme måte straffes den som ved forhold som nevnt i første ledd bokstav a til c får noen til å ha seksuell omgang med hverandre.»

Bestemmelsene §§ 299–305 spesifiserer voldtekt og seksuell omgang med barn under 14 år, under 16 år og mellom 16 og 18 år. Bestemmelsene er stedsnøytrale, men noen av bestemmelsene har fått en utforming slik at de inkluderer forhold og avtaler som også kan finne sted via internett, som § 306 som gjelder avtale om møte for å begå seksuelt overgrep, og § 309 som gjelder kjøp av seksuelle tjenester av mindreårige. Videre gjelder § 315 hallikvirksomhet og formidling av prostitusjon. Straffelovens bestemmelser gjelder også produksjon og

distribusjon av overgrepsmateriale: § 310 *Fremvisning av seksuelle overgrep mot barn eller fremvisning som seksualiserer barn* og § 311 *Fremstilling av seksuelle overgrep mot barn eller fremstilling som seksualiserer barn*. Disse har en strafferamme på inntil 3 år.

Straffelovens bestemmelser om tvang og vold går inn på forhold som overlapper handlinger og virkemidler som inngår i menneskehandelsparagrafen. Det vil derfor gi interessant innsikt å se hvilke bestemmelser som brukes i hvilke sammenhenger, hvordan de kombineres, og om dette er et uttrykk for forløp og de empiriske faktaene, eller om det er andre mer tilfeldige eller strategiske grunner for bruken av de ulike bestemmelsene. Dette vil være sentrale temaer i undersøkelsen av gråsoner.

Barnevernloven § 4-29

I 2012 fikk barnevernloven tilført to bestemmelser som gir barnevernet anledning til å benytte et særlig tiltak ved bekymring om et barn er utsatt for menneskehandel. Barnevernloven § 4-29 gjelder *midlertidig* plassering i institusjon *uten samtykke* ved fare for utnyttelse til menneskehandel. Formålet med plasseringen er å ivareta barnets *umiddelbare* behov for beskyttelse og omsorg. Plassering av et barn uten samtykke er hjemlet i barnevernloven §§ 5-1 og 5-8. Barnevernet kan i samråd med politiet akutt plassere barnet hvis det har umiddelbart behov for beskyttelse. Begjæring om tiltak skal da reises for fylkesnemnda innen to uker. Det er fylkesnemnda som treffer vedtak om videre plassering, dersom politiet finner at det er «en nærliggende og alvorlig fare for at barnet utnyttes eller kan bli utnyttet til menneskehandel, og at plassering er nødvendig for å beskytte barnet». Fylkesnemnda kan treffe vedtak om plassering for opptil seks uker. Plasseringen kan forlenges med opptil seks uker om gangen gjennom nye vedtak, men samlet plassering kan ikke overstige seks måneder.

Fylkesnemnda kan bare fatte et vedtak etter § 4-29 dersom den etter en helhetsvurdering finner at plasseringen er den beste løsningen for barnet. Nemnda må derfor først vurdere om barnet kan oppnå tilstrekkelig beskyttelse gjennom andre tiltak etter barnevernloven eller på annen måte.

Plasseringen er inngripende. Det kan iverksettes beskyttelsestiltak i form av å begrense barnets adgang til å motta besøk, å kommunisere gjennom telefon eller internett og å bevege seg fritt utenfor institusjonens område. Beskyttelsestiltakene skal framgå av vedtaket om plassering og skal ikke være mer omfattende enn nødvendig.

Bestemmelsen presiserer også hvordan tiltaket skal forstås når barnets alder er usikker: «Dersom det er grunn til å anta at en person er under 18 år, kan det treffes vedtak overfor personen etter denne bestemmelsen inntil alderen er fastsatt.»

En egen bestemmelse i § 4-30 gjelder oppfølging av vedtak om plassering i institusjon ved fare for utnyttelse til menneskehandel. Den presiserer at barnet skal plasseres i en institusjon som faglig og materielt er i stand til å ivareta barnets behov for beskyttelse og omsorg. Når barnet er plassert, har barnevernstjenesten omsorgen for barnet. På vegne av barnevernstjenesten skal institusjonen utøve den daglige omsorgen. Barnevernstjenesten skal fortløpende følge opp plasseringen og skal i samarbeid med politiet vurdere om plasseringen fortsatt er nødvendig for å beskytte barnet, eller om den kan opphøre. Politiet skal informeres og gis anledning til å uttale seg før plassering opphører.

Et alternativ til plassering etter § 4-29 uten samtykke er akutt-plassering etter § 4-6 annet ledd, *Midlertidige vedtak i akuttsituasjoner*. Ved en slik plassering kan barnevernstjenesten treffe midlertidig vedtak om plassering uten samtykke fra foreldre. For mer langsiktige løsninger kan tjenesten benytte § 4-4 a, som innebærer *frivillig plassering* i fosterhjem eller institusjon, eventuelt over landegrensene. Bestemmelsen åpner for at barnevernstjenesten kan beslutte at et barn kan plasseres i et konkret fosterhjem eller i en institusjon i en stat som har sluttet seg til Haagkonvensjonen av 1996, som regulerer jurisdiksjon, lovvalg, anerkjennelse, fullbyrdelse og samarbeid vedrørende foreldremyndighet og tiltak for beskyttelse av barn. For alle tiltak gjelder at det skal legges avgjørende vekt på å finne tiltak som er til beste for barnet, jf. § 4-1.

Arbeidsmiljøloven

Arbeidsmiljøloven har som formål å sikre et arbeidsmiljø som gir grunnlag for en helsefremmende og meningsfylt arbeidssituasjon, som gir full trygghet mot fysiske og psykiske skadevirkninger, og sikrer trygge ansettelsesforhold og likebehandling i arbeidslivet. *Arbeidstilsynet* gjennomfører tilsyn for å kontrollere at virksomhetene i landet oppfyller kravene i arbeidsmiljøloven og tilhørende regelverk. Den vanligste reaksjonen etter at Arbeidstilsynet har funnet brudd på regelverket, er å gi virksomheten et pålegg om å rette opp forholdet innen en bestemt frist. Som hovedregel skal tilsynet forhåndsvarsle vedtak om pålegg. Arbeidstilsynet kan også gi overtredelsesgebyr om det avdekker alvorlige eller gjentatte lovbrudd som kan få store konsekvenser for arbeidstakernes helse og sikkerhet. Det stilles spørsmål om dette regelverket og tilsynspraksisen er tilstrekkelig for å motvirke tvangsarbeid (mer om dette i kapittel 4).

Utlendingsloven

Utlendingslovens kapittel 4 om beskyttelse omtaler ofre for menneskehandel eksplisitt. Ofre for menneskehandel er en kategori som anses å være ekstra sårbare, og de kan gis tilpassede asylprosedyrer og mottaksforhold mens saken deres vurderes (Lidén mfl., 2021). Menneskehandel kan gi grunnlag for beskyttelse og status som flyktning etter utlendingsloven § 28. Det framgår av lovens § 30 bokstav c at ofre for menneskehandel skal anses som medlemmer av en spesiell sosial gruppe som har et felles kjennetegn ut over faren for å bli forfulgt. Dersom utlendingen ikke oppfyller vilkårene for beskyttelse, skal UDI vurdere om det er grunnlag for oppholdstillatelse etter lovens § 38 om sterke menneskelige hensyn. Ved vurderingen av om denne tillatelse skal gis, skal det gjøres en totalvurdering, hvor bestemmelsen også gir grunnlag for å legge vekt på innvandringsregulerende hensyn. I saker som berører barn, skal barnets beste være et grunnleggende hensyn.³⁹

Søkeren kan gis *begrenset* opphold for inntil 12 måneder med mulighet for fornyelse hvis søkeren fyller vilkårene for *oppholdstillatelse til vitner i sak om menneskehandel*. Formålet med utlendingsforskriften § 8-4 er å legge til rette for at ofre skal tørre å bistå politiet i straffeforfølgning av bakmenn, uten frykt for represalier. Tillatelsen kan gi grunnlag for permanent oppholdstillatelse, og denne vurderes kun etter en søknad om beskyttelse.⁴⁰

I tillegg kan personer som identifiseres som mulige ofre for menneskehandel, men som ikke har vitnet for retten som fornærmet i en sak om menneskehandel, likevel få innvilget en *refleksjonsperiode*.⁴¹ En refleksjonsperiode er en seks måneders tillatelse som ikke kan fornyes. Formålet med tillatelsen er å tilrettelegge for at personen skal kunne bryte med miljøet bak menneskehandelen ved å komme til hektene og unnsnippe utnytterens innflytelse. Videre er formålet at personen skal settes i stand til å ta et informert valg om hvorvidt hun eller han vil samarbeide med myndighetene om straffeforfølgning av bakmenn. Ved vurderingen skal det legges vekt på om det foreligger holdepunkter for at vedkommende er utsatt for menneskehandel, og at vedkommende er innstilt på å motta hjelp og følge opp de tiltakene som tilbys.

39 Jf. § 38 annet ledd første setning.

40 Jf. instruks GI-11/2020. UDIs retningslinje UDI2013-014 *Oppholdstillatelse til ofre for menneskehandel* presiserer ytterligere vilkårene for bestemmelsene angående ofre for menneskehandel.

41 Jf. utlendingsforskriften § 8-3 første og annet ledd.

Kapittel 3 Menneskehandel – transnasjonalt blikk

Trafficking is a process, not an event
(Pearce, Hynes og Bovarnic, 2009)

I dette kapitlet undersøker jeg sider ved menneskehandel som hittil har fått lite oppmerksomhet i den offentlige samtalen, i politiske diskusjoner og i forskningen. Jeg starter gjennomgangen med studier som drøfter menneskehandel som transnasjonalt fenomen, inkludert hvorfor noen barn er mer utsatt for å bli rekruttert inn i utbytende relasjoner enn andre. Studiene belyser blant annet forhold i hjemland, kjennetegn ved rekruttering og smuglerruter. Deretter kommer en gjennomgang av studier som diskuterer erfaringer med å implementere de internasjonale forpliktelsene i nasjonal praksis. Organiseringen av nasjonal innsats mot menneskehandel er ett av de temaene som diskuteres her. Kapitlet avslutter med studier med en kritisk tilnærming til dominerende forståelser av menneskehandel og statlige forvaltningspraksiser.

Transnasjonalt blikk og situasjonsspesifikke vilkår

Mange framstillinger peker på økonomiske forklaringer for hvorfor personer havner i utnyttende relasjoner og menneskehandel. I en litteraturgjennomgang av studier av forhold som kan føre til rekruttering til menneskehandel i Albania, Vietnam og Nigeria, argumenterer Brodie og kolleger (2018) at selv om økonomiske motivasjoner er vesentlige, er det *samspillet* mellom en rekke faktorer på ulike samfunnsnivåer som er avgjørende for rekruttering i de konkrete tilfellene.

Samspillet mellom ulike faktorer kommer godt fram i Hynes mfl.s studie *'Between Two Fires': Understanding Vulnerabilities and the Support Needs of People from Albania, Viet Nam and Nigeria who have experienced Human Trafficking into the UK* (2019). Studien sammenligner situasjonen for personer fra Albania, Nigeria og Vietnam før de ble identifisert som ofre for menneskehandel i Storbritannia, underveis i prosessen og etter de ble identifisert. Rapporten undersøker bakgrunnen for rekruttering, reiseruter og behov for oppfølging i Storbritannia eller ved retur. Studien er basert på i alt 164 intervjuer, 96 intervjuer med nøkkelpersoner som har særlig kunnskap om fenomenet i de

fire landene, og 32 menn og 36 kvinner med erfaring med å bli rekruttert, fraktet og utnyttet i Storbritannia. Alle var voksne da de ble intervjuet, men reflekterte over hvordan ung alder gjorde dem sårbare både før oppbruddet og under reisen. For å drøfte hvorfor noen er mer utsatte enn andre for å bli rekruttert til menneskehandel, benytter forskerne IOMs modell for å definere sårbarhet på individ-, familie-, lokal- og samfunnsnivå (se IOM 2019).

Rapporten inneholder en rekke funn og anbefalinger. Når det gjelder rekruttering, er det flere begrensende og strukturelle vilkår i familien, lokalmiljø og landets økonomiske og politiske situasjon som gjør noen personer mer utsatt enn andre. Familierelaterte forhold, som kjønnsdiskriminering eller fysisk og psykisk vold og utnyttelse er en type vilkår. Andre grunner kan være at personen er presset til å migrere, særlig når livssituasjonen plutselig forverres, forårsaket av klimaendring eller krig og konflikt, eller ved familiemedlemmers bortgang. Forskerne trekker særlig fram *skadelige sosiale normer og praksiser* som kan bidra til at unge rekrutteres til menneskehandel. Informanter fra Albania og Nigeria nevner for eksempel konservative kjønnsroller, tvangsekteskap og begrensede mulighet for utdanning for unge jenter som gjør dem mer utsatt for eller motivert til å prøve alternative muligheter for et bedre liv.

Begrensede framtidsmuligheter kan gjøre at unge tar en større risiko. I mange lokalsamfunn er det *et stort gap mellom unges aspirasjoner og deres framtidsutsikter*, som jobbmuligheter, utdanningsmuligheter og tilgang til nødvendige helsetjenester. Et viktig funn er at det i noen situasjoner er de som motsetter seg restriksjoner og ser seg om etter alternativer, som lar seg rekruttere.

Forskerne finner at rekruttering og reise *begynner som en rasjonell avgjørelse* for å komme ut av en begrenset situasjon, men at denne er basert på begrenset og uriktig informasjon om hva de sier ja til, som kostnader, lengde, utrygghet, hvor og hva de skal, og så videre. *Reisen frembringer sårbarhet* gjennom blant annet avhengighet, gjeld, vold og overgrep i ukjente sosiale landskap.

Kulturelle og religiøse forestillinger og overtro kan påvirke holdninger til å ta risiko. Dette finner forskerne i Vietnam, der troen på skjebne og hell er sterk. I Nigeria er det avgjørende å ha tillit til Gud for å unngå potensielle farer, og mange blir velsignet av en pastor før de reiser. Det er også vanlig å gjennomføre ritualer som ikke kan brytes, og som dermed kan holde dem i utbytende relasjoner over tid.

Forskerne finner også at *sosialt stigma* kan være grunnen til at unge ønsker seg bort, for eksempel ved at de blir gravide utenfor ekteskap, skam på grunn av

familievold eller prostitusjon. Sosialt stigma er også en grunn for at de ikke ønsker å returnere. I Vietnam er det et stigma å ha gjeld eller å mislykkes i migrasjon. Dette kan bidra til at ofre på nytt utsettes for menneskehandel eller har dårlige vilkår for å etablere seg etter at de har returnert.

Når myndigheter og hjelpeorganisasjoner skal analysere risikofaktorer og identifisere tiltak, anbefaler rapporten å ha en bred tilnærming og se familiens handlingsbetingelser i sammenheng med historiske, økonomiske og strukturelle betingelser, inkludert lovverk og politiske prioriteringer.

Barnets og familiens sosioøkonomiske situasjon i hjemlandet er et sentralt moment også i studien til Pete Fussey og Paddy Rawlinson (2017). Deres studie handler om rumenske rombarns som blir utnyttet til tiggende og kriminalitet i blant annet Storbritannia. I studien inkluderer de livsbetingelsene til denne gruppen innbyggere, ikke minst etter at det kommunistiske styret i landet ble avviklet. At de har hatt en større tilstedeværelse i ulike europeiske land de siste tiårene, henger sammen med utvidelsen av EU og dermed at de har fått et større nedslagsfelt for å skaffe seg inntekt, gitt at gjennom århundrer har mobilitet vært et svar på deres vedvarende økonomiske ekskludering. Roms sosiale og kulturelle identitet er nært knyttet til det å være reisende. Barn anses tidlig å være voksne og inngår da i økonomisk virksomhet. Slike forhold kompliserer grenser mellom avhengighets- og utbyttingsrelasjoner. Sosial og kulturell identifisering og mulighetsrom vil imidlertid stadig være i endring, inkludert utnyttning til andres fortjeneste, men dette tolkes gjerne på nytt med referanser til egen historie (McGarry, 2010).

Analysen til Fussey og Rawlinson tydeliggjør hvordan de historiske og sosioøkonomiske forholdene som har formet vilkårene for familiers hverdag over tid, gjør barn utsatt for utnyttning. Dette kan beskrives som en type *situasjonell* sårbarhet, der betingelsene også er relevante når barna reintegreres gjennom retur til hjemlandet. Dette anses ofte som eneste løsning for rombarn. *Situasjonell* sårbarhet viser til sammensatte forhold og relasjoner som barnet er plassert i, og har et sterkere analytisk potensial enn å betegne barnet som sårbart og et offer.

De to nevnte studiene av Hynes mfl. (2019) og Fussey og Rawlinson (2017) handler om transnasjonale forflytninger som del av fri arbeidsmobilitet i EU og som irregulær migrasjon mellom kontinenter. Noen studier går enda tettere inn på erfaringer fra irregulær migrasjon.

Studien *Precarious Journeys. Mapping vulnerability of Victims of Trafficking from Vietnam to Europe* (Pacific Links, 2019) utdyper beskrivelsene i 'Between

Two Fires’ når det gjelder rekruttering og reiserute fra Vietnam til Europa. Studien beskriver inngående bakgrunnen til informantene i Vietnam, organiseringen av transport fra Vietnam til Europa og forhold ved den vietnamesiske diasporaen i Polen, Tsjekia, Frankrike og Nederland. Diasporaene omfatter transittsteder, der personen oppholder seg en kortere eller lengre stund med mål om å nå et annet land, ofte Storbritannia. En del rekrutterte blir værende over tid på de ulike transittstedene som (usynlig) del av diasporaen. Selv om rapporten dokumenterer at barn blir identifisert av myndighetene i transittlandene, blir barna i mange tilfeller enten ikke fulgt opp eller forsvinner fra stedene der myndighetene plasserer dem.

I en studie fra Skottland (Rigby mfl., 2020) møter vi igjen identifiserte ofre fra Vietnam. I perioden 2012–2016 utgjorde denne landbakgrunnen vel halvparten av migrantbarn i Skottland som ble identifisert som utsatt for menneskehandel. I alt ble 282 barn vurdert gjennom den nasjonale henvisningsmekanismen for å identifisere ofre for menneskehandel (NRM) i denne perioden. Nesten halvparten hadde vært utnyttet gjennom arbeid, mange som arbeidskraft på kannabisplantasjer. Andre hadde vært seksuelt utnyttet eller utnyttet i hushold. Studien gjennomgår et utvalg på 41 saker, der 25 omfatter vietnamesiske barn, i alderen 14 til 17 ved ankomst til Skottland. I gjennomgangen av sakene for de vietnamesiske barna bekrefter de beskrivelser av reiseruter og forholdene som kommer fram i de nevnte studiene av Hynes og kolleger og av Pacific Links. Barna forteller at de flyr via Kina og Russland og blir fraktet videre med tog, lastebiler og personbiler. Flere forteller at de også har gått til fots visse strekninger. Barn med bakgrunn fra andre land i Asia og Afrika kommer via ruter over Middelhavet. For alle gjennomgåtte saker oppgir nesten halvparten at reisen tok mer enn et år, i fem tilfeller tok den mer enn to år. Reisen har vært farlig, med lange stopp i transitt, noen har erfaringer fra interneringsleirer eller har vært inne-stengt i bygninger over tid. Vel halvparten hadde opplevd utnyttning eller overgrep før de reiste hjemmefra, og underveis på reisen. De oppgir å ha blitt utsatt for trusler og psykisk, fysisk og seksuell vold. Forfatterne understreker virkninger av at de har opplevd flere typer belastninger, som forsterker tyngden av hver av dem. Selv om barna blir oppdaget, identifisert og får status som enslige mindreårige asylsøkere, melder sosialarbeidere at barna er på vakt og redde for å bli innhentet av bakmenn.

Studiene antyder hvor belastende selve forflytningene er, også når rekrutteringen skjer i hjemland og reisen er organisert. Innen migrasjonsfeltet skilles det mellom menneskehandel og smuglervirksomhet som bistår flyktninger og migranter for å komme til bestemmelsesstedet. Dette skillet kan være mindre tydelig, fordi migranter på viktige migrantruter gjøres avhengig av kyniske

smuglernettsverk og blir tvunget inn i utnyttingsforhold på veien. Det foreligger flere studier som dokumenterer at selv om reisen ikke startet som menneskehandel, er irregulære migranter utsatt for rekruttering og utnyttning underveis på reisen. I en studie fra 2017, *Migrant Vulnerability to Human Trafficking and Exploitation: Evidence from the Central and Mediterranean migration routes*, utført av International Organization for Migration (IOM), oppgir nesten halvparten av migrantene som kommer via den midtre middelhavsrueten (Egypt/Libya til Italia), at de har vært utsatt for utnyttning (tvunget til å arbeide / arbeidet uten å få betalt) eller menneskehandel. Om lag en tredjedel av de som kommer til Europa fra Tyrkia (østre middelhavsruete), oppgir det samme. Datagrunnlaget er basert på en spørreundersøkelse om erfaringer med blant annet menneskehandel besvart av migranter over 14 år i transitt-/ankomstland i tidsperioden 2015–2016, kombinert med kvalitative feltobservasjoner og intervjuer med IOM-ansatte og andre i felten. Kjennetegn ved rutene og den sosiodemografiske profilen til migrantene forklarer noen av forskjellene mellom disse to rutene og ankomststedene. Særlig Libya peker seg ut som et land der mange utsettes for menneskehandel eller andre utnyttingsformer. Migranter fra særlig Vest-Afrika, men også Somalia og Eritrea (midtre rute) og Afghanistan og Pakistan (østre rute), er de mest utsatte for utnyttning underveis på reisen. Dette gjelder også barn. Det å reise alene, lang reisetid, høye reisekostnader og re-migrasjon gjør dem mer utsatt for utnyttning. IOM finner også at det å komme fra områder med væpnet konflikt er en sårbarhetsfaktor. For barn gjelder de samme faktorene for utsatthet som for voksne, men andelen enslige barn utsatt for utnyttning var langt høyere blant de som kom via den midte middelhavsrueten; de ble i større grad holdt igjen underveis på reisen av smuglere og andre i påvente av å kunne betale for neste reisetappe, og nesten alle hadde hatt et langt opphold i Libya. En svakhet ved denne studien er at den spør om utnyttning til arbeid, men har ikke inkludert spørsmål om seksuell vold og menneskehandel knyttet til seksuell utnyttning, slik at andel kvinner identifisert som utsatte og ofre for menneskehandel er lavere enn menn.

Ser vi de gjennomgåtte studiene under ett, framtrer det også i disse studiene eksempler på ambivalens og gråsoner i rekruttering og utnyttning. Unge kan la seg rekruttere, også etter eget initiativ, når alternativene oppleves dårligere. For et barn kan skillet mellom utnyttning og familieforpliktelser oppleves uklart. Migranter kan gå inn og ut av tvang og utbyttingsforhold, og dette kan bidra til usikkerhet og ambivalens i identifiseringen av menneskehandel, både fra personen selv og fra praktikere.

Implementering av statlige forpliktelser i praksis

Litteraturgjennomgangen omfatter artikler som drøfter utfordringer i implementering av internasjonale og regionale konvensjoner i nasjonale reglement, rutiner og profesjonspraksiser. Artikkelsamlingen *Human Trafficking. The complexities of exploitation* (Malloch og Rigby, 2016) kan vise til en rekke erfaringer med implementering av statlige forpliktelser i Storbritannia og Skottland. Weiss (2016) analyserer hvordan internasjonale instrumenter som EUs direktiv om menneskehandel, den europeiske konvensjonen mot menneskehandel samt avgjørelser i Den europeiske menneskerettsdomstolen benyttes i rettsaker i Storbritannia. Artikkelen tar utgangspunkt i en sak som først kom opp for domstolen som en straffesak (kriminalitet), for så å endre seg fordi handlingen som lå til grunn for anmeldelsen, var betinget av kvinnens tvangssituasjon som offer for menneskehandel. Saken eksemplifiserer mange av de dilemmaene som følger av saker der menneskehandel overlapper andre former for kriminalitet. Dette gjelder spørsmål om hvilket sett av lovverk som skal legges til grunn eller gis forrang, og hvor robust statusen som offer for menneskehandel er når det gjelder å utløse rettigheter, som tjenester, beskyttelse og innvilgelse av opphold.⁴² Sakene er komplekse, og ulike hensyn veier mot hverandre. Forfatteren konkluderer med at de internasjonale instrumentene er betydningsfulle ved at de tvinger nasjoner til å tenke gjennom hvordan dilemmaer skal håndteres, og hvilke forpliktelser som skal ivaretas vurdert opp mot straffe- og utlendingslovgivningen.

Malloch (2016) gir også et grundig innblikk i de internasjonale og europeiske standardene for ofre for menneskehandel og finner at rammeverket har vært avgjørende for utviklingen av det britiske regelverket. Likevel garanterer ikke denne utviklingen at offerets behov og situasjon settes i sentrum. Mer enn statlige regelverk og initiativ er støtten betinget av ekspertise i tjenestene.

Thomson (2016) gjennomgår sentrale begreper og forpliktelser når det gjelder identifisering og støtte til ofre for menneskehandel. Artikkelen gjennomgår utfordringene som en offersentrert tilnærming møter i praksis, med Skottland som eksempel. Utfordringene handler for det første om avveininger av et offers beskyttelse opp mot utlendingslovens andre bestemmelser. Et annet forhold er modellen for oppfølging i Skottland opp mot den nasjonale henvisningsmekanismen (NRM) i Storbritannia (se nedenfor). Skottland har et lokalt handlingsrom for oppfølging som er større enn andre deler av Storbritannia. Det er de

---

⁴² Jamfør rettighetsstatus definert i Europakonvensjonens artikkel 14, og i tilfeller der personen inngår i kategorien som særlig sårbar/sosial gruppe, i henhold til den utvidede beskyttelsesdefinisjonen i EUs kvalifiseringsdirektiv.

lokale barneverds-/sosialtjenestene og organisasjoners prosjekter som står for oppfølging av et barn som identifiseres som utnyttet gjennom menneskehandel. Hvis denne ikke har vært identifisert gjennom den nasjonale henvisningsmekanismen (NRM) – altså gått gjennom de formelle prosesser og instanser for oppfølging, som også er tidkrevende – kan det oppstå tvil om personen er et offer, og dette kan ha konsekvenser for asylsøknaden. Forfatteren mener at forventningene til den formelle henvisningsprosedyren innebærer en barriere for rask og god oppfølging lokalt.

Den nasjonale henvisningsmekanismen (NRM) i Storbritannia utgir en årsrapport over henvisninger fra ulike instanser, type utnyttning fordelt på de under og over 18 år, der både utenlandske barn og barn som er bosatt i landet inngår. Tabell 3.1 viser fordelingen mellom ulike utnyttingsformer for britiske og utenlandske barn.

Tabell 3.1 Antall barn som er henvist til Storbritannias *National Referral Mechanism* av ulike instanser, nasjonalitet og typer utnyttning

	Utnyttning gjennom husholdstjenester		Utnyttning gjennom arbeid		Seksuell utnyttning		Ukjent utnyttingsform	
	Britisk borger	Andre nasjonaliteter	Britisk borger	Andre nasjonaliteter	Britisk borger	Andre nasjonaliteter	Britisk borger	Andre nasjonaliteter
Home Office Immigration Enforcement	0	4	0	21	0	5	0	2
Gangmaster and Labour Abuse Authority	0	0	0	1	0	0	0	0
National Crime Agency	0	0	0	1	1	2	0	0
UK Border Force	0	3	0	10	0	10	2	60
UK Visas and Immigration	0	47	0	499	0	76	0	60
Local authorities	0	19	481	240	207	71	17	185
Police	3	6	480	177	172	100	9	71
Voluntary sector	2	42	25	51	22	32	1	5
Totalt antall barn	5	121	986	1000	402	296	29	383

Kilde: NCA, 2019

Utnytting til arbeid er mest utbredt. Her er fordelingen lik mellom britiske og utenlandske mindreårige. I denne kategorien inngår også utnyttning til kriminalitet (se kapittel 4). Andelen britiske barn som utnyttes seksuelt, er høyere enn andelen utenlandske barn, mens det nesten utelukkende er utenlandske barn som utnyttes til husholdstjenester. Samlet er antallet henvisninger til den nasjonale henvisningsmekanismen stort, og lokale velferdstjenester, politiet og innvandringsmyndighetene er de som henviser flest barn.

Tabellen dokumenterer det omfattende problemet som utnyttning av mindreårige er i Storbritannia, både for britiske og utenlandske barn. Samtidig viser tabellen at viktige offentlige instanser identifiserer slike saker, og at sakene undersøkes nærmere av NRM.

I Unicefs vurdering av de nordiske landenes respons på at barn er utsatt for menneskehandel (2012), diskuteres innsatsen i landene opp mot barnekonvensjonens hovedprinsipper. De påpeker at beslutningstakerne ikke har en klar forståelse av hva som ligger i *barnets beste*, og foreslår at personer som står nær barnet, bør dras inn i vurderingene, i tillegg til forvaltningen. De må alle ha tilstrekkelige kvalifikasjoner til å foreta barnets beste-vurderinger. Et annet forhold rapporten påpeker, er at prinsippet om varige løsninger (*durable solutions*)⁴³ må sees i sammenheng med barnets beste-vurderingen. Varige løsninger kan forstås som en livsløpsmodell, som sikrer et holistisk perspektiv og en tidslinje som gjør det mulig å realisere den mindreåriges «livsprosjekt» og sosiale integrering (Unicef, 2016). Et tredje forhold de trekker fram, er høring av barn som har vært utsatt for menneskehandel. De etterspør bedre rutiner for barns medvirkning når det gjelder tiltak og oppfølging, og at det finnes en barnetilpasset klagemekanisme.

Den svenske rapporten *Den långa resan, Møtet med barn som misstänks vara utsatta för MH och sexuell exploatering* (Landberg, Jonsson og Svedin, 2015) gjennomgår eksplisitt rettigheter i FNs barnekonvensjon som er aktuelle for menneskehandelsfeltet. På bakgrunn av de rettslige forpliktelsene trekker forfatterne fram fem forhold som er viktige for å utforme det svenske arbeidet rettet mot barn utsatt for menneskehandel i Sverige: 1) Sosialtjenesten har ansvar for barn som er utsatt for menneskehandel. Det må utarbeides en sikkerhetsvurdering snarest, tilbys et trygt bosted og økonomisk støtte. 2) Etterforskningen skal være barnesensitiv og benytte barnehus der det er mulig. Det skal ikke gjøres forskjell på de som utsettes for menneskehandel i landet, og de som utsettes for det utenfor landet. 3) Barnet har rett til å bruke eget språk i kontakt

43 Se UUnicef (2015). Achieving a Durable Solution for Trafficked Children.

med formelle instanser. 4) Barn utsatt for menneskehandel har rett til helse-tjenester, også psykisk helsehjelp. 5) Barna har rett til utdanning (fra barnehagenivå til og med videregående). Rapporten viser også til tilleggsprotokollen om salg av barn, barneprostitusjon og barnepornografi (2000) og til Lanzarote-konvensjonen (Europarådet 2007), som har som formål å forebygge og bekjempe seksuell utnyttning av og seksuelle overgrep mot barn og å beskytte offerets rettigheter og fremme nasjonalt og internasjonalt samarbeid om dette forholdet.

En aldersspesifikk tilnærming problematiseres i den finske studien (Kervinen og Ollus, 2019), som argumenterer for at strategien med styrket oppmerksomhet mot utnyttning av barn og unge også må inkludere unge personer mellom 18 og 21 år. Forfatterne begrunner dette med at også denne gruppen er særlig sårbar og trenger tilpasset støtte. Den finske studien finner få referanser til FNs barnekonvensjon i de øvrige studiene som omhandler migrantbarn utsatt for menneskehandel og tilgrensende fenomener.

Kritiske stemmer om kontroll og sikkerhet

En del forskere argumenterer for at menneskehandel må forstås som en form for utnyttning innenfor et større kontinuum av restriksjoner og økonomisk utnyttning. Dette er et hovedbudskap i flere av O'Connell Davidsons arbeider (2010, 2015). Hun argumenterer for at et for snevert blikk på menneskehandel ignorerer dens globale politiske og sosioøkonomiske natur. Når man ser på utnyttning og ofre som særlige hendelser, forsvinner detaljer i de stegvise og vedvarende forholdene som trigger migrasjon. Når man isolerer fenomenet fra andre former for arbeids- og menneskerettigheter, bidrar dette til å avpolitiserer fenomenet, og det har også betydning for hvordan man snakker om og studerer menneskehandel (2010:245).

Det er flere forskere som etterspør grundigere analyser av politiske og økonomiske forhold ved migrasjon som fremmer transnasjonale utnyttingsformer (se f.eks. Malloch og Stanley, 2005, Stanley og McCulloch, 2013).

Mange forskere er også kritiske til den utstrakte graden av kategoriseringer i feltet, for eksempel av typer migranter, typer sårbarhet og typer utnyttelsesformer. Å tilskrive sårbarhet til noen migranter, men ikke til andre bidrar til inndelinger som kan dekke over eller utelate problematiske forhold (O'Connell Davidson, 2010). Det bidrar også til å legitimere forskjellsbehandling, blant annet ved å kategorisere noen som «verdige trengende» til forskjell fra de som ikke fortjener hjelp, støtte og oppmerksomhet.

I flere av artiklene til Paul Rigby og hans kolleger problematiseres inndelingen i kategorier i statlig politikk, blant annet av barn og av enslige mindreårige migranter. I artikkelen *Problematising separated children: a policy analysis of the UK 'Safeguarding Strategy: Unaccompanied asylum seeking and refugee children* drøfter Rigby og kolleger (2019) hvordan enslige mindreårige asylsøkere implisitt blir definert som et problem. Hensikten med artikkelen er å åpne en bredere diskusjon om hvordan enslige mindreårige asylsøkere blir konstruert og styrt, både nasjonalt og internasjonalt. Gjennom en kritisk diskursanalyse av dokumentet *UK Safeguarding Strategy: Unaccompanied Asylum Seeking and Refugee Children* undersøker forfatterne de underliggende karakteristikene av enslige mindreårige og finner begreper og avgrensninger som bygger opp under forståelsen av dem som en samfunnsrisiko. En av konsekvensene, mener de, er at samfunnets oppfølgingsansvar og de mindreåriges omsorgsbehov blir mindre.

Forskningen har også kritisert myndigheter for å prioritere migrasjonskontroll over det å innfri migranternes rettigheter (se f.eks. Baumgärtel, 2020). Den stadig større politiske vektleggingen av grensekontroll og intern samfunnsikkerhet diskuteres i flere av artiklene i den norske antologien *Krimmigrasjon? Den nye kontrollen av de fremmede* (2013). Flere artikler drøfter hvordan innvandrersstatus og kriminalitet i økende grad sammenflettes i kulturen og diskursen. Et eksempel er at den norske utlendingsloven spesifiserer paragrafer som hjemler bruk av straff som reaksjon på eventuelle lovbrudd knyttet til innvandring (utlendingsloven § 108). Formålet er identitetsavklaring og å kunne gjennomføre forvaltningsoppgaver (blant annet retur). Disse formålene skiller seg dermed ut fra reaksjonen på annen type kriminalitet (Suominen, 2013, Vevstad, 2013). Eksempler på sammenkobling av strafferett og innvandringskontroll er at en rekke brudd på utlendingsloven anses som alvorlig kriminalitet, som innebærer utvisning fra landet. Andre eksempler på økt kriminalisering av menneskehandelsfeltet er lovbestemmelsen om å gjøre prostitusjonskjøp straffbart og den stadig mer utstrakte bruken av dokumentsekk for å avdekke irregulære migranter i prostitusjonsmiljøer (Skilbrei, 2013). En konsekvens, ifølge Skilbrei (2013), er at det ikke er lovbrøyten, men offeret som blir utsatt for kontrollutøvelse. Et ytterligere trekk ved den voksende trenden med å gjøre personer om til et sikkerhetsproblem (securitisation)⁴⁴ er at kontrolloppgaver blir delegert til ulike private og offentlige aktører (se også Bendixsen mfl., 2015). Om man skal bruke Lees (2010:125) formulering, blir kontroll og suverenitet over

44 Securitisation-teori ble først knyttet til arbeider av forskere ved Copenhagen School of International Relations. Etter 11. september 2001 ble tilnærmingen ytterligere aktuell. Teorien er forbundet med forståelser av «risk society» (Beck, 1992, Giddens, 1991) kjennetegnet av praksis og teknikker for å kategorisere, ordne og styre moderne samfunn for å redusere risiko.

nasjonens territorium overordnet kroppslig og personlig integritet, eller det Lee kaller «*the territory of the self*».

Økende kriminalisering og kontroll av mistenkelig mobilitet er temaet i studien *Child Trafficking in the EU: Policing and Protecting Europe's Most Vulnerable*, av de britiske forskerne Pete Fussey og Paddy Rawlinson (2017). De fokuserer på utnyttelse av barn til kriminalitet, basert på en studie av rombarn fra Romania som oppholder seg i Storbritannia, og presenterer blant annet empirisk forskning om politiets innsats og samarbeid med andre aktører i og mellom disse to landene. De retter søkelyset mot hvordan vår tilnærming til kontroll og beskyttelse av mindreårige utnyttet i menneskehandel farges i praksis av vestlige forestillinger om uskyld og barndom og av statusen som «verdige» offer. Et av temaene i studien er implikasjonene av forskjeller i lovverk om kriminell lavalder, seksuell lavalder og andre aldersspesifikke regler for barn, blant annet med hensyn til medvirkning.

Forfatterne påpeker at internasjonale instrumenter for menneskehandel springer ut av konvensjonen for bekjempelse av transnasjonal kriminalitet, inkludert migrasjonskontroll. Mobilitetsaspektet var også et klart hensyn i utarbeidelsen av FNs Palermoprotokoll. De mener at protokollens brede formuleringer og spesifiserte kategorier gir grunnlag for uklarheter: Hvor går grensen mellom menneskehandel og deltakelse i gråsonøkonomi eller utnyttning gjennom uakseptable arbeidsforhold? Og hva er forskjellen mellom menneskehandel, smugling og irregulær migrasjon? Fenomenene det er snakk om, er komplekse og dynamiske og gir grobunn for enkle todelinger, som uskyld/misbruk, frivillighet/tvang, å være utsatt / selv utgjøre en risiko, offer/lovovertreder. Et annet moment som Fussey og Rawlinson trekker fram, er forventninger de internasjonale og regionale instrumentene har til straffeforfølgelse av utnytter, og som har blitt nedfelt i nasjonale straffe- og utlendingslover (for eksempel betingelser knyttet til refleksjonsperiode). Dette mener de påvirker perspektiver på og hjelpen som tilbys ofrene.

Også andre forfattere understreker at det er behov for å kritisk undersøke prosesser som innebærer kriminalisering av ofre ved at deres handlinger straffeforfølges. For eksempel analyserer Adam Weiss (2016) et case med en rettsak om offerets lovbrudd (se ovenfor). Saken belyser de mange og ulike dilemmaene som oppstår i konkrete saker når forpliktelser om oppfølging av ofre i henhold til internasjonale instrumenter møter nasjonal straffelov og innvandringsreguleringer (se også Malloch, 2016). Et moment her er hvor ulikt de internasjonale instrumenters forpliktelser blir forstått og implementert i ulike

nasjonale lovgivninger. Derfor er det interessant å sammenligne situasjonen i Storbritannia, slik den beskrives i de ulike britiske studiene, og Norge.

Et annet moment som flere forfattere trekker fram, er flytende overganger og overlapp mellom menneskehandel, smugling og irregulær migrasjon. Selv om spesifikasjoner er nedfelt i lovverket, er det ofte vanskelig i praksis å bestemme hva som er hva. Forskere har etterlyst en grundigere og mer kritisk diskusjon og analyse av barns migrasjon.

Et aktuelt tema er i hvilken grad mindreårige får mulighet til å legge fram saken sin på en god måte. Endringer i EUs migrasjonspolitik i kjølvannet av perioder med økt migrasjon, slik som var tilfellet i 2015, har begrenset selve tilgangen til henvisningsmekanismen for de som ikke vurderes som sårbare i utgangspunktet.

Flere artikler tar opp denne problemstillingen. Begrensninger i identifisering av menneskehandel gjelder særlig på de forsterkede registreringsstedene, *hotspots*, som det europeiske asylsamarbeidet (EASO), Frontex og Europol har etablert i Europas yttergrense, blant annet i Hellas og Italia, for å avhjelpe disse landene med å håndtere ankomsten av svært mange migranter og asylsøkere.

En rapport initiert av International Organization for Migration (IOM) (Galos mfl., 2017) som baserer seg på intervjuer med migranter som kommer over de midtre og østre middelhavsrutene, dokumenterer at en høy andel migranter utnyttes eller rekrutteres til menneskehandel på reisen. IOM anbefaler at rutiner for identifisering ikke må legge til grunn antakelser om hvilke personer og landbakgrunner som blir utsatt for menneskehandel. Identifisering må være alders- og kjønns sensitiv ved at det tas høyde for ulike risikoer som menn, kvinner og unge jenter kan møte under reisen. I tillegg til å peke på behovet for å sikre informasjon til migranter før, under og etter reisen og forbedre kommunikasjonsstrategier peker rapporten på behovet for både å styrke det legale rammeverket og å etterleve regelverket, særlig på grensene. Mer overordnet argumenterer den for å muliggjøre mindre usikre former for migrasjon.

I artikkelen *Identifying Victims of Human Trafficking at Hotspot by focusing on people smuggled to Europe* beskriver Ventrella (2017) begrensninger for at personer får registrere sin asylsak (særlig i Hellas), eller alternativt for at migranter får anledning til identifisering gjennom en henvisningsmekanisme. Artikkelen utdyper kjensgjerningen at mange migranter blir ofre for menneskehandel underveis på reisen til Europa, og at skillet mellom migranter og asylsøkere dermed er vanskeligere å trekke. Forfatteren finner at på tross av intensjonene er det ikke rutiner for dette ved de aktuelle hotspotene (jf. EUs

returdirektiv⁴⁵ og EUs avtale med Tyrkia⁴⁶). EUs *Agenda on Migration* (2015)⁴⁷ gir ikke EASO et klart mandat til å bemanne hotspots for å identifisere ofre og gi dem internasjonal beskyttelse, og det er heller ikke klart hvilket land som skal følge opp disse ofrene. Også en annen artikkel (Welfens og Bekyol, 2021) drøfter implikasjonene av dagens europeiske migrasjonspolitik på Europas ytterkant i lys av mulighetene for at en migrant blir identifisert som offer for menneskehandel. Utvelgelsen av de som får adgang til å fremme sin asylsak i Hellas, er svært begrenset. Det blir i utgangspunktet skilt mellom flyktninger og migranter. Ut fra forhåndsbestemte kriterier deles flyktninger deretter inn i kategorien *sårbare flyktninger*, som får adgang til identifisering av sårbarhet, og de som ikke anses å være like sårbare. De som ikke anses å være like sårbare, blir, sammen med de som kategoriseres som migranter ut fra landbakgrunn, og de som er antatt ikke-reelle flyktninger, returnert til tredjeland (Tyrkia) i henhold til EU–Tyrkia-avtalen (2016). Dette innebærer at en betydelig gruppe av de som ankommer hotspots, ikke gis tilgang til å fremme sin sak overfor EASO-myndighetene før de returneres, heller ikke de som har vært utsatt for menneskehandel. Artikkelen konkluderer med at å utvide ankomstprosedyrer til å gjelde alle er grunnleggende for å sikre at alle som har et beskyttelsesbehov, kan fremme sin sak.

Temaene som diskuteres i studiene ovenfor, har implikasjoner for det praktiske oppfølgingsarbeidet (se kapittel 7). Dette forholdet kommer tydelig fram i artikkelsamlingen *Human Trafficking. The complexities of exploitation*, redigert av Margareth Malloch og Paul Rigby (2016). Nasjonalstater klarer bare i begrenset grad å respondere på den transnasjonale dynamikken, forpliktelsene og det sammensatte fenomenet som kjennetegner menneskehandel. Artiklene vurderer kritisk, med Storbritannia som eksempel, sentrale aktørers mandat og ressurser opp mot den type innsats som gjøres av statlige ansvarlige instanser og frivillige organisasjoner. De mener dagens respons er for fragmentert, både ut fra fordeling av ansvar gitt til ulike instanser og fordi visse typer utnyttning prioriteres. Studiet av enkeltsaker setter spørsmålsteget ved hvor godt eksisterende lovverk ivaretar forpliktelsene.

---

45 Returdirektivet (Europaparlaments- og rådsdirektiv 2008/115/EF av 16. desember 2008 om felles standarder og prosedyrer i medlemsstatene for retur av tredjelandsborgere med ulovlig opphold).

46 Avtalen mellom EU og Tyrkia av 18. mars 2016.

47 *Agenda on Migration* (2015) var et initiativ til bedre å samordne håndteringen av økt migrasjon over EUs yttergrenser.

Kapittel 4 Gråsoner: tvangsarbeid

Det første temaet som belyser menneskehandelens grenseflater og gråsoner, er tvangsarbeid og tvangstjeneste. På verdensbasis anses tvangsarbeid å utgjøre vel en tredjedel av utnyttingsformene.⁴⁸ I dette kapitlet ser jeg på noen områder der tvangsarbeid og tvangstjenester ikke så lett lar seg definere som menneskehandel. Det gjelder fenomener som forvaltningsmessig er vanlig å plassere under andre fagområder og kategorier, som arbeidskriminalitet, husarbeid og salg av narkotika. Dette gir grunnlag for å spørre hva det medfører hvis man kategoriserer forhold som mindreårige inngår i, som henholdsvis arbeid/familieforpliktelse/ kriminalitet eller som menneskehandel. Når det gjelder barn, er det som kjent ikke pålagt å bevise at det har vært brukt maktmidler som trusler, tvang eller utnyttelse av sårbar situasjon, for at handlingen anses som menneskehandel. Hvilke forhold og temaer er viktige i gråsonene som gjelder barn, arbeid og tjenester?

Utbytting eller utnyttning?

I Norge som i andre europeiske land foregår det en diskusjon om grensedragninger mellom hva som skal forstås som arbeidskriminalitet, sosial dumping, tvangsarbeid og organisert kriminalitet (Hasås, 2017). Mens sosial dumping er en samlebetegnelse og et ikke-juridisk begrep, viser arbeidslivskriminalitet til handlinger som bryter med norske lover om lønns- og arbeidsforhold, trygder, skatter og avgifter. Menneskehandel i form av tvangsarbeid viser derimot til forhold der man ikke har kommet inn i arbeidet frivillig. Om et forhold identifiseres som brudd på arbeidsmiljøloven, som menneskehandel eller som brudd på utlendingsloven, vil ha store konsekvenser for straffereaksjon og for hva slags type oppfølging som gis. I sin årlige tilstandsrapport uttrykker KOM en særlig bekymring for at personer utnyttet til arbeid eller tjenester ikke defineres som mulige ofre for menneskehandel: «Gråsoneproblematikken særlig innen arbeidslivskriminalitet (a-krim) gir utfordringer opp mot begrepsbruk, rettigheter og ansvar» (KOM, 2019). KOM legger fram bekymringer som er formidlet av de som bistår personer i praksis, og gjelder både usikkerhet om terskelen for hva som skal anses som menneskehandel, koordinering av bistand mellom ulike etater og forskjellsbehandling av personer

⁴⁸ I henhold til *Global Report on Trafficking in Person 2020* (UNODC 2021) utgjør tvangsarbeid 32 prosent av tilfellene i Vest- og Sør-Europa, mens det på verdensbasis utgjør 38 prosent.

fordi ulike aktører og instanser har ulik praksis for oppfølging. Konsekvensen er at personer utsatt for tvangsarbeid ikke får et likeverdig tilbud.

Gråsoneproblematikk er et sentralt tema i flere senere studier av arbeidsmiljøkriminalitet i Norge. Ung alder er sjelden et tema i denne litteraturen. Likevel kan mindreårige delta og bruk av uriktig alder forekomme, ikke minst i svart arbeid. I Jahnsens (2014) rapport *Menneskehandel og tvangsarbeid* drøftes praksisfeltets erfaringer fra tilgrensende fenomener som sosial dumping, brudd på arbeidsmiljølovgivningen og andre former for arbeidsmiljøkriminalitet. Det inngår også en drøfting av «svarte økonomier», i form av korrupsjon, skatteunndragelse, hvitvasking, heleri og misbruk av offentlige ytelser og tillatelser (NAV-ytelser, oppholds- og arbeidstillatelser med mer). Jahnsen argumenterer for at skarpe skiller mellom menneskehandel og begreper som sosial dumping har til hensikt å fordele ansvar og myndighet på respektive politiske felt; sosial dumping forbindes med statens rolle i reguleringen av arbeidsmarkedsrelasjoner, mens alvorlig arbeidsmiljøkriminalitet er del av kriminalpolitikken.

Arbeidslivskriminalitet og menneskehandel krever straffereaksjoner på individuelt nivå. Tvangsarbeid defineres gjennom straffeloven § 257 mot menneskehandel, og har en forholdsvis streng straffereaksjon, mens arbeidskriminalitet blir vurdert i henhold til arbeidsmiljøloven, med mildere straff og bruk av bøter, og hvor hensikten er å gjenopprette lovlige vilkår. På bakgrunn av intervjuer i feltet identifiserer Jahnsen tre typer risikofaktorer for grov utnyttelse og tvangsarbeid. De alvorlige tilfellene gjelder ofte utenlandsk arbeidskraft. Den ene gjelder restriktive innvandringsregimer som gir grobunn for papirløse migranter og semi-legale arbeidsrelasjoner. Dette gir i sin tur grobunn for avhengighetsrelasjoner, deriblant lukkede miljøer/arbeidsplasser som forsterker språklige og kulturelle barrierer for å oppnå kontakt med omverdenen. Et tredje risikoforhold er begrenset kontrollvirksomhet og svakt regulerte sektorer, som blant annet er kjennetegnet av lav grad av fagorganisering.

Artiklene i boka *Det mørke arbeidslivet* (Hasås, 2017) avdekker også mange glidende overganger mellom sosial dumping, arbeidsmiljøkriminalitet og menneskehandel. Skillet mellom tvang og handlingsfrihet kan i praksis være porøse grenser. Dette er eksempelvis et tema i saker som gjelder bilvaskehaller (Aftenposten, 2021). Eksemplene i boka får også fram at det ikke nødvendigvis er vanntette skott mellom seriøs og useriøs virksomhet, på grunn av bruken av underleverandører og lange kontraktkjeder.

I Fafos rapport *Menneskehandel i arbeidslivet* (Brunovskis og Ødegård, 2019) trekker også fram at begreper som sosial dumping og moderne slaveri er uklare

ikke-juridiske begreper. Slike begreper kan gjøre transnasjonalt samarbeid og kunnskapsproduksjon vanskeligere, fordi det opereres med upresise fenomenforståelser (se også Jahnsen, 2014). Uklare skillelinjer mellom menneskehandel, tvangsarbeid og slaveri tas opp i mange internasjonale dokumenter (se for eksempel ILO 2012:13). Tilsyn og tiltak mot arbeidskriminalitet har hovedsakelig vært rettet mot det regulerte arbeidsmarkedet og etablerte bransjer.⁴⁹ Grove brudd på regelverket foregår også innenfor tilsynelatende legitime virksomheter. Useriøse aktører og ulovlig bruk av utenlandsk arbeidskraft er dessuten avdekket i svarte økonomier.

I Norge har det vært relativt få arbeidslivsrelaterte saker som har blitt identifisert som menneskehandel. Ifølge KOM er det siden innføring av straffebestemmelse om menneskehandel i 2003 avsagt fire av i alt 51 dommer som gjelder tvangsarbeid (KOM, 2022; gjennomgang av sakene kan også sees i Jahnsen, 2014 og Brunovskis og Ødegård, 2019). Fafos rapport (Brunovskis og Ødegård, 2019) gjennomgår de fire dommene om menneskehandel for utnyttning i arbeidslivet. Alle fire gjelder personer over 18 år. I disse sakene vurderes arbeids- og lønnsforhold, bo- og sanitærforhold og begrensninger i bevegelsesfrihet og isolasjon. Bruk av maktmidler og utvikling av et underordnings- og avhengighetsforhold er andre forhold som vektlegges i disse sakene. Det vises til hvor vanskelig det er å bryte ut av forholdet, blant annet fordi personen vil tape det denne mener å ha utestående økonomisk, eller møtes med trusler om uttransportering. I en av sakene fastslår Høyesterett at det er en vurdering av den helhetlige situasjonen som skal ligge til grunn for dommens utfall. Jeg vil gjennomgå Lime-saken (Borgarting lagmannsrett 18-102939AST-BORG/01, 2021-09-10) hvor et sentralt tema var skillet mellom brudd på arbeidsmiljøloven og tvangsarbeid etter straffeloven § 257. Lime-saken er den mest omfattende sakene om menneskehandel hvor dom ble avsagt i Oslo tingrett i juni 2018 og i Borgarting lagmannsrett i september 2021. Tolv personer ble dømt for grov menneskehandel og andre forhold. Ti pakistanske menn ble utnyttet til tvangsarbeid. Dommen er rettskraftig.

I Lime-saken gjaldt tiltalen om menneskehandel utnyttelse av ti pakistanske menn til tvangsarbeid ved misbruk av deres sårbare situasjon og annen utilbørlig atferd. Gjennom etterforskningen konkluderte Øst politidistrikt med at tvangselementet overfor flere pakistanske borgere som arbeidet i butikkene, falt inn under definisjonen av menneskehandel. Politiet fant glidende overganger til annen nærliggende kriminalitet. Mennene arbeidet lange dager (12–14 timer

---

49 I 2019 ble 66 bedrifter bøtelagt eller domfelt for brudd på utlendingslovens paragraf om ulovlig bruk av arbeidskraft (Se Lillevik og Tyldum, 2021, f.eks. s.126–129).

hver dag, uten fridager) mot ingen eller svært lav lønn, og flere bygget seg opp gjeld gjennom arbeidsforholdet. Lagmannsretten viser til flere innlåsnings-effekter; de var uten eget pass, de hadde arbeidet lange dager mot ingen eller svært lav lønn, de opparbeidet seg gjeld gjennom arbeidsforholdet, og det var tatt opp kredittlån i deres navn. Det var et over-/underordningsforhold mellom tiltalte og de fornærmede, både i arbeidet, sosial og kulturelt. Flere av de fornærmede utførte også private tjenester for de tiltalte som innebar en fordel for de tiltalte. De kunne ikke frivillig komme seg ut av forholdet (KOM, 2022).

Det er også informativt å se hvilke momenter som vektlegges i dommer der utfallet er frifinnelse. Gulating lagmannsretts dom av 11. desember 2019 (LG-2019-26808) gjaldt et indisk ektepar som Stavanger tingrett mente at hadde utnyttet fire indiske kokker til tvangsarbeid i ekteparets restaurant. De fornærmede jobbet sammenhengende ved restauranten 6–7 dager i uken i inntil 10–12 timer daglig til en lønn som lå langt under norsk tariff lønn. Det var etablert et fiktivt lønns- og kontraktsystem overfor arbeiderne og norske myndigheter, og fiktive lønns slipper viste lønnsutbetalinger som ikke hadde funnet sted. Arbeidet til alle de fire fornærmede ble utført under kritikkverdige fysiske arbeidsforhold.

En enstemmig lagmannsrett kom til at de tiltalte måtte frifinnes for å ha utnyttet to av kokkene som hadde jobbet kortest tid i restauranten. Retten mener de ikke hadde vært utsatt for noen innlåsnings-effekt, ei heller tvang eller press. Det forelå imidlertid dissens ved vurderingen som gjaldt to av de fornærmede som hadde jobbet lengst. Etter mindretallets syn hadde saksforholdet «klare likhetstrekk med tilfeller av sosial dumping som kan knyttes til arbeidsinnvandring eller kortvarige arbeidskontrakter hvor utenlandske arbeidstakere får vesentlig dårligere lønns- og arbeidsvilkår enn norske arbeidstakere.» Mindretallet kom til at «det ikke er ført bevis for en slik grad av utnyttelse av en sårbar situasjon som loven krever, verken i India eller i Norge, at de fornærmede ikke hadde annet realistisk valg enn å arbeide ved restauranten.» Mindretallet vurderte således at begge de fornærmede hadde «en reell valgadgang med hensyn til å komme seg ut av arbeidsforholdet», og at «alternativene fremstod verken objektivt eller subjektivt som uforholdsmessig byrdefulle å velge.» Lagmannsrettens flertall sluttet seg til tingrettens vurderinger som la til grunn at de tiltalte hadde begått lovbrudd om dokumentforfalskning og diverse brudd på arbeidsmiljøloven og utlendingsloven.

Et fellestrekk ved dommene er rekruttering av utenlandske arbeidere, i noen tilfeller ved bruk av mellommenn som krever deler av lønnen, at de i enkelte tilfeller settes til annet arbeid enn de er lovet, der enkelte også settes til å utføre

kriminell virksomhet. Arbeidsgiver skaper et avhengighetsforhold ved blant annet å huse arbeiderne. Det at arbeiderne er utlendinger med risiko for å bli sendt ut av landet ved manglende arbeidskontrakt, forsterker deres utsatthet og kan begrense deres mulighet for å kontakte hjelpeinstanser. Et annet problem er lønnsforholdene, at det blant annet utbetales for lite lønn, eller at utbetalingene utsettes, hvor dette brukes som pressmiddel for å få arbeidstakere til å forbli i arbeidsforholdet. De lever dermed på arbeidsgivers nåde (se også KOM, 2022).

Hjelpeinstanser innen feltet, som Human Trafficking Support Oslo (HTSO) ved NAV Grünerløkka og Caritas ressurscenter, alle rettet mot voksne, anbefaler å innføre enkelte rettigheter, inkludert fri rettshjelp, for personer som befinner seg i gråsoner. Dette mener de kan avdekke utnyttingsforhold i større grad og dermed forebygge alvorlige tilfeller av menneskehandel (KOM 2022). Lovverket (arbeidskriminalitet, menneskehandel) vil ha stor betydning for hvordan innreisekontroll vurderes opp mot deres rett til bistand, og oppfølging i henhold til internasjonale forpliktelser for identifisering og oppfølging av antatte ofre for menneskehandel.

Ingen av dommene angående tvangsarbeid omfatter mindreårige. Til forskjell fra det som kommer fram i studiene fra Storbritannia (restauranter, gartneri/ jordbruket) (se også henvisninger til den britiske NRM i tabell 3.1 i kapittel 3), er det i Norge få tilfeller av barn utsatt for tvangsarbeid. Enkelt saker der barn er utsatt for tvangsarbeid, er avslørt som skjult eller illegal virksomhet, som for eksempel drift av hasjplantasje, men uten at disse sakene har blitt fulgt opp i rettsapparatet (Lidén og Salvesen, 2016, se også KOM, 2020). I disse sakene har barn blitt fulgt opp av barnevernet, og utfallet har vært retur av barnet, uten at saken kommer opp i rettssystemet som en menneskehandelssak. Det foreligger imidlertid flere dommer som gjelder mindreårige utnyttet til *tvangstjenester*. For å gå dypere inn i denne gråsonen vil jeg drøfte saker som gjelder tiggning, husholdsarbeid og narkotikasalg. Mens gråsoner for tvangsarbeid gjelder relasjoner tilknyttet offentlige og gjerne legitime virksomheter, kan tvangstjenester være relasjoner forankret i den private sfære eller lyssky virksomhet, selv om den også kan være synlig i det offentlige.

Tiggning

Tiggning er en form for tvungen tjeneste hvor det foreligger flere norske dommer som omfatter mindreårige. Tilsvarende mange av de europeiske studiene som

gjelder tvungen tiggning (Europol, 2018, 30–31⁵⁰), omfatter også de norske dommene om barn med rombakgrunn.

Selv om det finnes mange igangsatte EU- og EØS-finansierte prosjekter som er rettet mot rombarn, slår forskerne fast at det fortsatt finnes lite kunnskap om barnas erfaring fra menneskehandel, i hvilken grad de blir identifisert gjennom de nasjonale formelle henvisningsmekanismene, og om de får tilstrekkelig tiltak og oppfølging. En studie som gjennomgår EU-finansierte tiltak og praktiske prosjekter rettet mot menneskehandel, *Study on comprehensive policy review of anti-trafficking projects* (2014), finner en betydelig andel prosjekter som er rettet mot denne gruppen. Studien begrunner at så mange tiltak er iverksatt, på denne måten:

All positioned children of Roma origin, principally from Bulgaria and Romania, are found to be especially vulnerable. This was attributed to diverse factors such as ethnic discrimination, poverty, lack of opportunity and children left behind when their parents migrated for work. Roma children were also associated with newer forms of exploitation, in particular trafficking for begging and criminal activities, as well as for forced labour. (ibid. 2014, 92)

Flere av dommene jeg vil gjennomgå, antyder at særlig familieforhold og hvordan barn deltar i transnasjonal økonomisk virksomhet, er viktig å forstå når barnevernet skal følge opp rombarn.

I sakene i Norge der det foreligger rettskraftig dom for utnyttning til *tvangstjenester*, gjelder seks av de sju sakene mindreårige og tre av disse omfatter tiggning. Tiggning er eksplisitt nevnt i den norske straffeparagrafen. Likevel ser vi i konkrete saker at det også her er gråsoner og ambivalens når myndighetene skal tolke familierelatert tiggning. Vi skal se nærmere på hvilke momenter retten vektlegger i saker hvor tiltalte domfelles for tvangstjenester, sammenlignet med saker som ender med frifinnelse. Videre skal vi se nærmere på en sak fra fylkesnemnda hvor en jente var utnyttet i tiggning og senere ble overlatt til sine foreldre uten at saken ble anmeldt eller fulgt opp på annen måte.

Den rettskraftige dommen fra Bergen tingrett av 5. juli 2012 (TBERG-2011-194827, 2012-07-05) gjelder fire mindreårige jenter utnyttet til tvangstjenester og tiggning. I perioden fra våren 2008 til oktober 2010 ble jentene i ulike tidsrom og ulike steder i Sverige og Norge utnyttet til å stjele fra butikker, selge falske gullvarer og tigge på gaten. Seks personer (tre menn og tre kvinner) ble dømt

---

50 I Sverige ble det i 2017 identifisert 19 saker som gjaldt tvunget tiggning. 14 av disse gjaldt jenter. Tiggning var dette året den mest utbredte formen for menneskehandel. I Norge er noen tilfeller kjent, mens Finland ikke har registrert noen slike tilfeller (Kervinen og Ollus, 2019).

for grov menneskehandel. De tiltalte og de fornærmede var alle romfolk, kom fra samme østeuropeiske land og var knyttet til hverandre gjennom slektskap og ekteskap. I saken ble det vektlagt at de tiltalte besørget transport, overnatting, falske identifikasjonspapirer, tilpasset klesdrakt og falske gullvarer. De presset jentene til handlingene. Jentene kom ikke frivillig inn i arbeids- eller tjenesteforholdet og kunne heller ikke komme frivillig ut av forholdet på grunn av vold og trusler og avhengighet til de voksne. De manglet penger til mat, returbillett, sted å bo og kjennskap til hjelpeapparatet. Deres lave alder, analfabetisme, mangelfulle språkkunnskaper og skolegang er også forhold det ble sett hen til.

Domfellelsen gjelder i tillegg medvirkning til voldtekt, medvirkning til samleie med barn under 14 år, seksuell omgang med barn under 16 år, trusler/press til å inngå ekteskap mot vederlag, heleri/hvitvasking, samt brudd på vegtrafikkloven og utlendingsloven.

Ved straffeutmålingen ble det pekt på at saken var spesiell da det gjaldt utnyttelse av egen familie. Retten slo fast at saken ikke kun gjaldt kynisk utnyttelse i profittøyemed, og fant at de tiltaltes oppfatning av situasjonen måtte få betydning i formildende retning for straffeutmålingen. Det ble lagt vekt på sakens kulturelle kontekst og myndighetenes praksis i hjemlandet: at kidnapping av jenter i forbindelse med ekteskap etter romfolkets tradisjon ikke forfølges av rumensk påtalemyndighet.

Mange av de samme momentene ble også vektlagt i en annen sak fra Larvik tingrett av 25. september 2013. Saken gjaldt en far som hadde tatt med seg sine to barn, en sønn (17 år) og en datter (15 år), fra Romania til Norge for å tigge for familien. (TLARV-2013-149986 2013-09-25). Barna samlet inn penger til en organisasjon som ikke eksisterte, og framsto med en funksjonshemming de ikke hadde. Tingretten slår fast at faren utnyttet eller forledet barna til å tigge penger og/eller begå bedrageri på ulike steder i Sør-Norge. Tingretten argumenterte med at barna var «presset til tiggingen og/eller tvangsarbeidet og kunne ikke frivillig komme ut av det, på grunn av blant annet avhengigheten til sin far, deres lave alder, språkkunnskaper, mangel på kjennskap til hjelpeapparat og mangel på penger til mat og/eller hjemreise.»

I denne saken var den falske innsamlingsaksjonen et vesentlig moment i saken. Det at faren tjener penger på barnas innsamling, anses som kriminalitet. Tvangs-aspektet, at barna ikke frivillig kunne komme ut av situasjonen, er et annet vesentlig forhold i saken. I tillegg til familierelasjonen blir det lagt vekt på at de befinner seg i ukjente omgivelser der de mangler språkkunnskaper og andre

personer de kan støtte seg til. Faren ble dømt for grov menneskehandel med fengsel i ett år.

Også i en annen sak var tvangstjeneste basert på familierelasjoner sentralt i argumentasjonen. Denne saken, endte kjennelsen i lagmannsretten med løslatelse etter fengsling (LG-2012-107818). I slike saker er beviskravet sannsynlighetsovervekt. Saken, i media gjerne omtalt som «trekkspill-gutten», gjaldt et foreldrepar som var siktet for å ha utnyttet fire egne mindreårige barn til tvangsarbeid ved at familien drev tigging og gateartisteri. I lagmannsrettens kjennelse hevdet foreldrenes advokat det følgende: «Det å spille musikk har lang tradisjon i familien, og dette er noe barna liker. De vil gjerne opptre og synes det er gøy. Samtidig tjener de penger til familien. Det foreligger derfor ikke noe tvang eller press fra foreldrene overfor barna. Spillingen skjer kun i barnas sommerferie, og utenom dette går barna på skole.»

Påtalemyndigheten hevdet på sin side: «Det er ikke tvilsomt i denne saken at det er de voksne som i felleskap har fraktet de mindreårige barna fra Romania til Norge. Det er også skjellig grunn til mistanke om at begge siktede var innforstått med at formålet med transporten hit, var å utnytte barna i tigging. Det foreligger dessuten tilstrekkelige bevis for at begge siktede har deltatt i utnyttelsen eller forledelsen av de mindreårige barna gjennom å tvinge og/eller presse dem til å tigge og/eller opptre som gatemusikanter for å tjene penger til de siktede.» Det ble også vist til at Straffeloven § 224 må forstås i lys av barnekonvensjonen artikkel 32. Det ble blant annet vist til Høyesteretts avgjørelse (HR-2011-1453-U 2011-22-07). Påtalemyndigheten viste også til de betydelige pengetransaksjonene som de siktede hadde foretatt, og at dette viste at inntekten fra barnas tigging har vært betydelig. «Det er ikke tvilsomt ut fra de siktedes forklaringer at inntektene av barnas tigging har gått til foreldrene».

Lagmannsretten på sin side vektla barnas lave alder og avhengighetsforhold til foreldrene i kombinasjon med å være utenlands uten norskkunnskaper. Dette gjør at de verken frivillig har kommet inn i gateartisteriet eller frivillig kan komme ut av det. «Isolert vurdert kan dette innebære et tilstrekkelig element av tvang i lovens forstand, jf. det som er sagt foran om de rettslige utgangspunkt.» Men de finner at forholdet snarere preges av «at barna er med foreldrene på en del av deres inntektsgivende aktivitet, og deltar i denne delen av aktiviteten til fordel for familiefellesskapet.» De mener at selv om inntekten av barnas deltakelse går inn i familiens økonomi og således administreres og forvaltes av de siktede, kan ikke dette i seg selv medføre at lovens vilkår om utnyttelse er oppfylt. «Etter lagmannsrettens syn må det være et visst rom mellom det at barn deltar for å hjelpe til, og det å bli utnyttet.» Lagmannsretten finner ikke at

bevisene etablerer sannsynlighetsovervekt for at man i dette tilfellet er over i utnyttelse.

I kjennelsen om løslatelse etter fengsling la lagmannsretten til grunn at det i tilfeller hvor de fornærmede er under 18 år, ikke kan stilles for strenge krav til den tvangen som må foreligge, men at det må være utvist en form for press fra gjerningspersonen. Dette mente de ikke var overveiende sannsynlig i denne saken. Påtalemyndighetens anke til Høyesterett ble derfor forkastet (HR-2012-1435-U – Rt-2012-1175). Det er interessant at det i påtalemyndighetens anke igjen ble argumentert for at lagmannsretten ikke hadde sett saken i sammenheng med forbudet mot tvangsarbeid (barnekonvensjonen artikkel 32 nr. 1). Høyesterett mente på sin side at selv om barnekonvensjonen art. 32 nr.1 ikke var trukket inn ved tolkningen av tvangsbegrepet i loven, utgjorde ikke det en mangel ved lagmannsrettens kjennelse.

Det er informativt å se denne kjennelsen i sammenheng med den tidligere omtalte tingrettsdommen som gjaldt de to barna som utga seg å være funksjonshemmet da de tigget (TLARV-2013-149986). Selv om det er en vesentlig forskjell mellom sakene når det gjelder beviskravet, der fengslingskjennelsen krever sannsynlighetsovervekt, mens det i dommen fra Larvik tingrett er krav om at retten må finne forholdet bevist utover enhver rimelig og fornuftig tvil, har forholdet i sakene noen fellestrekk. I begge sakene er foreldrene/faren sammen med barna, aktiviteten foregår «i barnas sommerferie», og i begge sakene er det snakk om tigging. I saken om fengslingskjennelsen er tigging kombinert med gateartisteri, mens i saken fra Larvik tingrett knyttes tigging til bedrageri. Etter en helhetsvurdering finner lagmannsretten at tigging og gateartisteri ikke er å anse som tvangstjeneste. Det tolkes i stedet til å være familiens fellesprosjekt. I Larvik tingrett ble imidlertid begge forholdene vurdert som tvangstjeneste.

Tigging forstått som del av familiens felles økonomiske prosjekt er et tema som også har blitt tatt opp i saker som går for fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker. Dette kom fram i en sak hvor en jente som var utnyttet i tigging, ble plassert på institusjon etter barnevernloven § 4-29 (se kapittel 2) og senere overlatt til sine foreldre uten at saken ble anmeldt eller fulgt opp på annen måte (FN-2015-4-OSL). Gråsonen mellom foreldremyndighet og utnyttning ble et sentralt tema i denne saken. Også vurderinger av *barnets beste* ble utslagsgivende for utfallet av saken. Saken gjaldt en 16 år gammel gravid jente som over en lang periode hadde tigget i en handlegate sammen med sin mor. Barnevernet mente jenta var utsatt for menneskehandel og hadde akutt plassert jenta etter barnevernloven § 4-29 på institusjon uten samtykke. I saken kom det fram

at jenta over en periode på to år hadde vært utnyttet til tigging. Hun var en betydelig inntektskilde for foreldrene, og jenta sa at dette var et frivillig bidrag. Advokaten viste til at jenta ønsket å returnere til hjemlandet og å føde barnet sitt der. Hun savnet familien og ønsket å bo sammen med foreldrene. Advokaten hevdet at det ikke var sannsynliggjort at jenta hadde vært utsatt for menneskehandel, og hun fryktet ingen represalier eller bakmenn.

Fylkesnemnda var enig i at jenta var utnyttet til menneskehandel i form av tigging, men mente at en forlenget institusjonsplassering ikke var til jentas beste. Jenta opplevde institusjonsplasseringen som en stor belastning, og det ble vurdert som lite sannsynlig at hun ville endre oppfatning om egen situasjon og familietilknytning i den tiden som gjensto av en mulig plasseringsperiode. Fylkesnemnda la til grunn at foreldrene selv hadde tigget i lang tid, at familien er fattig, og «(at) det ut fra deres kultur og vanskelige bakgrunn etter hvert anses naturlig at også større barn bidrar, er uheldig, men ikke vanskelig å forstå.» En fortsatt plassering ble ut fra dette vurdert som et uforholdsmessig inngrep med hensyn til hva som var mulig å oppnå, og at en videre plassering i medhold av barnevernloven § 4-29 ikke vil være til jentas beste. Det var også vurdert ut fra hensynet til det ufødte barnet.

I denne saken ble moren pålagt daglig meldeplikt til politiet i perioden da jenta var plassert, men saken mot henne ble henlagt da jenta og moren reiste ut av landet.

Eksemplene både fra retts sakene og fylkesnemnda viser at tigging blir vurdert opp mot makt- og avhengighetsrelasjoner. Det foretas grenseoppganger for hva som er urimelige krav og utnytting. Også fra foreliggende studier av tilreisende tiggere i Norge (Engebrigtsen, Fraenkel og Pop, 2014) og Norden (Djuve mfl. 2015) viser funnene til skillet mellom tigging der dette inngår i organisert kriminell virksomhet, og tigging som legitim inntektskilde.

Nesten alle retts sakene der tigging vurderes opp mot bestemmelsen om menneskehandel, gjelder barn. Flere av eksemplene ovenfor gjelder saker hvor tigging er en av flere utnyttingsformer. I den første saken (TBERG-2011-194827, 2012-07-05) utnytted barn også gjennom vinningskriminalitet og prostitusjon i tillegg til tigging. Denne saken vurderes som grov menneskehandel. I tingretts saken med faren og de to barna som framsto med funksjonshemming, foregår tigging som bedrageri ved å forespeile falsk mottaker av penger (organisasjon) der barna «spiller» funksjonshemmede. Derimot er tigging i de to siste eksemplene det eneste forholdet som vurderes opp mot menneskehandel, se

fengslingskjennelsen (LG-2012-107818) som gjelder «trekkspill-gutten», og fylkesnemndsaken (FN-2015-4-OSL).

I artikkelen *Rumensk tiggemigrasjon i et menneskehandelsperspektiv* (Friberg og Tyldum, 2019) diskuterer forfatterne tiggung som utnyttingsform i et transaksjonsperspektiv på makt og avmakt. Utsatthet for utnytting henger sammen med manglende muligheter for å skaffe seg ressurser man er avhengig av, gjennom alternative kanaler. De argumenterer for at de som innordner seg relasjonen, ikke nødvendigvis anser denne typen makt- og avhengighetsrelasjoner – for å oppnå adgang til økonomiske og materielle ressurser – som problematiske dersom maktutøvelsen oppleves som legitim. Dette finner de er situasjonen for rumenske tiggere i Oslo. De legger til grunn at det kan være lov å tjene penger på andres tiggung (for eksempel for å nedbetale fellesutgifter, transport, lån og lignende), men at denne profitten ikke kan være *urimelig*. Hvis profitten er urimelig, det vil si at den ikke gjøres om til et felles (familie)gode, men at maktposisjonen i stedet blir benyttet til å berike seg selv (og egen familie/slekt), kan dette ligge innenfor forståelsen av utnytting slik denne er forstått i norsk rettspraksis. Undersøkelsen forfatterne har gjennomført blant rumenske tiggere i Oslo, finner at utsatthet for mulig maktmisbruk henger sammen med to hovedtyper avhengighet: økonomisk avhengighet (kontroll over ressurser som gjør migrasjon mulig) og emosjonell og sosial avhengighet. De finner at det foregår omfattende organisert kriminalitet med utgangspunkt i Romania, der fattige rumenere blir utnyttet i det svarte arbeidsmarkedet, i prostitusjon og kriminalitet. Tiggermarkedet skiller seg fra dette ved at det gir lavere profitt, og fordi det er mindre mulighet til å monopolisere de nødvendige ressursene.

Den andre formen for maktbruk er utnytting innenfor nære relasjoner. Dette gjelder særlig kvinner og barn, som tradisjonelt har hatt en underordnet posisjon i storfamilier med romidentitet (Engebriksen, 2007, Lidén, 1990, Stewart, 1997). I de gjennomgåtte sakene er også emosjonell og sosial avhengighet et aktuelt krevende moment når det gjøres skønnsvurderinger av familiebandene mellom partene. I alle sakene som gjelder barn og tiggung, har barna rombakgrunn. Studier av tilreisende tiggere med denne minoritetstilhørigheten viser til ulike organiseringsformer av virksomheten. Siden migrasjon krever nettverk og ressurser, som lån, transport og lokalkunnskap, vil mellommenn kunne utnytte dette. En del av denne virksomheten foregår som organisert kriminalitet hvor kyniske bakmenn utnytter romfamilier og familierelasjoner. For mange er det snakk om glidende overganger til familiebasert og familiekontrollert virksomhet. Storfamilier har over tid opparbeidet seg ferdigheter for å gjennomføre transnasjonal tiggevirksomhet som en forlengelse av tidligere organisering av lokalt tilpasset tiggung, salg og vinningskriminalitet (Engebriksen, 2007, Foneca,

1996, Stewart, 1997). Det første eksemplet belyser hvordan den slektsbaserte organiseringen av de mindreåriges tvangstjenester kynisk utnyttet dem til kriminalitet, tigging og prostitusjon gjennom bruk av kontrollmidler og tvang. Avhengighetsforholdet ble her forsterket gjennom slektskapsbånd (se kapittel 5). I det siste eksemplet er tvang i liten grad diskutert i saken. Forholdet mellom mor og datter tolkes som en ressurs for jenta. Jentas tigging blir forstått ut fra jentas migrasjonssituasjon og de kulturelt formede familieforpliktelser og situasjonsbestemt tilpasning som moren og jenta har benyttet som tilreisende rom.

De omtalte sakene har litt ulike vurderinger av hva som er til barnets beste. I den første saken er brudd med de tiltalte slektningene / egen familie vurdert til å være nødvendig og til barnets beste (se kapittel 5). I den andre og tredje saken fører politiets og barnevernsmyndighetenes inngripen til at virksomheten stopper, men uten at barna bryter med familien. Barna tilbakeføres her til hjemlandet og familie/slekt som lever der. I siste sak er det vurdert at gjenforening med mor, og utreise, er til barnets beste.

Felles for sakene som gjelder barn og tigging, er at familiebånd benyttes til rekruttering til utnytting. Dette kan gjøre oppfølging og ansvar for tilbakeføring ekstra komplisert. I slike saker kan det være vesentlig å få fram barnas stemme. Det vil være gråsoner mellom tigging som familieprosjekt og organisert kriminalitet, og hvor tigging inngår som en av flere utnyttingsformer.

Erfaringer fra andre land kan være informative. I studien *Child Trafficking in the EU: Policing and Protecting Europe's Most Vulnerable* argumenterer Fussey og Rawlinson (2017) for at den historiske, politiske, sosiale og etniske bakgrunnen kan forklare hvorfor personer tilhørende rom som minoritet i Romania og Bulgaria migrerer til andre europeiske land. Menneskehandel er et biprodukt av økt mobilitet og migrasjon. Barn allerede i tidlig ungdomstid anses å være voksne og dermed viktige økonomiske bidragsytere til familien, også i migrasjonssammenheng. Studien undersøker et felles tiltak mellom Storbritannia og rumensk politi, «Operasjon Golf», for å motvirke den stadig sterkere utviklingen der rombarn identifiseres som ofre for tvungen tigging. Ofte er dette den mer synlige virksomheten de settes til. De kan også settes til å utføre tvungen kriminalitet, som stjeling fra kjøpesentre og lommetyveri og andre former for tvangsarbeid. Gjennom operasjonen ble 26 gjengmedlemmer i Romania fengslet, og 181 ofre for menneskehandel ble identifisert i Storbritannia. De fleste var mindreårige da de ble utnyttet. Studien gir en grundig gjennomgang av hvordan politiet og myndigheten håndterer hendelser og fenomenet, og drøfter de mange problemene, aktørene og kryssende interessene som er aktuelle

på lokale, nasjonale og internasjonale nivåer, både når det gjelder utnyttning og i etterforskningen.

Problemer og interessekonflikter oppstår også når man behandler fenomenet som både kriminalitet og menneskehandel samtidig. I den tidlige fasen av operasjonen ble barna fengslet for de kriminelle handlingene de var tatt for. Det oppstår utfordringer med å følge opp barna, om de skulle returneres, eller hvordan man finner varige løsninger. Barna manglet legitimasjon, situasjonen var preget av gjensidig mistillit, og barn og ulike myndigheter hadde forskjellige oppfatninger av hva som var løsningen på situasjonen deres. Dokumentasjonen fra operasjonen ga i tillegg grunnlag for en kritisk analyse av at sikkerhet og kontroll i stadig større blir tillagt vekt, det vi i kapittel 3 betegnet som en politikk som vektlegger sikkerhet (trenden med å gjøre personer om til et sikkerhetsproblem, se kapittel 3).

Husholdstjenester

Et annet tema hvor utnyttning av barn er koblet til familierelasjoner, er barn som utnyttes til husholdstjenester. Det globale nettverket av barnerettighetsorganisasjoner som arbeider mot seksuell utnyttning av barn, ECPAT, er blant de som tydelig inkluderer husholdsrelatert utnyttelse av barn i kategorien menneskehandel. Dette kan være husholdsrelaterte tjenester eller bestå av seksuelle tjenester. I tillegg er det ofte også snakk om psykisk og fysisk vold og kontroll av og begrensninger i bevegelser (se for eksempel ECPAT, 2013, 2015). Det foreligger ingen norske rettsaker som bekrefter denne formen for utnyttning, men den er dokumentert i internasjonale studier.

I *'Between Two Fires'*-studien, som er referert til tidligere, dokumenterer forskerne hvordan rekruttering av barn fra Nigeria til husholdstjenester i Storbritannia er nettverks- og slektsbasert. Barn plasseres hos slektninger eller andre og utnyttes som arbeidskraft ved at de utfører hushjelpoppgaver uten lønn. De får ingen tilgang til skolegang og har begrenset bevegelsesfrihet. Barn som har rømt fra slike forhold, har blitt identifisert som ofre for menneskehandel.

I studien *For A While Out of Orbit* (2014) beskriver Helen Connolly, basert på intervjuer, at barn i private fosterhjemsordninger har blitt utnyttet. Dette er bekreftet av tidligere studier (se for eksempel Pearce mfl., 2009, Shaw mfl., 2010, Wade, Mitchell og Baylis, 2005, Wirtz, 2009) som fant at barn sendes som enslige mindreårige asylsøkere til Storbritannia for at de skal bo hos

slektninger. En slik praksis understøttes av tradisjoner med å plassere barn hos fosterforeldre som del av å ivareta oppgaven med å oppdra og ivareta barns utdanning, for å forsterke sosiale bånd og for å utveksle tjenester mellom slektninger (Goody, 1982). Studiene har funnet graverende forhold der barna utsettes for overgrep, mishandling, diskriminerende behandling fra familiemedlemmer, utnyttning som arbeidskraft i og utenfor huset, seksuell utnyttning og tvangsekteskap. Barnas erfaringer med å være utnyttet arbeidskraft i hjemmet er dermed kombinert med andre former for omsorgssvikt og vold. Forskerne påpeker problemet med at myndighetene ved plassering av enslige mindreårige asylsøkere ikke foretar en tilstrekkelig vurdering av saken og situasjonen deres (se også Wirtz, 2009). I Connollys studie er en stor gruppe av barn utnyttet til husholdstjenester, de aller fleste fra vestafrikanske land, kommet som «medfølgende barn» sammen med en voksen og blitt plassert i fosterhjem uten at myndigheter er informert. Disse barna rapporterer også om utnyttende forhold og overgrep. De intervjuede etterspør ulike anledninger til å snakke med myndighetspersoner ved ankomst eller når de lever isolert i familiene. Noen har vært i kontakt med profesjoner som forholder seg til utsatte barn og unge, men at situasjonen deres var vanskelig, har enten ikke blitt tatt opp, forstått eller fulgt opp. Utnyttingsforhold blir dekket over, blant annet ved hjelp av sterk kontroll og ved at familielivet framstilles som normalt. Det kan derfor være vanskelig å oppdage og bevise utnyttning og overgrep. Ofte førte tilfeldigheter til at barna kom seg ut av situasjonen.

Studiene viser til omstendigheter rundt hvordan barn er kommet inn i en tvangssituasjon, og at det foreligger et tvangselement ved at de ikke på egen hånd kommer ut av forholdet. Studiene viser også til at det er snakk om urimelige krav om husholdarbeid, og at de eventuelt blir utsatt for seksuell eller andre former for vold. Dette er momenter som er sentrale for å koble husholdarbeid til menneskehandel.

Som nevnt foreligger det ingen registrerte menneskehandelssaker i Norge som gjelder utnyttning av barn gjennom husholdstjenester. Jeg har heller ikke funnet slike forhold registrert i rapporteringen til KOM, i saker som er ført for fylkesnemndene angående plassering etter barnevernloven § 4-29, eller i rettssystemet. Det er likevel grunn til å spørre om det her finnes mørketall, og om dette er en gråsoner som bør utredes nærmere. Tvangstjenester er gjerne sammenvevd med andre forpliktelser som relasjonen fordrer. Tjenestene utøves for andre for deres vinnings skyld, og barnet kan ikke komme ut av dette forholdet. Barnevernet har i andre sakssammenhenger funnet spor av utnyttning gjennom husholdstjenester (Lidén, Bredal og Reisel, 2014). De har uttrykt bekymring for at et barn som har kommet på familiegjennforening og er plassert hos for eksempel

en tante eller andre, blir satt til uforholdsmessig store husholdsoppgaver og kontrolleres av andre familiemedlemmer. Uholdbare forhold kommer først fram når det oppstår konflikter eller komplikasjoner. Gjennom *sentralmyndigheten for Haagkonvensjonen 1996* er enkelte lignende saksforhold blitt kjent.⁵¹ Også i saker som er blitt kjent for *Kompetanseteamet mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og negativ sosial kontroll*, har det kommet fram at unge jenter som tas med til slekt i utlandet, kan bli utnyttet til husholdstjeneste under tvang og sterk kontroll, en situasjon som de ikke kommer ut av. I noen tilfeller er det snakk om husholdsoppgaver under overoppsyn av en svigerfamilie som jenta er tvangsgiftet inn i (se eksempler i rapporten *Tiltak mot tvangsekteskap i utlendingsregelverket*, Lidén mfl., 2015). Saksforhold som gjelder barn med (ufrivillig) opphold i utlandet, kunne derfor vært undersøkt nærmere ut fra et utnyttings- og menneskehandelsperspektiv (se også Lidén mfl., 2014, Bredal og Lidén, 2017, Ekspertgruppa, 2020). Saker kan dermed omfatte barn i husholdstjeneste i Norge, men også når barn befinner seg under ufrivillig utenlandsopphold.

I rapporten «Det var ikke bare ferie» (Ekspertgruppe, 2020) nevnes menneskehandel som et forhold som unge kan utsettes for under utenlandsopphold, i tillegg til mer omtalte forhold som tvangsekteskap, æresrelatert vold, foreldretvister, barnebortføring og omsorgssvikt. Rapporten påpeker at dette er temaer som tradisjonelt tilhører ulike fagområder i forvaltningen, og som følges opp gjennom ulike spor. Saksforholdene kjennetegnes uansett av at myndighetene har begrenset informasjon om situasjonen den unge befinner seg i, og sjelden får vite detaljer fra barns erfaringer under oppholdet. Det påpekes at tvang i forbindelse med ufrivillig opphold i utlandet er et lite utforsket rettsområde, og rapporten anbefaler at dette feltet utredes juridisk. Rapporten gir mest oppmerksomhet til negativ sosial kontroll, inkludert æresrelatert vold, og tvangsekteskap. Hvordan tvangsekteskap kan være koblet til menneskehandel i utenlandsaker, er for eksempel ikke tatt opp som et tema i utredningen (se mer kapittel 5). Heller ikke rapportens gjennomgang av sakskomplekset og de mange aktørene på feltet inkluderer aktører og prosesser som gjelder barn og menneskehandel.

---

51 Sentralmyndigheten for Haagkonvensjonen 1996 er plassert i Bufdir og har ansvar for det løpende konvensjonssamarbeidet om enkeltsaker, det vil si å bistå norske myndigheter ved anmodninger til utlandet, ha dialog med myndigheter i utlandet om barnevernsaker og bistå i saker om plassering av barn over landegrensener og om overføring av jurisdiksjon.

Barn utnyttet gjennom tigging og husholdstjenester – oppsummert

I Norge har flere saker der utenlandske barn tigger, vært prøvet for retten, men det foreligger ingen rettssaker som gjelder barn utnyttet gjennom husholdstjenester. Barns beskyttelse mot integritetskrenkninger utøvd av nære omsorgspersoner og andre som har ansvaret for barnet, har et sterkt rettsvern, men dette knyttes først og fremst til seksuell utnyttning. Som gjennomgangen i kapittel 2 viser, retter en rekke bestemmelser i straffeloven seg mot barn som blir utsatt for tvang, vold og overgrep. Likevel er aktørene forsiktige i sin innsats og praksis fordi de er usikre på hvilket ansvar myndighetene har. Dette avleder flere spørsmål, også når det gjelder barn utnyttet til tjenester: Når overskrides grensen mellom foreldres oppdragermandat og frihetsberøvelse av barnet? Kan foreldre lastes for det barnet utsettes for under midlertidig overføring av omsorgsansvaret til andre? Når er utnyttning av en sårbar situasjon planlagt og forberedt, og når inngår det i et bredere mønster av vold og frihetsberøvelse (jf. formuleringer i straffeparagrafene om menneskehandel og om tvangs-ekteskap)?

Familierelaterte utnyttingsforhold inngår i et saksfelt som i utgangspunktet er komplekst, ofte med flere fagområder involvert. Problematisk familierelasjoner står gjerne i sentrum (æresrelaterte motiver, vold i nære relasjoner, familieforhandlinger / brudd med familie og lignende), noe som kan føre til at alternative perspektiver på hendelsesforløp blir mer underordnet eller sekundære. Det foreligger mange veiledere og oppfølgingsspor, blant annet ut fra fenomenforståelse når saken starter, om personen er under eller over 18 år, om de involverte landene har underskrevet Haagkonvensjonen 1996, for å nevne noen. For å undersøke gråsoner opp mot utnyttning og menneskehandel trengs det dermed bred fenomenforståelse, helhetlig tilnærming og samarbeid på tvers av etablerte spor. Konsekvensene av å definere noe som menneskehandel eller ikke har betydning for rettigheter og sanksjonsmulighet, men kan også innebære dilemmaer om hva som er til barnets beste, hvilken type oppfølging som er nødvendig, og hva som er gode og langvarige løsninger.

Mindreårige som blir utnyttet til vinningskriminalitet

Menneskehandel er aktuelt også når det gjelder mindreårige som er utnyttet til vinningskriminalitet. Unge som utfører gaterelaterte former for kriminalitet, blir ofte stoppet av politiet. De kan bli arrestert, siktet og dømt for alvorlige forhold hvis de er over den kriminelle lavalderen. Slike saker blir sjelden undersøkt som organisert kriminalitet eller vurdert opp mot straffelovens menneskehandels-

paragraf. I denne delen presenterer jeg først en definisjon av utnyttingsaspektet ved vinningskriminalitet før jeg går inn i noen konkrete saker som kan utdype forståelsen av grenseganger og blindsoner mellom kriminalitet og menneskehandel. Avslutningsvis viser jeg til noen britiske og nordiske studier som problematiserer vanlig praksis angående unges vinningskriminalitet.

Det finnes ingen norsk juridisk definisjon av hva som ligger i at mindreårige utnyttes til kriminalitet. Man finner heller ikke en slik definisjon i andre nordiske land. I Storbritannia foreligger det i det minste en presisering, basert på en nyere engelsk ikke-juridisk bindende definisjon.⁵²

Utnyttelse av mindreårige til kriminalitet omfatter situasjoner og relasjon der et barn eller ungdom får noe (f.eks. mat, overnatting, narkotika, alkohol, sigaretter, penger, gaver, oppmerksomhet, status) som et resultat av å utføre en kriminell handling på vegne av en annen person eller gruppe av personer.⁵³

I Storbritannia har særlig organisasjonen *The Children's Society* rettet oppmerksomheten mot utnyttelse av barn til kriminalitet.⁵⁴ De baserer dette engasjementet på kunnskap om at mange mindreårige, både utenlandske og bosatte barn og unge, kommer inn i en relasjon der en de har tillit til eller er avhengig av, får den unge til å gjøre en kriminell handling som er til fordel for den andre personen. Dette kan foregå på flere måter: å levere narkotiske stoffer og penger for andre eller å true andre til å utføre slike handlinger,⁵⁵ de kan arbeide på gårder som dyrker cannabis, eller utføre tyveri og småanasking i butikker for andre.

I Norge foreligger det en håndfull dommer der mindreårige har blitt utnyttet til kriminalitet. Disse berører bare utenlandske barn. Det er derfor grunn til å spørre: Hvorfor er det sånn at menneskehandel bare forbindes med utenlandske

52 Se UK Home Office *Serious Violence Strategy* (2018), som definerer Child criminal exploitation som «... where an individual or group takes advantage of an imbalance of power to coerce, control, manipulate or deceive a child or young person under the age of 18 into any criminal activity (a) in exchange for something the victim needs or wants, and/or (b) for the financial or other advantage of the perpetrator or facilitator and/or (c) through violence or the threat of violence. The victim may have been criminally exploited even if the activity appears consensual. Child criminal exploitation does not always involve physical contact; it can also occur through the use of technology.» Se også Iryna Pona, *The Children's Society* innlegg *Disrupting child criminal exploitation* på RVTs-seminaret "Ung, kriminell og utnyttet" – nasjonalt nettseminar om ungdom utnyttet til kriminalitet 12.10 2021 Ung, kriminell og utnyttet 12.10.21 – Mennesker til salg (menneskehandel).

53 Den norske språktilpasningen av definisjonen ble presentert på RVTs seminar 12.10 2021 Ung, kriminell og utnyttet 12.10.21 – Mennesker til salg (menneskehandel).

54 *The Children's Society* (2021). Child Criminal Exploitation – PCSC Bill.

55 I Storbritannia har *The National Crime Agency* (NCA) rapportert etterforskning av det som der kalles *county lines*-hendelser, siden 2016. Siden mye narkotika tilbys og kontakter inngås via mobil og nettsider (*deal lines*), er det mange unge og sårbare voksne som oppbevarer, frakter og leverer stoff og penger på tvers av landet/regionen/byen. For å kontrollere dette benyttes gjerne trusler, vold og våpen (NCR reports 2017, 2018, 2019). I 2018 ble det identifisert om lag 1000 *deal lines*.

barn som er utnyttet til vinningskriminalitet, mens tvangsaspektet sjelden undersøkes i saker der bosatte ungdom begår narkotika- og vinningskriminalitet? Kan det være at vinningskriminalitet som utøves av bosatte mindreårige, først og fremst anses som kriminelle handlinger, mens det bare unntaksvis vurderes om gjerningspersonen var utsatt for grov utnyttning? Kan dette forklares ut fra at de kriminelle handlingsforløpene er forskjellige mellom bosatte og utenlandske mindreårige, eller handler det også om hvordan myndigheter og andre forstår menneskehandel kontra vinningskriminalitet?

Når kriminalitet blir ansett som menneskehandel

Det foreligger i dag fem norske rettsavgjørelser der utenlandske barn har utført kriminalitet, og hvor dette har blitt dømt som menneskehandel. I den første dommen ble to menn fra Litauen dømt for menneskehandel ved at de hadde fraktet tre litauiske jenter og en gutt til Norge for at disse skulle utføre nasking og stjeling i butikker (HR-2013-104-A-Rt-2013-39 2013-0118).⁵⁶ Ved straffeutmålingen la Høyesterett vekt på utnyttning av mindreårige i en sårbar situasjon, at de følte seg presset til å begå tyveriene, og at utnyttningen hadde et organisert preg. Høyesterett gir en prinsipiell redegjørelse for begrepet tvangsarbeid:

Det avgjørende er om den enkelte fornærmede objektivt sett var i en tvangssituasjon. Det er ikke noe vilkår at det er umulig eller svært vanskelig å komme ut av 'arbeidsforholdet'. Vurderingen av om det foreligger tvang eller press vil måtte bero på en helhetlig vurdering av f.eks. alder, om den fornærmede sto i et avhengighetsforhold til andre (f.eks. i forhold til å klare seg mht. mat, overnatting og hjemreise, eller om den enkelte tiltalte hadde bestemmende innflytelse på de fornærmedes tyverihandlinger og fortsettelse av å begå slike handlinger). Den enkelte fornærmede trenger altså ikke å føle seg tvunget, så lenge det objektivt sett foreligger en form for tvang eller press i selve situasjonen – som vil gi seg utslag dersom vedkommende skulle prøve eller ønske å stoppe med tyveriene. (HR-2013-104-A-Rt-2013-39 2013-0118 punkt 30)

En annen dom gjaldt to kroatisk mindreårige jenter som ble utnyttet til tvangstjenester (tyveri). (TOSLO-2016-195538 2017-04-20). Her forledet en kroatisk kvinne og mann (mor og sønn) to jenter (datter/søster, 14 år og svigerdatter/kjæreste, 17 år) til å reise fra Belgia til Sverige og Norge for å begå tyveri på offentlige steder. Jentene ble utstyrt med falsk identitet og sendt ut på gater og offentlige transportmidler for å stjele. De fikk ikke beholde utbyttet fra tyveriene selv. Begge sto i et avhengighetsforhold til de tiltalte, de kunne ikke

⁵⁶ Denne saken er prøvd for alle tre rettsnivåene: 2011 Bergen tingrett, 2012 Gulating lagmannsrett, 2013 Høyesterett HR-2013-104-A

språket og var avhengig av dem for overnatting og tilbakereise. Dommen drøfter særlig tvangselementet i vilkåret «arbeid eller tjenester» der de fornærmede er mindreårige og særlig sårbare gjennom avhengighetsrelasjonen til mor/ektemann.

I skjerpene retning vektlegges dessuten at de tiltalte ved sine handlinger har utnyttet to unge jenter i en sårbar situasjon, og at de ved sine handlinger har utnyttet det tillitsforhold som slektskap og kjæresteforhold innebærer.

(TOSLO-2016-195538 2017-04-20 punkt 7 sjetten avsnitt)

I en dom i lagmannsretten fra 2014 (LG-2015-65106) ble en 13 år gammel jente tvangsgiftet med det siktede ekteparets sønn. Samtidig betalte det siktede ekteparet en større sum til jentas far. Jenta ble truet, presset og utøvd vold mot for å få henne til å stjele fra forretninger, selge falske varer i tillegg til tigging og seksuelle tjenester. Saken blir vurdert som grov menneskehandel, der offeret er fullstendig prisgitt over griper i et fremmed land, blir grovt misbrukt og påført store personlige skader og tap.

Det foreligger ingen domsavgjørelser som gjelder mindreårige utnyttet til menneskehandel gjennom salg av *illegale rusmidler*, men en dom gjelder to nederlandske jenter som ble utnyttet av sin far til å smugle rusmidler (khat) inn til Norge (LE-2013-190528).

Utenlandske barn utnyttet til kriminalitet

Barnevernstjenesten er kjent med tilfeller hvor mindreårige utnyttet til salg av narkotika, og hvor det har vært vurdert om dette kan omfattes av straffeloven § 257 (menneskehandelsparagrafen). Fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker har det siste tiåret vurdert plassering etter barnevernloven § 4-29 i en rekke saker som gjelder unge fra Nord-Afrika der tilknytning til miljøer og egen involvering i bruk og salg av narkotiske stoffer har vært del av bekymringen (se Tyldum mfl., 2015). Slike saker kan belyse forhold og gråsoner mellom narkotikakriminalitet og menneskehandel.

Ett eksempel er en sak som fylkesnemnda behandlet i 2016 (FOS-2016/002947:4). En gutt, 17 år, ankommer med tog fra utlandet og blir observert av utekontakten over flere dager i byen han ankommer. De tar kontakt, og han oppgir at han er kommet til landet fordi han skal oppsøke en venn. Han søker asyl etter oppfordring fra politiet og blir plassert i transittmottak, men forsvinner raskt derfra. Transittmottaket melder bekymring for gutten: «Vi er spesielt bekymret for at han er i et dårlig miljø, og om det kan være noen bakmenn som styrer han».

Utekontakten observerer ham igjen i sentrum sammen med personer som er kjent for salg av illegale rusmidler. Utekontakten noterer: «A er nå aktiv i gatesalg av illegale rusmidler og har voksne som han jobber for. Han bor hos ukjente voksne på en ukjent adresse og unndrar seg omsorg.» Uteseksjonen vurderer det som svært sannsynlig at gutten kan være et offer for menneskehandel, i den forstand at han er i en svært sårbar situasjon, uten omsorgspersoner, og utnyttes til kriminell virksomhet av voksne som tjener penger på hans kriminelle aktivitet. Videre uttrykker gutten selv at han har det vanskelig. I perioden hvor Uteseksjonen har påtruffet ham, har han blitt «åpenbart mer sliten, ustelt, og har fått en alvorlig mine. Vi har ved en anledning vurdert at han kunne være ruset.»

Fylkesnemnda fatter vedtak om plassering i henhold til barnevernloven § 4-29 fjerde ledd. I vedtaket står det følgende:

Barnevernvakten er bekymret for at gutten utsetter seg for alvorlig fare ved å oppholde seg i et kriminelt belastet miljø hvor han selger narkotika. Han unndrar seg omsorg ved å stikke av fra mottaket. Uteseksjonen har observert at gutten er «løpegutt» for eldre menn. Gutten har innrømmet både å bruke og selge narkotika, og det knyttes sterk bekymring for begge deler. (FOS-2016/002947:4)

Gutten har opprettet kontakt med voksne som driver med organisert kriminalitet. Barnevernvakten frykter at gutten er i en situasjon han ikke klarer å komme seg ut av, og er derfor bekymret for guttens sikkerhet og for hvordan situasjonen påvirker både hans fysiske og hans psykiske helse. «På bakgrunn av ovennevnte beskrivelse og vurdering, finner påtalemyndigheten at vilkårene for plassering er oppfylt». Fylkesnemnda godkjente akuttvedtaket. De begrunnet at plassering var nødvendig ut fra at gutten var mindreårig, uten omsorgspersoner i Norge og unndro seg opphold på asylmottak. De konkluderte med at han var sårbar, og at «ingen andre tiltak etter loven kan gi tilstrekkelig beskyttelse». Videre begrunnes kjennelsen slik:

Bidrag til narkotikasalg faller innenfor straffeloven § 257. Barn er i en spesiell situasjon. Det er illegalt salg av narkotika. Gutten er i Norges meste kriminelle gatemiljø, han bor på gata og skaffer seg livsopphold gjennom narkotikasalg. Han føler et press. Når en voksen mann vil ha ham til å selge narkotika, har gutten liten mulighet til å si nei. (FOS-2016/002947:4)

Fylkesnemnda skal i slike saker gjøre en selvstendig vurdering av om plasseringen er til beste for barnet. For nemnda var det usikkert om gutten sto i en situasjon hvor hans handlinger er frivillige, eller «om han er i en type

avhengighet som gjør at også han kjenner seg forpliktet til å oppsøke eller kontakte personer og/eller et bestemt miljø hvor han risikerer utnyttelse.» Etter nemndas vurdering var beskyttelsestiltakene egnet til å beskytte gutten fra slikt ytre press, og de anses nødvendige. Guttens advokat stilte spørsmål om det fantes alternative måter å beskytte gutten på, og mente det var en stor svakhet at det ikke ble foretatt en reell vurdering av om andre tiltak er tilstrekkelig. Nemnda på sin side vurderte det slik at ved å plassere barnet for en periode på seks uker, inntil ny vurdering i saken gjøres, ville det være mulig å nærmere avklare situasjonen, samtidig som gutten er ivaretatt og skjermet. Saken var allerede registrert som en menneskehandelssak og ble etterforsket opp mot menneskehandel. Politiet satt på opplysninger fra et naboland om at mindreårige er sendt til Norge for å selge narkotika, og politiet ser at dette sammenfaller med denne saken. Eksemplet kan belyse hvordan guttens situasjon defineres av de ulike instansene innenfor grensen av hva som anses å være menneskehandel. De fatter bekymring ut fra de samme indikatorene (rusmiljø, kontrollerende personer i hans nærhet, forsvinning, unndrar seg kontakt fra myndighetspersoner, slitenhet, psykisk ubalanse), og belyser også prosedyren for oppfølging, samarbeid og mulige virkemidler. Saken henlegges, og utfallet i denne saken er ikke kjent.

Bekymring for utnyttning til kriminalitet har vært særlig forbundet med utenlandske barn fra visse land i Nord-Afrika og Øst-Europa. UDIs statistikk viser et relativt stort antall av mindreårige fra Nord-Afrika og Albania som har oppholdt seg i Norge i perioden 2015–2020, hvor de fleste ikke har fulgt et ordinært asylforløp, og har forsvunnet fra myndighetenes oversikt og oppfølging. Tabell 4.1 viser at i alt 121 mindreårige fra Algerie, Marokko og Albania har søkt om asyl i Norge i denne perioden.⁵⁷ Vel en tredjedel av søknadene blir ikke behandlet (29 av 40 blir registrert som henlagt, mens de øvrige har antakelig ikke fullført søknadsprosessen). I alt får tre søkere innvilget opphold, mens fire får innvilget begrenset opphold inntil de blir 18 år gamle. Ni blir returnert til et annet land i henhold til Dublin III-forordningen. Det er lite sannsynlig at enslige mindreårige som kommer fra disse landene, får opphold i Norge, og dette kan være en av grunnene til at de har lite kontakt med myndighetene i tiden de oppholder seg her. En del er kjent fra gatesalg av illegale rusmidler, men hvor mange dette gjelder, er det ikke sikker kunnskap om.

⁵⁷ Jeg har valgt ut Algerie og Marokko, som er de viktigste landene i Nord-Afrika som unge gutter søker asyl fra, og tilsvarende er det en betydelig andel som søker asyl fra Albania, hvor en del har erfaring fra gateliv. Felles for dem er at de ofte ikke gjennomfører asylprosessen.

Tabell 4.1 Antall søknader, vedtak og utfall på vedtakene for enslige mindreårige asylsøkere fra Albania, Algerie og Marokko i perioden 2015–2020

	Søk- nader	Ved- tak	Innvilget Humanitært grunnlag	Enslige mindre- årige asylsøkere Begrenset opphold inntil 18 år	Av- slag	Dublin III	Hen- lagt
Albania	35	32	–	1	24	2	5
Algerie	23	9	–	–	1	1	6
Marokko	63	38	3	3	4	6	18
Til sammen	121	79	3	4	29	9	29

Kilde: UDI statistikk

Mer om «de nordafrikanske guttene»

Det er kjent at unge migranter på reise gjennom Europa kommer inn i avhengighetsrelasjoner om de takker ja til et overnattingssted og mulighet for å tjene penger underveis for å muliggjøre reisen videre. For noen resulterer slike kontakter i at de vikles inn i utnyttingsrelasjoner og nettverk av langervirksomhet og salg av illegale rusmidler. Dette gjelder både asylsøkere og unge med mindre klare mål for reisen bortsett om å sikre en bedre framtid (Tyldum mfl., 2015, Lidén og Salvesen, 2016, Mørch og Rasmussen, 2020).

«De nordafrikanske guttene» er en velkjent problemstilling i Sverige (Mikkelsen og Wagner, 2013, Wagner, 2017). Den svenske rapporten *Männeskehandel för sexuella och andre ändamål* (Polisen, 2020) har en kort oppsummering av erfaringene med enslige mindreårige fra Nord-Afrika som er påtruffet i Sverige. I samtlige etterforskninger som Stockholmspolitiet innledet i 2019 som gjaldt denne gruppen (alle i alderen 14–17 år), fant politiet at guttene ble tvunget til å utføre kriminalitet. Noen var også utnyttet seksuelt.

Også den svenske rapporten *De kan alltid hitta mig* (Länsstyrelsen, 2018) belyser utsatte barnegruppers livsvilkår for å styrke innsatsen overfor disse barna. En av gruppene rapporten beskriver, er barn utsatt for kriminelle gjenger med forbindelse til transport og salg av narkotika. Rapporten gir innblikk i bakgrunn, reisevei og oppfølging i Sverige gjennom å beskrive fire marokkanske ungdommers erfaringer i detalj.

Det svenske politiet og sosialtjenesten har over tid fått en viss rutine i hvordan de håndterer enslige gutter som de kommer over «på gaten», som selv kan være

svært ambivalente til myndighetenes tiltak og involvering. For denne gruppen peker rapporten *De kan alltid hitta mig* på at samarbeidet mellom politi og sosialtjeneste gir god effekt, men må utvikles systematisk i enda større grad. Ungdomskriminalitet kan være en indikasjon på menneskehandel og at alle som møter utsatte barn og ungdommer, trenger mer kunnskap om utnyttingsrelasjoner. Rapporten understreker også behovet for traumebevisst omsorg for å forebygge at barna stikker av fra omsorgstiltakene. Et gjennomgående tema er barnas medbestemmelse, gjensidig tillit og informasjon. I rapporten diskuteres ikke opplysninger om bakmenn og i hvilken grad deres kriminelle nettverk er aktivt, tilstedeværende og en trussel.

Danmark har også fått erfaringer med å iverksette særlige tiltak mot denne gruppen gutter og unge menn. En dansk kartlegging av nordafrikanske enslige mindreårige som oppsøker Røde Kors mottakssentre og overføres til barnesentre, finner at det årlig i perioden 2014–2019 ble registrert mellom 100 og 250 mindreårige med denne bakgrunnen, i alt 937, flest fra Marokko (Mørch og Rasmussen, 2020). Vel to tredjedeler som kommer, er gutter. I tillegg er det en del gutter som ikke registrerer seg ved sentrene, men forsvinner raskt til gaten. Et fellestrekk ved disse unge er at få av dem er interessert i å søke asyl. Grunnene for å krysse europeiske grenser er å skaffe seg inntekt, både til seg selv og for å sende penger til familiemedlemmer.

Røde Kors har hatt en egen avdeling i mottakssenteret for denne gruppen. De som søker asyl, har blitt forflyttet til et av barnesentrene for enslige mindreårige, men erfaringen er at mange forsvinner før, underveis i eller rett etter forflytningen. Siden 2019 har de nordafrikanske guttene som er under 16, raskt blitt flyttet til et barnesenter for å kunne skjerme dem fra voksne i mottakssenteret og fra kriminelle miljøer i København. Likevel forsvinner de raskt også fra dette senteret, eller allerede før overflytting. Rapporten kartlegger også barnas helse. Generelt har de tannplager, to tredjedel angir vekttap etter liv på gaten, og de preges av en eller annen form for stoffmisbruk. En stor andel kommer ikke til den avtalte psykologiske screeningen som gjøres av danske Røde Kors i ankomstsenteret. For tilfellene hvor screeningen er gjennomført,⁵⁸ er det generelle inntrykket at mange er relasjonsskadet og har vanskelig for å knytte seg til andre personer, og at de ikke har tillit til andre på grunn av mange traumatiske opplevelser. Barna oppgir at de har vært utsatt for voldsomme opplevelser, i hjemland, og i Europa. De er plaget av mareritt, flashback, søvnproblemer og konsentrasjonsvansker. De har ofte levd på gaten siden de var ganske unge, har hatt vanskelige oppvekstforhold, begrenset skolegang og et konfliktfylt forhold

58 | 2018 ble det gjennomført 30 screeninger, og i 2019 var det 23 screeninger.

til familien. De har lært seg å leve på gaten, de er uvillig til å fortelle om rusmisbruk, de har sine prosjekter utenfor ankomstsenteret, men er lite villig til å fortelle om dette. Deres ressurser er at de snakker ulike språk, kan bevege seg fra land til land, kan overleve selv om de ikke har penger og bolig, og har stor motstandskraft (resiliens).

Rapporten beskriver tiltak for å få denne gruppen til å motta hjelp. Det er svært få som følges opp ved plassering i institusjon eller på annen måte, og dette gjelder først og fremst de under 16 år. I perioden 2018–2020 har 14 barn under 16 blitt fulgt opp ved at de er plassert på institusjon, men det er ofte snakk om korte opphold. I spørsmålet om guttene er koblet til utnyttingsrelasjoner som kan betraktes som menneskehandel, kommer det fram at de forteller om hierarkiske systemer, der de eldre guttene styrer de yngre, og hvor de ikke kjenner den øverste i hierarkiet. Noen har kommet inn i slike avhengighetsforhold allerede i hjemlandet, mens andre rekrutteres på reisen i Europa. De blir instruert i å søke asyl, så de får en base på et asylsenter. De blir systematisk gjort avhengige av piller og andre rusmidler, og dette i tillegg til reisen skaffer dem gjeld til bakmenn. Nettverket «har lange armer» og er vanskelig å bryte ut av. Guttene beskriver et voldelig miljø, de er tvunget til å delta i kriminalitet, og opplever avstraffelser fra andre i systemet.

Flere studier (Fussey og Rawlinson, 2017, Weiss, 2016) peker på problemer med tillit til myndighetene under etterforskning av slike saker. De argumenterer for at når unge blir anholdt i forbindelse med en kriminell handling, er det utfordrende samtidig å etablere et grunnlag for åpenhet om utnyttingsrelasjoner. Dette er også et tema som Malloch (2016) drøfter i sin artikkel *Criminal Victims of Human Trafficking*. Hun trekker blant annet fram hvordan kriminalisering gjennom utlendingslovverket skaper ambivalens og svekker tilliten mellom migrant og myndighetspersoner, blant annet gjennom stadige ID-kontroller og plassering i (lukkede) mottak.

Som flere andre studier viser (se for eksempel Boff, 2008, Leon og Raws, 2016), finner Fussey og Rawlinson (2017) at unge i slike utnyttingsrelasjoner må utføre flere former for kriminalitet og inntjeningsformer, i en del tilfeller også seksuelle tjenester for dem eller for deres klientell. Dette gjelder både gutter og jenter. I flere av de britiske studiene kommer det fram at unge som utfører kriminalitet, blir straffet for dette framfor at de følges opp som utnyttede under tvang. Likeledes finner en finsk studie (Kervinen og Ollus, 2019) flere eksempler på at unge østeuropeiske gutter blir arrestert og siktet for stjelning. I disse sakene blir det ikke undersøkt om det står kriminelle gjenger bak, og de blir heller ikke vurdert opp mot lovgivning om menneskehandel. Tilsvarende

gjennomgikk en dansk Røde Kors-rapport (Mørch og Rasmussen, 2020) tre straffesaker hvor guttene er tiltalt for kriminelle forhold. I ett tilfelle endte saken med tiltalefravall, mens i de andre ble den pådømte kriminaliteten ikke sett i sammenheng med menneskehandel, og guttene ble utvist fra landet. Forfatterne konkluderer med at det er en tendens til at organisert utnyttelse av guttene til vinningskriminalitet ikke anerkjennes i rettssystemet. Deres kriminalitet sees som tilfeldig og som egenstyrt vinning eller forbundet med rusbruk.

Kriminell eller utnyttet?

I den gjennomgåtte saken fra fylkesnemnda beveger gutten seg i et rusmiljø. Utekontakten og politiet observerer kontrollerende personer i hans nærhet, at han inngår i kjøp og salg av narkotiske stoffer, og at han unndrar seg kontakt med myndighetspersoner. De årlige politirapportene som beskriver ungdom og kriminalitet, drøfter i liten grad relasjoner til det organiserte bakteppet for salg av illegale rusmidler på gateplan og menneskehandel. Den årlige SaLTo-rapporten om barne- og ungdomskriminalitet i Oslo (se SaLTo, 2021) rapporterer om omfang i kriminalitet og utviklingstrekk blant annet i sentrumsnære områder der bruk av illegale rusmidler inngår som en kriminalitetskategori.⁵⁹ Kartleggingen viser at de fleste kjøper stoff av bekjente, og at enkelte ungdommer oppsøker andre miljøer og områder hvor de vet at de kan få kjøpt illegale rusmidler. «En relativ liten andel ungdommer og unge voksne selger rusmidler ved kollektiv-knutepunkt, kjøpesenter og fra biler i nærmiljøet.» (SaLTo 2021:71) I kartleggingen kommer det fram at illegale rusmidler blir solgt over sosiale medier. Det vises til eksempler på at det foregår salg over plattformer som Snapchat, Instagram og TikTok. SaLTo (2021) rapporterer at det har vært svært få utenlandske barn og unge (enslige mindreårige asylsøkere og barn og unge blant tilreisende EØS-borgere) som har befunnet seg i utsatte miljøer i Oslo sentrum de siste årene, men at uteseksjonen påtreffer en del tilreisende unge voksne EØS-borgere, de fleste over 25 år, som er involvert i gateaktiviteter, og at personer i disse gruppene *kan* være utsatt for utnyttning og menneskehandel.

SaLTo-rapporten går ikke nærmere inn på spørsmålet om unge kan bli fanget inn i kontroll- og avhengighetsrelasjoner som de har vanskelig for å komme ut av. I en undersøkelse som RVTS har gjennomført om mindreårige utnyttet til kriminalitet (RVTS, 2021),⁶⁰ som ble sendt ut til faglige nøkkelinstanser (SLT, utekontakten, politi, konfliktråd, barnevern, Nav), finner de derimot at en stor andel fagpersoner har forholdt seg til saker der mindreårige har blitt utnyttet.

59 Rapporten gir i hovedsak en presentasjon av kvantitative data fra politiets straffesak.

60 RVTS Øst, Vollebæk, L.R. (2021). Utnyttelse av ungdom til kriminalitet i Norge: Resultater fra en spørreundersøkelse fra RVTS (menneskertilsgs.no).

Av i alt 190 respondenter fra hele landet (flest store kommuner) svarer 76 prosent at de kjenner til tilfeller der ungdom har blitt utnyttet til for eksempel narkotika- eller vinningskriminalitet. To av fem vet om to til ti tilfeller, og en tredjedel vet om flere enn ti. De vanligste måtene ungdommene har blitt utnyttet på, er gjennom at de frakter, selger eller oppbevarer narkotika/penger, truer/utøver vold mot andre, eller utfører seksuelle tjenester. Noe mindre kjent er butikktveri (en tredjedel kjenner til dette), mens enda færre kjenner til personran. Få har kunnskap om at unge utnyttes gjennom å utøve lommetyverier. Flere rekrutterings- og kontrollmetoder benyttes: De tilbys penger, rusmidler, materielle goder, der kontroll oppnås gjennom å vedlikeholde tillitsrelasjoner og lojalitet til en gruppetilhørighet. Andre opplever at det brukes trusler og tvang, manipulering og forledelse, og de opparbeider seg gjeld. Også vold benyttes som rekrutterings- og kontrollform. Halvparten av de spurte forstår forløpet slik at ungdommen først går inn i situasjonen frivillig, mens det deretter er vanskelig å trekke seg. De kan bli værende i forholdet fordi de vil være lojale til gruppen, eller for å oppnå materielle goder, tilgang til narkotika, status og lignende. En tredjedel forstår situasjonen slik at ungdommen har vært utsatt for vold og/eller trusler. I undersøkelsen utdypes dette blant annet på denne måten:

Ungdommene rekrutteres til småjobber, som vakt ved overlevering av stoff, snart får de økt tillit og blir løpegutter/jenter. Da får de innsikt i et miljø og i relasjoner som er en trussel for deres egen frihet. Hvis de ønsker å bryte med gjengen utøves det vold eller de utsettes for andre måter for sosial kontroll. Ungdom får gaver som f.eks belter, bukser, capser eller luer for utførte tjenester.

De som står bak tvang og utnyttning, kan være jevnaldrende eller eldre ungdommer, men kan også være løsere organiserte grupperinger eller enkeltstående voksne. I noen tilfeller er det familiemedlemmer. Fagpersonene erfarer at også organiserte gjenger kan stå bak utnyttelsen. Når de blir spurt om hvor utbredt de tror det er at ungdommen er i en utnyttelsessituasjon, gitt deres erfaring med ungdom involvert i kriminalitet, svarer 31 prosent at det er svært utbredt og 40 prosent at det er noe utbredt. Bare 12 prosent svarer det er sjelden. Undersøkelsen viser med all tydelighet at utnyttning til kriminalitet er en aktuell tematikk. Fenomenforståelsen hos politi og andre fagpersoner som forholder seg til ungdom som kan bli utnyttet til kriminalitet, synes å ha vært for begrenset, der oppmerksomheten har vært rettet mot den kriminelle handlingen. I flere rapporter om innvandrerbarn som plasseres hos slektninger i utlandet (Lidén, Bredal og Reisel, 2014, Kompetanseteamets årsrapport, Ekspertgruppens rapport, 2019), vises det til at motivasjonen kan være at ungdommen har behov for å bryte med dynamikken som ligger i at de er involvert i kriminelle miljøer,

blant annet illegalt salg av rusmidler. Eksemplet med at foreldre ser beste utvei som å plassere barn i utlandet for å bryte utnyttingsrelasjoner, kan tyde på at den unge ikke har fått tilstrekkelig hjelp til å kunne bryte bindinger og kontrollrelasjoner. Det kan derfor være behov for å se nærmere på de unges forløp og relasjoner som fører til denne typen kriminalitet for bedre å sette inn forebyggende tiltak, men også å identifisere forløp som ender i utnytting i henhold til menneskehandelsparagrafen. Kriteriene som er brukt i dommer der mindreårige har vært utnyttet til menneskehandel, er blant annet at den unge befinner seg i en sårbar situasjon, at denne ikke kommer seg ut av forholdet, at det foreligger et avhengighetsforhold mellom den unge og utnyttieren, at det brukes trusler og vold, at de opparbeider seg gjeld, og at de ikke beholder utbyttet selv. Forholdene i sakene som gjelder bosatt ungdom, er annerledes fordi disse ungdommene behersker språket, har kunnskap om geografi og enklere tilgang til et hjelpeapparat. Som vi så i tabell 3.1, benytter man / myndighetene i Storbritannia samme nasjonale henvisningsmekanisme for menneskehandel (NRM) for britiske mindreårige som for migrantbarn. Også i flere studier kommer det fram at myndighetene ikke skiller mellom migrantbarn og bosatte barn i hvordan de tenker om oppfølging av sårbare unge som kan komme inn i utnyttingsrelasjoner (se for eksempel Länsstyrelsen, 2018). Studiene viser likevel at forhold som gjelder oppfølging av migrantbarn, innebærer en del tilleggsoppgaver og problemstillinger som ikke er like aktuelle for bosatte. Dette gjelder oppholdsstatus, språkproblemer, annen og gjerne lite skolegang og begrenset forståelse av velferdssystemer som skal bistå dem, og kommunikasjon og hensikten med institusjonene som de plasseres i. De kan dessuten ha lav motivasjon for å bryte med en levemåte som gir dem inntjening, eller å samarbeide om tilpasning til et disiplinerte liv i et fremmed samfunn hvor de i utgangspunktet har lav status, eventuelt samarbeide om retur til hjemland. Dette skaper barrierer på ulike nivåer i oppfølgingen av dem, og det gjør det vanskelig å fastslå hvilket framtidsperspektiv oppfølgingen skal ha.

Kapittel 5 Gråsoner: tvangsekteskap

I dette kapitlet vil jeg drøfte koblingen mellom ekteskap og menneskehandel. Først vil jeg se på definisjoner og avgrensninger av tvangsekteskap og vise til internasjonale studier som kobler (tvangs)ekteskap og menneskehandel. Videre går jeg nærmere inn på de aktuelle norske sakene som kan koble tvangsekteskap og barneekteskap til menneskehandel.

En kobling mellom ekteskap og menneskehandel ble diskutert allerede i forarbeidene til Palermoprotokollen (UNODC 2006). Her drøftet man om tvangsekteskap og barneekteskap skulle inngå som punkter i protokollens åpne liste av utnyttingsformer, eller om de heller skulle betraktes som en egen type utnyttning, eller om dette kunne dekkes av andre etablerte betegnelser som «slave-lignende forhold». Selv om Palermoprotokollen ikke nevner ekteskap som en mulig utnyttingsform i sin definisjon av menneskehandel, har tvangsekteskap og barneekteskap senere blitt inkludert eksplisitt i andre nøkkellister over utnyttingsformer. Det gjelder for eksempel i EUs direktiv om menneskehandel (2011/36/EU) og i enkelte lands politiske tiltaksdokumenter (Finland og Sverige) eller lovgivning (f.eks. Australia og flere afrikanske land, deriblant Uganda og Sør-Afrika).

Temaet er også omtalt i Støre-regjeringens Hurdalsplattform (2021) hvor det står følgende i et punkt om regjeringens intensjoner:

«Vurdere om tvangsekteskap og æreskontroll på tvers av landegrenser under gitte omstendigheter skal kunne anses som organisert kriminalitet og/eller menneskehandel.»

Den umiddelbare koblingen mellom ekteskap og menneskehandel er tvang, altså manglende samtykke. For mindreårige som inngår ekteskap, slår FNs høykommissær for menneskerettigheter (OHCHR)⁶¹ fast at barneekteskap er å anse som tvangsekteskap.

Det er imidlertid ikke entydig under hvilke omstendigheter tvangsekteskap kan anses som menneskehandel. En kobling mellom ekteskap og menneskehandel finnes blant annet i UN Office on Drug and Crime (UNODC, 2009), som utdyper forståelsen som ligger i utnyttning, og presiserer at menneskehandel for

---

61 Se f.eks. A/HRC/24/L.34/Rev.1.

ikke-kommersielle seksuelle formål inkluderer tvangsekteskap (se for eksempel ECPAT 2015, 2020). Tolkningene kan også lene seg på FNs kvinnekonvensjon (*Konvensjonen for avskaffelse av alle former for diskriminering av kvinner* (CEDAW)), som definerer menneskehandel som kjønnsbasert vold, fordi mange av årsakene til utnyttning er basert på diskriminering av kvinner. Et eksempel er seksuell og annen utnyttelse av kvinner og barn, også gjennom ekteskap, som et kraftfullt maktmiddel i krig og konflikter.

Kildene kan tolkes slik at menneskehandel kan inkludere tvangsekteskap, men under hvilke betingelser blir tvangsekteskap ansett som menneskehandel? I henhold til *Tilleggskonvensjon om avskaffelse av slaveri, slavehandel og forhold og fremgangsmåter beslektet med slaveri* av 1956 kan ekteskap i noen tilfeller også utøves som slavelignende praksis. Det gjelder i noen situasjoner der parten sees som ektefelle og families eiendom, og parten ikke kan unndra seg pålagte husholdsoppgaver eller annet arbeid for utvidet familie eller andre. Her blir fire former for ekteskap eller ekteskapslignende praksiser inkludert: a) at det inngås ekteskap for en kvinne uten at hun kan motsette seg dette, og mot betaling eller annen form for vederlag, b) at hun utleveres mot betaling eller lignende til annen person av ektefelle eller hans familie/slekt, c) at hun gjen-giftes til slektning av avdød ektefelle, og d) salg av barn der foreldre/verge overlater, mot betaling/kompensasjon, til annen person i den hensikt å utnytte barnet eller hans/hennes arbeidskraft.

Studier av tvangsekteskap som menneskehandel

Rapporten *Interlinkages between Trafficking in Persons and Marriage* (UNODC, 2020) gjennomgår de internasjonale rettslige grunnlagene for å koble tvangsekteskap til menneskehandel og beskriver ulike karakteristika ved slike ekteskap. Rapporten baserer seg på intervjuer og ekspertmøter med representanter fra sju land,⁶² og gjennomgår flere betingelser der ekteskap kobles til menneskehandel. Det ene gjelder skadelige praksiser som brudepris og brude-rov, som uttrykk for tradisjoner hvor tvang inngår. Forhold som gjør personer sårbare for utnyttning og overgrep, kan være nedsatt funksjonsevne, i tillegg til generell fattigdom eller unntakstilstander på grunn av krig og lignende. At kvinnen ved forflytter seg til et nytt sted/hushold/svigerfamilie ved ekteskaps-inngåelse, skaper også sårbarhet, fordi kvinnen da kan være uten nære støtte-spillere rundt seg. Rapporten tematiserer rollen til sivile og religiøse ledere

62 Datagrunnlaget er basert på 75 intervjuer med 150 eksperter i sju land (Canada, Tyskland, Kirgisistan, Malawi, Serbia, Sør-Afrika, Thailand og Vietnam).

(som bistår i religiøse vigslor) og hva slags kontrollmidler som brukes (i svigerfamilie/lokalsamfunn). Særlig drøfter den voldelige og utbytende praksiser. Rapporten avslutter med å drøfte barrierer for oppfølging og etterforskning, inkludert utilstrekkelig respons og bistand fra politimyndigheter og sivilsamfunn, og kommer med klare anbefalinger til stater om å gjennomgå lovverk og reglementer for å inkludere ekteskap koblet til menneskehandel. Den viser til behov for å styrke opplæringen av forvaltning og velferdstjenester, å sikre assistanse til ofre og å utvide staters forebyggende arbeid. Rapporten foreslår spesialiserte enheter og veiledning for å bygge opp tilstrekkelig kompetanse i etterforskning og for å prøve for retten saker der menneskehandel foregår i en ekteskapsammenheng. Det påpekes dessuten at det er et stort behov for systematisk kunnskapsinnhenting og forskning på dette feltet.

Flere engelske, finske og svenske rapporter inkluderer tvangsekteskap som en form for menneskehandel. Rapportene går ikke dypere inn i hvordan menneskehandel er koblet til ekteskap, og ser ikke nærmere på statens rettspraksis. Finland legger til grunn at barneekteskap er tvangsekteskap, og tvangsekteskap blir inkludert i kategorien menneskehandel uten å stille ytterligere krav om kjennetegn ved handlingen, midler eller formål. Den finske studien (Kervinen og Ollus, 2019) viser til at fem barn, alle jenter, hadde blitt henvist til den finske enheten for assistanse til ofre for menneskehandel fordi de hadde blitt giftet bort eller truet med det av familiemedlemmer eller nære slektninger mens de var i utlandet. De hadde også blitt utsatt for vold og seksuell utnyttning. I tillegg hadde ti unge (18–21 år) blitt tvangsgiftet, og for noen av dem var ekteskapet inngått i Finland. Forfatterne deler inn praksis med tvangsekteskap i tre kategorier. Den første gjelder unge med innvandrerbakgrunn som bor i Finland, som blir sendt til hjemlandet, og hvor de ofte gifter seg med eldre menn. Særlig i denne gruppen utøves tvang og (æresrelatert) kontroll fra familiemedlemmer. Myndighetene har også blitt kjent med tvangsgifte ved at «herboende» part (bosatt i Finland) oppgir i søknaden om familiegjeningforening at denne *ikke* ønsker ektefellen til landet fordi de ble tvunget til å inngå dette. Den andre kategorien av tvangsekteskap er utenlandske par, ofte asylsøkere, som er gift i utlandet, der denne tvangsrelasjonen fortsetter i Finland. Barneekteskap inngår i denne kategorien, ofte mellom svært unge mødre og betraktelig eldre menn som de søker asyl sammen med eller gjenforening med. Den tredje kategorien er når en person i Finland gifter seg med en mindreårig i utlandet/hjemlandet. Tvangsekteskap og barneekteskap blir kategorisert som menneskehandel uten nærmere vurdering.

En mer direkte kobling drøftes i den svenske rapporten *De kan alltid hitta mig* (Länsstyrelsen, 2018). Rapporten omfatter barn som er særlig utsatte i det

svenske samfunnet, uavhengig av om de er EØS-migranter eller asylsøkere, nyankomne bosatte eller del av majoritetsbefolkningen. De ser barn utsatt for migrasjonsrelatert tvangsekteskap som en av de særlig utsatt gruppene. Flere eksempler handler om en mindreårig asylsøker som er plassert i «nettverks-hjem» hos slektninger, hvor slektningene ønsker å gifte bort den mindreårigens de har ansvar for barnet. Et annet eksempel som beskrives, er en mindreårig jente som er gift utenlands, og som i Sverige bor sammen med ektefellen og hans familie. Rapporten viser til ytterligere to grupper som kan utsettes for tvangsekteskap. Det ene er unge EU-borgere fra Øst-Europa, særlig av rom-folket, som er gift eller lever i et ekteskapslignende forhold. Den andre gruppen er funksjonshemmede innvandrerbarn som blir giftet bort til menn fra hjemlandet. Rapporten viser til erfaringene med at barn som inngår i ekteskapslignende forhold, kan utsettes for flere typer utnyttning (husholdsarbeid / seksuell utnyttning) og vold. Rapporten konkluderer med at eksemplene i rapporten viser at mange barn ikke har blitt sett på som utsatte og utnyttet. Studien kan også vise til eksempler på at når profesjonelle rundt barnet identifiserer situasjonen som uholdbar og iverksetter tiltak, kan det gis god oppfølging. Eksisterende regelverk og tjenester er da tilgjengelige.

Barneekteskap er et kjent problem i Sverige, og myndighetene har avklarte prosedyrer. Likevel kan svenske kommuner håndtere konkrete saker ulikt. I 2016 publiserte Migrationsverket utredningen *Är du gift?* Rapporten drøfter Migrationsverkets praksis i saker der barn oppgir at de er gift, når de søker om asyl. I utredningen ble det identifisert 132 barn, de fleste enslige mindreårige asylsøkere, som oppga å være gift. I 2017 ga den svenske regjeringen Socialstyrelsen et nytt oppdrag om å undersøke deres håndtering av barn som kommer til Sverige og lever i ekteskap. Bakgrunnen var uklareheter i hvordan kommunene håndterte barneekteskap i praksis. Sosialtjenesten skal utrede hvert barneekteskap for å avdekke den mindreårige ektefellens situasjon, deres behov for beskyttelse og hva som er til barnets beste. Situasjonen skal vurderes opp mot kriminalloven som gjelder seksuell omgang for barn under/over 15 år, og ekteskapsloven. Rapporten *Barn som kommer till Sverige och oppges vara gifte* (2017) gjennomgår sosialtjenestens rutiner og regler for håndtering av barneekteskap. I denne studien ble det identifisert 25 gifte mindreårige, to var under 15 år. De fleste mindreårige ektefeller var mødre med barn. For de innrapporterte sakene, fra ti kommuner, varierte ektefellens alder (mindreårig/eldre), om de kom til landet sammen med eller senere enn ektefelle, og om ekteskapet var frivillig inngått eller basert på tvang. Myndighetenes praksis for å plassere barnet ved ankomst varierte også. Enten hadde de gifte mindreårige blitt plassert alene, eventuelt sammen med sitt barn, eller også sammen med ektefelle eller

slekt. Ingen saker var anmeldt til politiet, heller ikke for de under 15 år. Rapporten reflekterer ikke over sakene i lys av lovverket som gjelder menneskehandel. Intervjuene viser at sosialtjenesten har vanskeligheter med å skille mellom regelverket om barneekteskap og det regelverket som styrer sosialtjenestens arbeid i det praktiske arbeidet. Også prinsippet om at ektefellenes felles barn ifølge svensk lovgivning har rett til to foreldre, er et forhold som myndighetene tar med i betraktning når de finner pragmatiske løsninger i slike saker. Ingen saker var koblet opp mot regelverket som gjelder menneskehandel.

Britiske studier tematiserer tvangsekteskap som menneskehandel mer direkte, men analyserer heller ikke denne koblingen mellom ekteskap og menneskehandel dypere utover at det er snakk om tvangsekteskap og barneekteskap. I Storbritannia ble tvangsekteskap kriminalisert gjennom straffeloven i 2014 (Crime and Policing Act 2014). Tvangsekteskap forekommer både i etablerte minoritetsgrupper og gjennom migrasjon. I 2014 identifiserte *Forced Marriage Unit* at 1302 saker som gjaldt tvangsekteskap og minoritetsbefolkning med tilknytning til Bangladesh, India og Pakistan, står for 60 prosent av de kjente tilfellene. I 15 prosent av sakene var den mindreårige parten under 16 år, og i 25 prosent av sakene var denne mellom 16 og 18 år. I artikkelen *Policing Forced Marriage among Pakistanis in the United Kingdom* diskuterer Bonino (2016) utfordringene med å identifisere ofre for tvangsekteskap i minoritetsmiljøene. Vanskelighetene har å gjøre med lav tillit mellom miljøet og politiet, utøving av sosial kontroll og begrenset åpenhet om problemer innad i lokale miljøer og familiefellesskap. Manglende innsikt i tvangsekteskap ble også tilskrevet barnets begrensede mulighet og vilje til å angi forholdet og anmelde sine egne foreldre. Også det transnasjonale ved sakene, ved at ekteskapsinngåelsen ofte foregår i utlandet, vanskeliggjør politiets forebyggende innsats så vel som oppfølging av sakene. I det forebyggende arbeidet vektlegger Bonino grasrotorganisasjoner og deres engasjement for å bygge tillit til myndigheter og ansvarliggjøre miljøet i arbeidet mot tvangsekteskap. Hun konkluderer slik:

Locating the practices within the context of human trafficking indicates that sexual and domestic exploitation, economic disadvantage and gender equality is influenced by more than simply the “culture”, while exploring the limitation of legislation in the context of cultural issues.

Bonino argumenterer for at å se tvangsekteskap i et menneskehandelperspektiv i stedet for å fokusere på kultur kan identifisere andre og mer grunnleggende årsaker til praksisen. Det gir et bedre utgangspunkt for å bruke lovverket for å forebygge denne praksisen. Men denne studien, i likhet med andre internasjonale

studier, gir ikke vesentlig bidrag til å utdype under hvilke omstendigheter tvangsekteskap kan anses som menneskehandel.

Tvangsekteskap og innsats mot tvang og negativ sosial kontroll har vært et prioritert forskningsfelt i Norge (se for eksempel Bredal 2007, Bråten og Elgvin, 2014, Lidén og Bredal, 2017). Kompetanseteamet mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og negativ sosial kontroll fører statistikk over ulike kategorier hendelser og saker, der barneekteskap, tvangsekteskap, negativ sosial kontroll, tvang/vold og ufrivillig opphold i utlandet er hovedkategorier i registreringen.⁶³ Kompetanseteamets ansvar og registrering av saker viser til et omfattende saks- og innsatsfelt, der barnevernet, politi og utlendingsmyndighetene er sentrale aktører på feltet i tillegg til helse- og sosialfaglige aktører. Som nevnt i kapittel 1 ble det i perioden 2018–2020 meldt inn 17 mistanker om barneekteskap og 41 gjennomførte tvangsekteskap (Kompetanseteamet, 2021). Denne litteraturen avgrenser tvangsekteskap som fenomen til hovedsakelig å gjelde feltene generasjonsrelasjoner, (æres)kultur og vold i nære relasjoner. Tvangsekteskap kobles veldig sjelden til menneskehandel. Heller ikke når det vises til innsats og studier fra andre land, refereres det til at det kan forekomme koblinger mellom tvangsekteskap og menneskehandel. Det kan tolkes som at en slik kobling er svært marginal innen dette studiefeltet.

Eksempler på tvangsekteskap koblet til menneskehandel

I flere internasjonale rettighetsdokumenter regnes barneekteskap som en type *skadelige praksiser*, altså en tradisjonsbestemt praksis som er skadelig for barns helse.⁶⁴ Kulturell og religiøs legitimering av arrangerte ekteskap kan for et barn gjøre grensen mer utydelig mellom det aksepterte og det illegitime. Et eksempel er at selv i land der barneekteskap er forbudt ved lov, inngås barneekteskap i form av religiøse ekteskapsavtaler. Det kan bli flere barneekteskap under krig og konflikt eller når sikkerhetssituasjonen og fattigdom forverres. Å gifte bort en datter kan framstå som en nærliggende løsning på foreldres vanskelige situasjon, slik den ene fylkesnemndsaken (se nedenfor) er et eksempel på. Et annet eksempel på tradisjonsspesifikke former for utnyttelse gjennom ekteskap er avtaler hvor foreldre mottar penger for en jente som inngår i såkalt mut'ah-ekteskap (tidsavgrenset ekteskap) ekteskap, kjent blant annet for å legitimere en

63 I 2020 mottok kompetanseteamet ni saker som gjaldt mistanke om barneekteskap, åtte saker gjaldt gjennomført, 68 gjaldt mistanke om gjennomført tvangsekteskap, og 51 saker gjaldt frykt for tvangsekteskap. Ufrivillig opphold i utlandet inngikk i 60 saker.

64 Det er utarbeidet en felles forståelse og forslag til tiltak mot harmfulle praksiser som understreker at barneekteskap er å anse som tvangsekteskap. Minimum ekteskapsalder settes her til 18 år. Se CEDAW/CRC General Recommendations nr. 31-NO 18. CEDAW/C/GC/31-CRC/C/GC/18

kortvarig utenomekteskapelig relasjon. Tradisjoner for ekteskapsinngåelse er på denne måten forbundet med fortjeneste.⁶⁵

Andre former for ekteskap har et tilsvarende potensial for at relasjonen blir utnyttet til menneskehandel. Et kjent forhold er inngåelse av proformaekteskap. Slike ekteskap inngås gjerne for å oppnå en fordel som for eksempel å få adgang til og opphold i et annet land, men hvor kontrakten og avhengigheten kan utnyttes og inneholde momenter av tvang (se for eksempel Lidén mfl., 2014). Inngåelse av transnasjonale ekteskap gjennom ekteskapsbyråer kan også vise seg å være en vei inn i utnyttelse.

For å komme nærmere en forståelse av hvordan tvang og overgrep i ekteskap kan kobles til menneskehandel, har jeg undersøkt konkrete saker som har gått for domstolene og fylkesnemnda, det vil si beskrivelsene av saksforløp og tolkninger av disse. Spørsmålene jeg har stilt meg, er hva som kjennetegner saker der barne-/tvangsekteskap er koblet til menneskehandel, sammenlignet med saker hvor menneskehandelsperspektivet og tilhørende lovverk ikke anvendes. Et oppfølgingsspørsmål er om konsekvensene for saksgang og utfall er forskjellig om en sak kobler barne-/tvangsekteskap til menneskehandel, enn om den ikke gjør det. Gir det ulike virkemidler, og er ansvaret for myndighetene ulikt i slike saker?

Menneskehandel i rettsvesenet der tvangsekteskap inngår

Vi skal se nærmere på en rettsavgjørelse om menneskehandel som tydeligst knytter tvangsekteskap og menneskehandel sammen. Saken LG-2015-65106, 2015-12-08 gjelder en rumensk mindreårig jente utnyttet til tvangstjenester. En rumensk mann ble dømt til fengsel i ett år for grov menneskehandel og hvitvasking/heleri av penger som var utbytte av straffbare handlinger. I sammendraget av saken står det at tiltalte og hans kone tvang en 13 år gammel jente til å inngå ekteskap med deres felles sønn etter romfolkets tradisjon ved å betale fornærmedes far for datteren. Samme år forledet de henne til å reise fra hjembyen via Sverige til byer i Norge. De truet, presset og/eller utøvde vold mot henne for å få henne til å stjele fra forretninger, tigge penger, tilby seksuelle tjenester og selge falske gullvarer i Norge. De la også til rette for utnyttelsen ved å betale og besørge transport fra Romania til Norge, besørge overnatting i bilen og i telt og gi henne falske gullvarer. Retten påpekte at jenta ikke hadde

⁶⁵ UNODC 2020 beskriver f.eks. hvordan dette utnyttes av menn fra Saudi Arabia for seksuell utnyttning, bl.a. under opphold i naboland.

kommet frivillig inn i arbeids- eller tjenesteforholdet, og at på grunn av vold eller trusler og ekteskapet med sønnen deres kunne hun ikke komme frivillig ut av det. Tvangssituasjonen ble forsterket av hennes avhengighet av de voksne, lave alder, mangelfulle skolegang og språkkunnskaper, mangel på penger til mat, returbillett og sted å bo og mangel på kjennskap til det norske hjelpeapparatet. Av skjerpene omstendigheter la retten til grunn at fornærmede hadde blitt kynisk utnyttet i en kriminell virksomhet og var blitt satt i potensielt farlige situasjoner (KOM 2021).

Dommen legger til grunn at foreldrene mottok 10 000 euro for jenta ved inngåelsen av ekteskapet, og at dette ikke gjaldt medgift eller utgifter til bryllupet. Foreldrene undertegnet dessuten en fullmakt slik at jenta kunne reise til utlandet med svigerfamilien i to år. Jenta har forklart at hun ikke forsto så mye av det som skjedde, men presiserte at hun ikke ønsket å gifte seg med tiltaltes sønn. Lagmannsretten understreker at «helhetsbildet er en “klassisk” grov menneskehandelssak der offeret har vært fullstendig prisgitt over griper i et fremmed land, og blitt grovt misbrukt og påført store personlige skader og tap.» Etter tingrettens vurdering var det «ikke tvilsomt at det ble brukt press og eller trusler i forbindelse med bryllupet» (se også TBERG-2014-32299, 2014-10-14).

Også i andre dommer forsterker tvangsekteskap avhengighetsrelasjonen mellom den mindreårige og utnyttaren, slik det kom fram i en annen sak som gjaldt vinningskriminalitet/tigging (se for eksempel TBERG-2011-194827, 2012-07-05 i kapittel 4). Barneekteskap forsterker makthierarkier og kontroll gjennom blant annet kulturspesifikke (sviger-)familieforpliktelser. Gitt menneskehandelens tre elementer blir barneekteskap på denne måten et *middel* (blant annet misbruk av myndighet som forsterker trusler, tvang og misbruk av sårbar stilling). Et ytterligere forsterkende forhold er at den mindreårige presses til seksuelle tjenester, som påvirker hennes psyke og integritet. I dette ligger at ekteskap som *handling* ved at det er en samfunnsinstitusjon som legitimerer seksuell relasjon og inntjening til fellesskapet, kan utnyttes. *Formålet* ser vi at er nettopp en slik utnyttelse som gir ektemann/foreldre fortjeneste.

Tvangsekteskap – et eksempel

For å undersøke hvilke elementer som er vesentlige i en menneskehandelssak, vil jeg bruke et eksempel fra en sak behandlet i lagmannsretten (LB-2011-75341).⁶⁶ Sentrale elementer i saken som gjelder handling, middel og formål, manifesterer

⁶⁶ Valget er basert på en gjennomgang av de 13 sakene som vurdert etter gammel straffelov § 222 i perioden 2003–2015 (se kapittel 5 i Lidén og Bredal, 2017). To av disse sakene ble behandlet av høyesterett (Rt-2006-140, Rt-2014-205).

seg og er relevante i den strafferettslige håndteringen av tvangsekteskap/barneekteskap.

Sakens kjerne var at den 13 år gammel jenta «ble tvunget, med vold trusler og annen rettsstridig adferd, til å forbli i et religiøst fundert ekteskapelig samliv med sin fetter, og bo hos ham og hans foreldre når hun hadde fri fra skolen.» I sammendraget av saken kommer det fram at hun i samlivet gjentatte ganger ble utsatt for vold fra både sin onkel/svigerfar og sin tante/svigermor, og hun ble blant annet truet av sin onkel/svigerfar med at hun skulle bli drept dersom hun tok skritt for å komme ut av ekteskapet. Hennes foreldre/verge sa at hun måtte finne seg i det, ba henne returnere til ektefellen når hun ba om å få flytte hjem, og uttalte at de ikke kunne gjøre noe for å hjelpe henne ut av situasjonen siden hun nå tilhørte sin ektemann.

Ekteskapsinngåelsen ble forberedt i møter og diskusjoner mellom de to familiene. Etter bevisførselen legger lagmannsretten til grunn at det var fedrene til de unge partene som bestemte at ekteskapet skulle inngås. Lagmannsretten legger til grunn at jenta ga sitt verbale samtykke til ekteskapsinngåelsen da hun ble spurt av imamen. «Det kan imidlertid ikke herske tvil om at det for henne var en tvangsmessig situasjon.» Lagmannsretten er heller ikke i tvil om at mannen var klar over at han i samsvar med islamsk tradisjon ble gift med jenta. Lagmannsretten legger til grunn at de tiltalte i saken har vært kjent med, og innforstått med, de rettighetene og pliktene et ekteskap etter islamsk tradisjon medfører. Det framgår av saksframlegget at «Etter seremonien fikk E [jenta] beskjed om at hun måtte bli igjen i leiligheten til As [mannens] foreldre, sammen med mannen sin. Hun måtte sove i samme seng som ham. Dette ville etter islamsk religion og tradisjon vært utenkelig hvis ikke foreldrene mente de var gift.» Mannen ble kjent skyldig i å ha voldtatt jenta, men lagretten hadde ikke funnet det bevist at han har hatt seksuell omgang med henne før hun ble 14 år.

På grunnlag av jentas forklaring legger lagmannsretten til grunn at mannen også utenom tilfellene av voldtekt slo henne og truet henne på livet gjentatte ganger. Hun ble også slått, sparket, lugget og utsatt for drapstrusler fra mannens far. Hun ble herunder truet med å bli drept dersom hun gikk til barnevernet. Videre ble hun også «slått noen ganger av mannens mor og kløpet i øret av henne.» Volden hun ble utsatt for av ektefellen og hans foreldre, ble dels utøvet som avstraffelse og dels, sammen med truslene, som middel for å tvinge henne til å forbli i det ekteskapelige samlivet og fortsette å bo hos mannens foreldre. Mannen var klar over at også hans foreldre utsatte jenta for vold og trusler. Mannen har vært klar over at han gjentatte ganger har mishandlet jenta gjennom

de beskrevne krenkelsene, og at hun har vært i hans husstand eller i hans omsorg. «Han har således handlet forsettlig.»

Ekteskap inngått ved tvang var sentral del av saken, selv om ikke tvangsekteskapsbestemmelsen ble brukt, fordi det her var snakk om et religiøst inngått ekteskap.⁶⁷

Etter lagmannsrettens oppfatning representerer det en krenkelse av jenta i straffeloven § 219s forstand at hun som 13-åring måtte inngå et religiøst fundert ekteskap med sin nesten 20 år gamle fetter. Dette gjelder selv om det ikke er bevismessig grunnlag for at det ble benyttet direkte tvang mot henne. Som nevnt ovenfor forelå det for henne ingen reell valgmulighet i situasjonen. Og uansett om det forelå et tvangselement eller ikke, representerte det å la henne inngå et religiøst fundert ekteskap, med de forpliktelsene det medførte etter islamsk tradisjon, en krenkelse i lovens forstand. Lagmannsretten viser her til at en jente på 13 år, som påpekt av tingretten, normalt mangler nødvendig fysisk og psykisk modenhet til å oppfylle de forpliktelsene og forventningene som et slikt ekteskap innebærer. Dette er reflektert i at det i seg selv er straffbart å inngå ekteskap med, eller ha seksuell omgang med, noen som er under 16 år, eller medvirke til det, jf. straffeloven § 220 og § 196.

I denne saken ble ektefellen, som var 20 år, dømt for «regelmessig voldtekt, jf. straffeloven § 192 første ledd bokstav a jf. annet ledd bokstav a, og for gjentatt mishandling av sin kusine, som han hadde inngått et religiøst fundert ekteskap med, jf. straffeloven § 219 første ledd (vold i nære relasjoner).» Mannen dømmes til en straff av fengsel i seks år. Faren til jenta får en straff av fengsel i tre år og fire måneder. Lagmannsretten er overbevist om at jentas far skjønnte at hun ble utsatt for vold og trusler av mannen og hans foreldre. Hun har forklart at alle i familien visste om det. Etter lagmannsrettens oppfatning hadde faren, i kraft av sin omsorgsforpliktelse, en plikt til å gripe inn mot disse krenkelsene. Når faren ikke gjorde det, men forholdt seg passiv, finner lagmannsretten det klart at mannen og hans foreldre oppfattet det som et samtykke til krenkelsene. Faren har derved medvirket til disse. Mor til jenta og svigermoren blir dømt i tingretten, men frikjent i lagmannsretten. Svigerfaren til jenta oppholdt seg i hjemlandet før og under rettssaken og ble derfor ikke omfattet av rettssaken.

67 Ved overgang til ny straffelov i 2016 var heller ikke spørsmålet om inngåelse av religiøst ekteskap skulle likestilles med formelt ekteskap, avklart. I 2021 ble dagens straffelov § 253 annen del endret ved en tilføyelse av punkt b som klargjør at det omfatter forhold som også kjennetegner religiøst inngåtte ekteskap og ekteskap mellom f.eks. rom som ikke blir registrert hos myndigheten.

I denne straffesaken er det ekteskapsinngåelse med et barn under 14 år, manglende samtykke, voldtekt, seksuell omgang med barn under 16 år og vold i nære relasjoner som er de viktigste momentene. Dommen viser til en *handling*, ekteskapsinngåelse hvor jenta flytter mot sin vilje inn hos svigerfamilien; bruk av ulike *midler* som manglende samtykke, press, tvang og vold og familienes avtale om ekteskapskontrakt på vegne av sine barn. *Formålet* kan framstå mer uklart. Motivasjon for et slikt arrangert ekteskap er gjerne et ønske om å oppfylle sosiale forpliktelser overfor familie og slekt og behov for kontroll over neste generasjons kjærestereelasjoner for å ivareta familiens ære og sosiale status. Ekteskapet innebærer dessuten et seksuelt forhold og husholdsarbeid, i dette tilfelle under tvang og vold. For en del familier vil det å oppnå fordeler som oppholdstillatelse i et vestlig land eller avslutte en vedvarende konflikt mellom familier også kunne være viktige grunner for å kontrollere ekteskapsinngåelsen. Barn er således «sosial valuta», som brukes i transaksjoner familier imellom. Det foregår dessuten økonomiske transaksjoner mellom familiene. Mahr (medgift) skal tilfalle kvinnen i ekteskapskontrakten, som hun selv skal råde over så lenge hun forblir i ekteskapet. Ekteskapsinngåelser kan også innebære andre økonomiske transaksjoner, og det er flere kjente tilfeller der personer som har migrert til et vestlig land, bruker sin økonomiske overlegenhet til å forhandle fram en avtale om ekteskap med jenters foreldre. Inngåelsen kan dermed være økonomisk motivert.

Fylkesnemndsaker hvor (mulig) tvangsekteskap er koblet til menneskehandel

I en gjennomgang av de tre sakene som er fremmet for fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker, og der tvangsekteskap er et tema, finner jeg mange av de samme elementene i sakenes bakgrunn og forløp som rettsavgjørelsen referert til ovenfor. De tre sakene omfatter mulig eller gjennomført tvangsekteskap der plassering etter barnevernloven § 4-6 annet ledd eller § 4-29 ved bekymring for menneskehandel var et tema. En av sakene er en utlendingssak, de to andre gjelder barn i flyktningfamilier som er bosatt i Norge, alle med relativt kort botid.

Den første saken⁶⁸ gjelder en familie der barnevernet har vært involvert etter henvendelse fra jenta selv og anonym bekymring om at barna blir utsatt for vold av sin far, og at en konflikt mellom far, datter og hennes kjæreste eskaleres. Konflikten fører til trusler om tvangsgiftemål og æresdrap. Jenta plasseres i beredskapshjem. Faren tar etter det med seg hennes yngre søster og bror til et

---

68 FRO 2016/002886

transittland, og så videre til hjemlandet som fortsatt er i krig, der han involverer barna i radikaliserede miljøer og forsøker å få datteren på 14 giftet bort. Ambassaden i transittlandet involveres, og faren returnerer med barna. Når de returnerer, plasseres også disse barna av barnevernet. En potensiell rekruttering av det yngste barnet til krigstjeneste/terrororganisasjon og trusler om døtrenes tvangsekteskap gjør at det anses som nødvendig å plassere barna på sperret adresse i henhold til barnevernloven § 4-6 annet ledd. Barna rømmer og oppgir hvor beredskapshjemmet lå. Alvoret i trusler om tvang og vold, tvangsekteskap, samt farens potensielle rekruttering av barna til krigstjeneste er grunnene til at fylkesnemnda deretter benytter barnevernloven § 4-29 for videre midlertidig plassering som akuttvedtak og forlenget med seks uker. Jenta blir da plassert i fosterhjem. Utfallet for hennes søsken er ikke kjent.

Den andre saken⁶⁹ fremmet for fylkesnemnda gjelder inngåelse av barneekteskap. Barnevernet mottar en anonym bekymringsmelding om at en jente på 15 år inngår religiøst ekteskap med en mann i 30-årene. Barnevernet har allerede vært involvert i familien angående bekymringer om oppdragervold. Barnevernvakta og politi rykker ut. De finner en ring, men ellers få beviser. Foreldre, jenta og mannen nekter for at det er inngått ekteskap, bare forlovelse, og at dette er frivillig. Jenta plasseres i beredskapshjem på sperret adresse etter barnevernloven § 4-29, med begrunnelse i avvergelsesplikten og at inngåelse av barneekteskap anses som omsorgssvikt. Barnevernet anser at det også er fare for represalier ut fra tap av ære. Foreldre siktes for medvirkning til inngåelse av ekteskap under den seksuelle lavalder.

Den tredje saken⁷⁰ er en utlendings sak, der en 16 år gammel jente søker asyl alene og oppgir at hun har kommet til Norge for å gjenforenes med sin ektemann. Familien er flyktninger som bor i en provisorisk flyktningleir i Europas ytterkant. I registreringssamtalen identifiserer Politiets utlendingsenhet at jenta har blåmerker på halsen, og i tillegg til å kartlegge situasjonen ved ekteskapsinngåelsen følger de opp med ytterligere spørsmål om relasjonen til ektemannen. Hun forteller at hun inngikk ekteskap i en flyktningleir med den nå bosatte mannen, som også har flyktningstatus og fra samme hjemland som jenta. Ektemannen kontaktet søkerens familie noen dager før ekteskapsinngåelsen, og paret var sammen et par dager etter at de var viet. Foreldrene fikk utbetalt en sum for å gifte jenta med mannen. Jenta bekrefter at pressmerkene på halsen stammet fra denne tiden, men hun forsikret politiet om at samlivet var frivillig. Asylmottaket meldte at de ikke kunne ta ansvar for jentas sikkerhet, siden mannen oppsøkte

---

69 FTR 2019/003878

70 FØS 2016/004169 og 2016/004367

asylmottaket og ville hente henne. Jenta ble akutt plassert etter barnevernloven § 4-29. I fylkesnemnda formidler politiet informasjon om at mannen allerede er registrert hos politiet med en anmeldelse av vold i nære relasjoner, men denne saken er ikke avgjort. En risikovurdering fra politiets SARA-koordinator (vold i nære relasjoner) legger til grunn at jenta har inngått ekteskap, at æresbegrepet står sterkt, og at mannen ser på jenta som sin eiendom. Foreldrene har dermed lagt til rette for seksuell utnyttelse av jenta ved å inngå ekteskap på hennes vegne og at jenta kan utsettes for ny vold fra ektemannen (jf. Rt.2013-1247). Det vises til at i vigselfattesten står det at mannen skal betale 200 euro til jentas familie. Nemnda finner at det fortsatt er fare for at jenta blir utnyttet til seksuelle ytelser. Nemnda finner at jenta «framstår som ekstremt sårbar og uten mulighet til å vite hvor hun kan oppsøke hjelp hvis hun kunne trenge det.» Hun kjenner ingen i Norge utenom mannen. Foreldrene har medvirket til inngåelse av ekteskap og har sendt datteren til Norge. Nemnda finner at jenta står overfor ytre press både fra foreldre og ektemann om å dra til ham, og det er vanskelig å si hva som er hennes oppriktige ønske. Fylkesnemnda finner derfor at det er alvorlig fare for at barnet har vært utnyttet eller kan bli utnyttet til menneskehandel, og at beskyttelsestiltakene er egnet til å beskytte jenta fra ytre press. De anses derfor som nødvendige. Vilklårene for plassering etter barnevernloven § 4-29 er oppfylt. Utfallet av saken er ikke kjent. Det foreligger ikke ytterligere vedtak i fylkesnemnda eller asylsak. Den er sannsynligvis løst ved at jenta er tilbakeført til foreldrene.

De tre sakene er kategorisert som mulig menneskehandel, der man har vurdert midlertidig plassering etter barnevernloven § 4-29 i institusjon uten samtykke ved fare for utnyttelse til menneskehandel, og hvor en slik plassering har vært brukt i to av sakene. Den første saken har mange likhetstrekk med kaotiske forløp som er kjent fra andre saker som barnevernet og politiet får kjennskap til, der kontroll, tvang, vold og trusler om tvangsekteskap inngår. Argumentet for å koble saken til menneskehandel får enda mer vekt ved at faren reiste ut av landet og lot de yngste barna bli tvangsrekruttert til krigsrelaterte handlinger. I det andre tilfellet er det snakk om barneekteskap, hvor omstendighetene tolkes i retning av menneskehandel; at ekteskapet ble inngått som en transaksjon mellom mannen og foreldrene.

Det er bare i de to siste sakene at ekteskap er inngått, i form av religiøst ekteskap. Denne formen for ekteskap var ikke inkludert i straffelovens paragraf om tvangsekteskap da sakene ble behandlet i fylkesnemnda (se fotnote 64). Ingen av sakene er prøvd i rettsvesenet etter straffeloven § 257.

I den siste saken er formålet med handlingen tydeligere; at foreldrene får penger for å gi bort datteren til mannen, og at datteren får opphold i et europeisk land, som så kan gi en forankring som foreldrene kan bruke i egen sak. Andre viktige elementer i denne saken er at jenta er mindreårig, antatt utsatt for vold, og at forholdene rundt ekteskapsinngåelsen gjør at samtykket ikke er reelt. Hun befinner seg i en sårbar situasjon, også ved at hun plasseres i fremmede omgivelser, uten kontakter og kunnskap om samfunnsinstitusjoner. Det er kjent at salg av barn til ekteskap foregår blant annet i form av transnasjonale ekteskap der foreldre får en høy pris for barn som gifter seg med en person i et annet land.⁷¹ Også i saker som gjelder familiegjening, har det kommet fram eksempler på at foreldre får penger for å gifte bort datteren til en person med oppholdstillatelse i Norge. I ett tilfelle, gjengitt i rapporten *Tiltak mot tvangsekteskap i utlendingsregelverket* (Lidén mfl., 2014), forteller kvinnen i et asylintervju, at hun ble tvunget til å gifte seg med ektemannen i hjemlandet og at hun hadde forlatt ham etter en tid i Norge. Foreldrene fikk penger for henne som de sårt trengte som illegale flyktninger i et annet land.

«Jeg ville ikke. Det var familien min som presset meg, og de fikk mye penger, som man får for medgift⁷² fra gutten. Det var ikke mitt valg, det var faren og moren min sitt valg. Han var dårlig på alle måter, han behandlet meg dårlig, han snakket dårlig til meg, han presset meg til å gjøre noe jeg ikke hadde lyst til, han truet meg.» (Lidén mfl., 2014:127)⁷³

Siden jenta, som var under 18 år da hun inngikk ekteskap, ikke fikk støtte av foreldrene til å avbryte forholdet, var hennes plan å fortelle om tvangen i intervjuet på den norske ambassaden. Utskrift av intervjuet på ambassaden viser at hun ikke klarte å formidle tvangsforholdet, gitt mannens tilstedeværelse og omstendighetene rundt intervjuet (ibid. s. 127–128).

I disse utlendingssakene blir utnyttingselementet gjennom transaksjonens formål tydeligere enn i de andre sakene. De gjennomgåtte sakene gir innsikt i

71 Dette er dokumentert bl.a. fra Vietnam (Unicef, 2018). På en internasjonal konferanse om transnasjonale ekteskap avholdt på Taiwan ble det arrangert et møte med unge vietnamesiske jenter som hadde blitt giftet bort til eldre taiwanske menn på landsbygda. De fortalte om hvor vanskelig det var for dem å leve i et ekteskap der de opplevde vold og utnyttning, men at de ikke kunne bryte ut fordi foreldrene hadde mottatt store summer for dem, som de var redd måtte betales tilbake om de brøt ekteskapet.

72 Tolken har brukt begrepet medgift, men dette synes i denne saken å vise til økonomisk kompensasjon fra mannens side til kvinnens foreldre som ikke nødvendigvis viser til tradisjoner.

73 Framstillingen baserer seg på min gjennomgang av hele kvinnens sak i UDI, dvs. søknad om familiegjening og søknad om opphold på selvstendig grunnlag iht. utlendingsloven § 53. Denne paragrafen kan gi en utlending som har oppholdstillatelse etter §§ 40 eller 41 (ektefelle eller samboer), etter søknad, «ny oppholdstillatelse på selvstendig grunnlag dersom samlivet er opphørt, og det er grunn til å anta at utlendingen eller eventuelle barn har blitt mishandlet i samlivsforholdet. Alternativt, dersom utlendingen som følge av samlivsbruddet vil få urimelige vanskeligheter i hjemlandet grunnet de sosiale og kulturelle forholdene der.»

komplekse forhold og forløp. Sakene der tvangsekteskap settes i sammenheng med menneskehandel, har en direkte kobling til spesifikke utnyttelsesformer. Tvangsekteskap blir en måte en jente blir rekruttert til å utføre vinningskriminalitet, tigging og blir seksuelt utnyttet på. Dette kommer fram i rettssakene der bestemmelsen om menneskehandel er brukt. Også en av sakene som behandles av fylkesnemnda, der fare for rekruttering til terror og krigstjeneste er ett av flere momenter i vurderingen, viser direkte til handlinger som inngår i menneskehandelsparagrafen. I andre handlingsforløp kan omstendigheter som gjør at ekteskapsinngåelsen kobles til menneskehandel, innebære et større tolkningsrom på grunn av ulike kulturelle, religiøse og økonomiske aspekter ved ekteskap som institusjon (UNODC, 2020). Formålet med menneskehandel forbindes med utnytting til egen økonomiske vinning, men hva med når formålet er sosial aktelse, ære og alliansebygging? De sosialt motiverte transaksjonene utnytter den mindreårige på tilsvarende måte som annen egenvinning; kontroll over barnet ved å plassere denne i en tvangssituasjon, der seksuell utnytting er en legitim del av ekteskapsinstitusjonen. Momenter som er vektlagt i tolkningen av menneskehandelsparagrafen, er også til stede i mange av forløpene beskrevet ovenfor: barnets avhengighet, mangel på reelt samtykke, å befinne seg i en særlig sårbar situasjon, innlåsningseffekten, hvor det å bryte ut av forholdet er svært vanskelig. I tillegg brukes virkemidler som trusler, tvang og vold. Det foreligger ikke til nå en rettsavgjørelse der slike momenter ved tvangsekteskap/ barneekteskap *i seg selv* er vurdert opp mot menneskehandelsparagrafen. Det er først når tvangsekteskap er ett av flere forhold i en sak, at koblingen mellom tvangsekteskap og menneskehandel er gjort relevant.

Menneskehandel og barneekteskap – videre oppfølging

Enkelte land inkluderer tvangsekteskap og barneekteskap i samme lovparagraf som menneskehandel. De fleste land har imidlertid separate lovparagrafer for disse forholdene, slik det er i Norge. I Norge forbindes barne- og tvangsekteskap først og fremst med familieforpliktelser, ære og vold i nære relasjoner. Ut fra det gjennomgåtte materialet ser det ut som at *utnyttingsformålet* som fenomen, altså de mulige direkte eller indirekte økonomiske og sosiale transaksjonene familier imellom, sjelden utforskes som et eget moment i saken. Fenomenforståelse der man ser tvangsekteskap først og fremst som familievold, gir et annet rettslig oppfølgingsspor, en annen sektoriell ansvarsfordeling og andre tiltak enn om forløpet også vurderes som menneskehandel.

Derfor er det et behov for å drøfte grundigere hva det innebærer å se barneekteskap og andre omstendigheter for ekteskap i sammenheng med utnyttning og menneskehandel, slik sentrale internasjonale instrumenter tar til orde for.

Et sentralt spørsmål er hva fenomenforståelsen har å si for oppfølging av barnet. Vil det styrke mulighet for å få rask oppfølging ved at det defineres inn i den ene eller andre juridiske kategorien? Innebærer hver av kategoriene en utvidelse eller innsnevring av handlingsrom for myndighetene, for familier og for barnet?

En utvidet fenomenforståelse der tvangssituasjon og utnyttning inkluderes i forståelsen av tvangsekteskap, kan styrke myndighetens verktøykasse, men også styrke deres inngrep. Et eksempel er de to første sakene i fylkesnemnda, som vurderes opp mot en plassering etter barnevernloven § 4-29. Dette kan være et uttrykk for at denne paragrafen utvider barnevernets verktøykasse i saker der barnets lojalitet til foreldrene gjør at barnet motsetter seg plassering, mens myndighetenes (politi/barnevern) sikkerhetsvurdering tilsier handling og beskyttelse. En plassering etter barnevernloven § 4-29 er et inngripende virkemiddel og tilsier at sakens kjerne er alvorlig og trenger grundig undersøkelse, der utnyttings-elementer drøftes eksplisitt.

Et annet eksempel: Det at tvangsekteskap ofte foregår som transnasjonal praksis, begrenser i seg selv mulighetene for etterforskning og undersøkelser. Likevel kan forståelse av vold kontra utnyttning til en annens vinning, økonomisk eller sosialt, ha noe å si. Som tidligere påpekt er tvang, vold og utnyttning en del av forløpet under utenlandsopphold hvor det trues med eller gjennomføres tvangsekteskap. De konkrete voldshendelsene og utnyttningen er i mange saker lite undersøkt eller drøftet. Det kan derfor synes som at det er behov for å utvide fenomenforståelsen slik at disse forholdene blir grundigere undersøkt som spesifikke momenter i saken i alle ufrivillige utenlandsopphold.

Dagens praksis er kjennetegnet av at tvangsekteskap og menneskehandel blir forstått som ulike fenomener med ulike aktører og oppfølgingsspor. En alternativ tilnærming er å undersøke tvangsekteskap bredere – som et kontinuum fra sosial kontroll til motivasjoner og tvangsmidler, og på denne måten undersøke gråsonene mellom tvangsekteskap og menneskehandel.

Å se fenomenene mer i sammenheng kan bidra til en nødvendig styrking av innsats og kompetanse på hvert av feltene, så vel som gråsonene. I stedet for tydelige grensdragninger mellom dem virker det å være behov for en utvidet fenomenforståelse innenfor begge feltene. Mange av de samme sentrale aktørene involveres i tiltak på dagens to felter. Disse inkluderer barnevern,

politi og Sentralmyndigheten for Haagkonvensjonen 1996. Samtidig er disse instansene gitt spesifikke mandat. Oppfølgingsløpene deres er ulikt organisert, og de inngår i parallelle kompetansebyggende fagfellesskap. En bredere fenomenforståelse kan sikre at fagkompetanse og tiltak fra overlappende felt benyttes ut fra kjennetegnene i hver enkelt sak. Dette kan for eksempel være saker som gjelder skader etter fysisk og psykisk vold, tillitsbrudd i avhengighetsrelasjoner og seksuell utnyttelse. Samtidig kan det være noen typer forhold og erfaringer som er spesifikke for barn med utnyttings erfaringer eller utenlandske barn (sikkerhet, mistillit til myndighetene, manglende nettverk). Et viktig forhold her er at barnet følges opp *som barn*, og at ikke innsatsen organiseres i forskjellige spor fordi det er hovedsakelig snakk om migrantbarn kontra bosatte barn. Interessant nok gjelder rettssakene som viser til menneskehandelsparagrafen der tvangsekteskap er del av saken, utenlandske barn. Fylkesnemndas saker om barneekteskap omfatter flest bosatte, men også en asylsak. Rettssakene vurdert etter tvangsekteskapsbestemmelsen i straffeloven gjelder bosatte barn.

Praktikere trenger tilstrekkelig kunnskap om det enkelte barnets situasjon og bakgrunn for å forstå sammensatte oppfølgingsbehov. I kapittel 7 presenteres erfaringer fra arbeidet med reintegrering.

Kapittel 6 Gråsone: nettovergrep

Seksuell utnytting av barn i digitale medier er et stort og voksende kriminalitetsområde. Nettovergrep omfatter langt flere barn enn tidligere, og overgrepene har blitt grovere (Kripos 2017, 2019). Det foreligger en håndfull norske dommer etter straffelovens bestemmelse om menneskehandel der saksforholdene er seksuell utnytting av barn via digitale medier. I dette kapitlet vil jeg gjennomgå studier som belyser nettovergrep, og deretter gjennomgå fem dommer som omhandler nettbasert seksuell vold i form av produksjon og innførsel av overgrepsmateriale og direkteoverført bestillingsovergrep, der straffeloven § 257 om menneskehandel er benyttet.

De fleste dommene om seksuell vold via digitale medier er vurdert etter andre straffebestemmelser enn menneskehandel. Etterforskede saker belyser forløp som gjerne går over flere faser og involverer flere operasjoner, produsenter og brukere. Derfor er det avgjørende å forstå denne kompleksiteten og hele bredden av seksuell vold, der mer uskyldige kontaktformer via internett kan føre til tvang og utpressing, fysiske møter, og eventuelt produksjon, organisert nettdistribusjon og bruk av bilder og filmer.

Digitale plattformer er relevante som *kontaktarena*, og denne arenaen kommer i tillegg til eller erstatter fysiske møteplasser. Det digitale er også en egen *voldsarena*. Digitaliseringen skaper en helt ny måte å utøve seksualisert vold på. Det er også vesentlig å se hvordan digitale medier har sin egen sosiale og kommunikative dynamikk, og hvordan de forsterker og endrer relasjoner etablert på og utenfor plattformene (Frøyland mfl., 2021). Barns aktivitet på digitale medier kan være mer skjult for voksne rundt dem, og de eksponeres for innhold og maktrelasjoner som de ikke har forutsetninger for å håndtere.

Seksuelle overgrep mot barn og unge via digitale medier kan forstås som en form for *seksuell vold*. Cahill (2009) forstår seksuell vold som situasjoner der en eller flere personer påtvinger en seksuell interaksjon på en annen, uvillig person. Seksuell vold innebærer at noen bryter en persons rett til seksuell integritet og autonomi og dermed selv å bestemme om de vil inngå i en seksuell interaksjon (jf. Stang Dahl, 1994). Alle seksuelle handlinger rettet mot barn er å betrakte som seksuell vold. En bred forståelse av seksuell vold, forstått som seksuelle handlinger som utføres mot en persons vilje ved hjelp av trusler og tvang

(Skilbrei og Stefansen, 2018), omfatter handlinger i hele spekteret fra verbale seksuelle krenkelser til grov voldtekt.

Foreliggende forskning viser at noen typer seksuell vold omfatter overgrep ungdom imellom, mens andre former kjennetegnes av større maktforskjeller når krenkelsen utøves av en kjent eller ukjent voksen mot barn. Sentrale forskere på feltet legger til grunn at ulike former for seksuelle krenkelser bør ses i sammenheng fordi de delvis deler årsaker og konsekvenser (Cahill, 2016, Gavey, 2005, Kelly, 1988, se drøftingen av dette begrepet i Frøyland, 2021). De støtter seg til en forståelse av at seksuell vold har en felles underliggende dimensjon med eskalerende handlingsforløp. Deres forståelse er å se samtykke og tvang som ytterpunkter i et kontinuum, med mange situasjoner i mellom. De vektlegger dessuten kjønnsdimensjonen i maktrelasjoner, men også at tilnærmet like erfaringer gjøres på tvers av kjønn. Også felles underliggende dimensjoner i sosiale kontekster, at noen barn kan være mer utsatt for ulike former for seksuell vold, kan være et aspekt som kan inkluderes i tilnærminger som har til hensikt å identifisere kompleksitet og sammenheng mer enn å se ulike seksuelle voldsformer som atskilte fenomener. De mer organiserte formene for seksuell vold via digitale medier, som kobles til menneskehandel, befinner seg i den ene enden av dette kontinuumet. Jeg vil argumentere for at det er informativt å se disse i lys av og sammenheng med det bredere spekteret av seksuell vold via digitale medier.

Europarådets konvensjoner om henholdsvis forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner (Istanbul-konvensjonen; Utenriksdepartementet, 2017) og beskyttelse av barn mot seksuell utnyttning og seksuelt misbruk (Lanzarote-konvensjonen) har bidratt til å harmonisere forståelser av seksuallovbrudd. At ulike land har ulike regelverk for den seksuelle lavalder og ulike reaksjoner på seksuell vold mot barn, blant annet gjennom mindreåriges salg og bytte av sex, har gitt grobunn for at noen vestlige menn utnytter barn bosatt i andre land.

I Norge er den seksuelle lavalder satt til 16 år. Unge mellom 16 og 18 år kan etter loven samtykke til seksuelle handlinger, som for eksempel å inngå i seksuelle forbindelser, å dele seksualisert materiale av seg selv eller å samtykke til å motta pornografi generelt. Seksuallovbrudd mot unge mellom 16 og 18 år straffes likevel hardere enn seksuallovbrudd mot voksne. Personer under 16 år anses ikke å ha samtykkekompetanse til å inngå i seksuelle forbindelser (jf. straffeloven §§ 299–304). Ifølge straffeloven innbefatter seksuelle overgrep mot barn under 16 år all seksuell omgang, seksuelle handlinger eller å avtale møte for å begå seksuelt overgrep. For barn mellom 16 og 18 år omfatter det seksuell omgang

eller seksuelle handlinger som de ikke har samtykket til, seksuelt krenkende atferd overfor barn under 18 år og seksualisert framstilling av barn under 18 år. Straffbarheten er stedsnøytral. Det betyr at den avhenger ikke av om handlingen fant sted via digitale medier eller fysisk. Se også § 311 *Fremstilling av seksuelle overgrep mot barn eller framstilling som seksualiserer barn*.

Alle typer seksuallovbrudd straffes langt hardere dersom offeret er under 16 år, med ytterligere straffeskjerpelser dersom offeret er under 14 år. Det å ha seksuell omgang og bidra til seksuell handling med barn under 14 år anses i Norge som voldtekt av barn (jf. straffeloven § 299). Enkelte lover gjelder kun for ofre under 16 år. Eksempler er forbudet mot å avtale møte for å begå seksuelle overgrep (grooming-loven) og et generelt forbud mot å formidle seksualisert materiale til barn under 16 år. Disse lovhjemplene gjelder også personer i Norge som utøver seksuell vold mot mindreårige i andre land, uavhengig av hva lovverket om for eksempel den seksuelle lavalderen er i dette landet.

Studier om barn og overgrep via digitale medier

Det foreligger få norske og nordiske studier av seksuelle overgrep på nett (se for eksempel Kripos, 2019, Øverlien, 2018, Aanerød og Mossige, 2018). Det er særlig amerikanske studier som har tatt opp dette temaet (Frøyland, mfl., 2021).

Rapporten *Seksuelle overgrep mot barn og unge via digitale medier* er en kunnskapsgjennomgang av studier av seksuelle overgrep mot barn og unge via digitale medier (Frøyland mfl., 2021). Rapporten gir oversikt over foreliggende empiriske studier og ulike offentlige tiltak, både velferdsstrategier og rettslige midler, mot seksuelle overgrep via digitale medier fra det siste tiåret (publisert mellom 2010 og 2020). Forfatterne drøfter samlet studienes ulike teoretiske og metodiske tilnærminger og bidrar således til å rydde dette landskapet. Det gir et godt utgangspunkt for å undersøke forskjellige fenomenforståelser og gråsoner opp mot seksuelle overgrep via digitale medier koblet til menneskehandel.

Rapporten gjennomgår studier med ulike perspektiver på seksuell vold muliggjort gjennom digital teknologi. Perspektivene gir ulike forståelser av både utøvere og utsatte og av hvorfor overgrep skjer. De ulike perspektivene vil prege hva som framstår som relevante strategier for å forebygge volden. Forfatterne finner at forskningen i større grad må inkludere den sosiale konteksten, inkludert normer for seksualitet, når man analyserer de ulike formene for seksualisert vold, så vel som kjennetegn ved den digitale teknologi som muliggjør og gir

form til voldsutøvelsen. De argumenterer for at disse ulike forståelsene må gjøres eksplisitte for at man skal kunne drøfte dem kritisk, og for at man skal utforme relevante forebyggingsstrategier. Rapporten går grundig gjennom ulike tiltak, både velferdsstrategier og rettslige midler mot seksuelle overgrep via digitale medier.

På bakgrunn av hva vi vet, deler rapporten seksuelle overgrep via digitale medier inn i ulike typer. *Bildebaserte seksuelle overgrep* innebærer at seksualisert materiale spres uten samtykke fra den avbildede. Materialet kan videresendes eller brukes til utpressing og trakassering. Rapporten gir et forsiktig anslag basert på studier, og finner at rundt 1 av 20 unge har hatt slike opplevelser i løpet av ungdomstiden. Jenter opplever noe oftere enn gutter at bildene deres blir delt, mens gutter oftere enn jenter deler bilder videre. *Digital blotting* innebærer at det sendes nakenbilder, ofte fra ukjente avsendere via digitale medier, og kan være del av omfattende trakassering av dem som mottar dem.

Seksuell henvendelse fra voksne er en annen form som rundt én av ti unge har opplevd, flest jenter, og det er vanligere blant eldre ungdom enn blant barn. Unge som oppgir å ha mottatt seksuelle henvendelser fra voksne via digitale medier, rapporterer om et sammensatt problembilde med en rekke uønskede eller ubehagelige erfaringer både på og utenfor de digitale mediene og mer psykiske helseplager.

Grooming er en betegnelse på situasjoner der voksne har kontakt med barn og unge med formål om å begå et seksuelt overgrep. Ofte foregår dette som en stegvis prosess hvor utøveren over tid tilrettelegger for at et overgrep kan finne sted. Som oftest er det menn med oppdiktete identiteter som oppretter kontakten. Opprettelsen av kontakten og forløpet trenger ikke å være preget av seksualisert kommunikasjon.

Seksuell utpressing initiert via digitale medier har som oftest sin opprinnelse i at den utsatte har delt seksualisert materiale av seg selv med utøver, enten frivillig eller på bakgrunn av manipulasjon, tvang eller trusler. Utøveren bruker dette materialet til å presse den utsatte til å gå med på ulike krav, som for eksempel å dele flere bilder, utføre grovere seksuelle handlinger eller å inkludere søsken eller jevnaldrende i overgrepshandlinger. I mange tilfeller er utøveren en person den utsatte kjenner fra før, men i saker som når domstolene, er utøver oftere ukjent og har kontakt med mange utsatte. Rapporten anslår at forsøk på seksuell utpressing på digitale medier trolig rammer rundt 1 av 20 unge og er vanligst for jenter fra midten til slutten av tenårene.

De to siste formene viser gjerne til organisert virksomhet. Deling og spredning av *digitalt overgrepsmateriale* har økt markant de siste to tiårene og er den typen seksuallovbrudd via digitale medier vi vet mest om. Bilder av barn under 12 år er oftest tatt av et familiemedlem eller andre voksne, mens bilder av personer over 12 år som oftest er tatt av den unge selv. Store overgrepssringer har blitt avslørt i kjølvannet av saker som omhandler deling av overgrepsmateriale på nett. Nedlasting og deling av overgrepsmateriale utgjør en stor del av de årlige straffesakene i Norge knyttet til seksuallovbrudd mot barn og unge. I 2018 utgjorde dette 66 prosent av alle anmeldte saker (Politidirektoratet, 2018). Strafferettslig skiller det mellom de som produserer materialet, og de som laster materialet ned. Virksomheten etterlater store mengder tekniske spor, og fra etterforskning vet man at personer som arresteres for bruk av overgrepsmateriale, er gjennomgående mer veltilpasset (er i arbeid, har høy inntekt, er i stabile familierelasjoner, få barndomstraumer) enn andre utøvere av seksuallovbrudd. En gjennomgang av norske straffesaker (Aanerød og Mossige, 2018) viser likevel at 35 prosent av alle som ble mistenkt, siktet eller domfelt for besittelse av overgrepsmateriale, også var mistenkt, siktet eller domfelt for fysiske seksuelle overgrep.

Direkteoverførte bestillingsovergrep er en relativt ny type seksuelle overgrep mot barn og unge via digitale medier hvor personer befinner seg i sitt (vanligvis vestlige) hjemland og betaler for, og ofte også styrer, overgrep som finner sted andre steder i verden. Litteraturgjennomgangen fant fire studier av dette fenomenet. Kartlegginger fra politi og interesseorganisasjoner viser at svært unge barn misbrukes og utnyttes i direkteoverførte bestillingsovergrep.

Digitale medier innebærer at en overgriper kan kontakte mange unge på kort tid, og at overgrep kan foregå uten at utøveren kommer i fysisk kontakt med den utsatte. Hendelsen løsrives fra tid og sted. De digitale plattformene gir større muligheter for og effektiviserer voldsutøvelsen (Øverlien, 2018).

Mer om produksjon av overgrepsmateriale og direkteoverførte bestillingsovergrep

Produksjon og distribusjon av overgrepsmateriale har sin opprinnelse i et faktisk fysisk overgrep som fotograferes eller filmes. NOVA-rapporten (Aanerød og Mossige, 2018) finner at tilrettelegging for direktebestilte overgrep av barn via digitale medier der overgriperen befinner seg i en annen del av verden og betaler for og styrer overgrep, er et fenomen man vet lite om (Acar, 2017, ECPAT Sverige, 2018, NetClean, 2019). Undersøkelser som interesseorganisasjoner (ECPAT International, 2017, Terre des Hommes, 2014) har gjort, har identifisert

tre ulike typer rammeverk: individuelle, familiedrevne og det som omtales som «dens». Blant yngre barn som involveres i overgrep via digitale medier, er det uvanlig at de selv initierer det. Mer vanlig er da den andre typen: at foreldre eller storfamilier tilbyr sine egne barn på nett mot betaling. Dette omtales som «cottage industry», noe som viser til hvordan tilgjengeliggjøringen av billig og stabilt internett har gjort at familier selv kan styre operasjoner fra sine hjem. Den siste typen, «dens», kan best omtales som bordeller hvor barn og unge holdes fanget og tvinges til å ta del i både nettbasert og vanlig prostitusjon. Undersøkelsene finner at overgrepene er ofte er grove og hensynsløse. Virksomheten drives som oftest av kriminelle organisasjoner, men det er også identifisert tilfeller hvor driften styres av vestlige aktører. Barna kan enten være solgt til aktiviteten av sine foreldre, kidnappet eller innleid. Filippinene har vist seg å være det landet hvor slike overgrep oftest finner sted, noe som har blitt knyttet at den seksuelle lavalder kun er 12 år, de snakker relativt godt engelsk, nettilgangen er god og fattigdom er utbredt (Kripos, 2019, NetClean, 2019). I en intervjustudie blant beboere i to fattige byområder på Filippinene viser Ramiro og kolleger (2019) hvordan både nettbasert salg av sex og prostitusjon blant ungdom og unge voksne er en del av hverdagen og normaliseres av beboerne. Fattigdom tillegges stor vekt i forklaringene av hvorfor det skjer, men mange av de intervjuede mener også at mye av involveringen foregår frivillig. Mange av de intervjuede i Ramiro og kollegers (2019) studie anser unge over 12 år som i stand til å ta kvalifiserte valg vedrørende egen framtid og egen seksualitet. En enkelt studie har kartlagt nyhetssaker på Filippinene om situasjoner der politiet har grepet inn i virksomheter som brukes til å formidle direkteoverførte bestillingsovergrep (Hernandez mfl., 2018). Studien viser at det er langt flere jenter enn gutter blant utsatte barn og unge som omtales i nyhetssakene. Blant de arresterte er det like mange menn som kvinner, hvor rundt én tredel var utlendinger.

Lokale forståelser legitimerer bruk av seksuell vold som inntektskilde. NOVA-rapporten påpeker at det lokale synet på hva som foregår, gjør både etterforskning og forebyggingsarbeid utfordrende. Store geografiske, språklige og kulturelle avstander kompliserer dette arbeidet ytterligere. Etter norsk lov er det ulovlig å ha seksuell kontakt med barn, uansett hvor i verden denne kontakten finner sted. Norske domstoler har allerede behandlet flere saker hvor norske menn har bestilt overgrep via digitale medier fra andre deler av verden (ECPAT Sverige, 2018, Kripos, 2019).

Et sentralt funn i kunnskapsgjennomgangen er at større tilgang til overgrepsmateriale på digitale medier skaper et marked hvor personer med interesse for slikt materiale finner et fellesskap med likesinnede, noe som igjen kan skape

grobunn for en mulig eskalering av allerede avvikende seksualitet blant deltakerne. Dette er også et sentralt funn i den norske studien *Nettovergrep mot barn i Norge 2015–2017 Rapport basert på erfaring fra Kripos, politiet, tjenesteleverandører og internasjonal forskning* (Aanerød og Mossige, 2018). Studien går nærmere inn i tips Kripos har fått om nettovergrep, og hvilke erfaringer som iverksatte prosjekter for å avdekke nettovergrep (f.eks. E-spor avd. Oslo, Dark room, Vestlandet og Op.Duc, Trøndelag) har fra sakene de har blitt gjort kjent med. Basert på det undersøkte utvalget av tips (i underkant av 200 tips for hvert av de tre årene de har undersøkt) finner de at en tredjedel av den straffbare chattingen har foregått mellom voksne, der voksne danner relasjoner og nettverk rundt nettovergrep av barn. Nettverkene dannes gjerne via legitime nettsider, som så forflytter seg til lukkede rom der kommunikasjonen krypteres. Tilgjengelige fildelingsnettverk over internett og eksponering for overgrepsmateriale bidrar til å legitimere deltakelse i denne formen for straffbar virksomhet. Forfatterne etterspør mer kunnskap om prosessen og dynamikken i nettovergrep.

Kripos' rapport (2019) *Seksuell utnyttelse av barn og unge over internett* påpeker at internett har utviklet seg til en utømmelig kilde til overgrepsmateriale, på både det åpne, dype og mørke nettet. Lite materiale slettes, og nytt materiale tilføres kontinuerlig, slik at mengden av tilgjengelig materiale øker. En vesentlig del av dette er produsert av unge som blir forledet eller truet til å utføre seksuelle handlinger med seg selv. Rapporten omhandler også overgrep mot barn i kommersiell sammenheng, som omfatter direkteoverført bestillingsovergrep. Overgrepene blir organisert og/eller begått av tilretteleggere som enten er fremmed for barnet eller, i mange tilfeller, har en relasjon til barnet. Rapporten beskriver en del eksempler på slike saker med norsk involvering som har endt med en dom etter straffelovens paragrafer om voldtekt mot barn og produksjon og distribusjon av overgrepsmateriale produsert i utlandet.⁷⁴ Det refereres også til en av dommene hvor bestemmelsen om menneskehandel er brukt.

Dommer som kobler nettovergrep til menneskehandel

De fem norske dommene som gjelder seksuell vold mot barn hvor straffelovens bestemmelse om menneskehandel er benyttet, gjelder flere forhold. De fem dommene (fra 2008, 2010, 2016, 2019 og 2021) omfatter rekruttering til prostitusjon, seksuell vold utført gjennom fysisk tilstedeværelse, betaling for tilgang til barn til seksuell utnytting, direktestrømming og produksjon og

⁷⁴ Se f.eks. 17-08672MED-GJOV.

distribusjon av overgrep via digitale medier. I alle dommene er bestemmelsen om menneskehandel en av flere bestemmelser som tiltalte dømmes etter. Dommene omfatter overgrep mot både gutter og jenter, og mange gjelder yngre barn, de aller fleste under 14 år. Barna har bosted i Asia, Latin-Amerika, Øst-Europa og Norge. I sakene har samme gjerningsmann utnyttet mange barn. Jeg gjengir et sammendrag av sakene slik de er presentert i KOMs *Rettsavgjørelser om menneskehandel* fra 2022.

En høyesterettsdom fra 2008⁷⁵ gjelder anke over straffeutmåling for seksuelle overgrep mot barn og unge i Thailand. Dommen gjelder en norsk mann som ble dømt for en rekke seksuelle overgrep mot barn og unge gutter i Thailand og for produksjon og innførsel av overgrepsmateriale. Overgrepene ble fotografert, og ved ett tilfelle filmet og lagt ut på internett. Disse forholdene er dømt etter egne paragrafer.⁷⁶ Dommen omfatter også tiltale etter bestemmelsen om menneskehandel ved at han i ett tilfelle, etter selv å ha misbrukt en av guttene under fjorten år, overlot gutten til en annen mann i sitt pedofile kontaktnett, slik at også denne mannen hadde seksuell omgang med gutten. For denne hendelsen ble han dømt for medvirkning til menneskehandel for «anskaffelse» av personen (jf. § 257 annet ledd a). Høyesterett vektla at «den domfelte har begått flere alvorlige forbrytelser mot barn, forbrytelser som må ventes å ha sterke skadelige virkninger.» Gjentakelsesaspektet fikk betydning: Overgrepene skjedde over en periode på mer enn et år. Virksomheten hadde et målrettet preg og var organisert; den domfelte samarbeidet med en thailandsk hallik som skaffet ham guttene mot betaling. Barna som ble utnyttet, var «utpreget ressursvake». De var gatebarn som holdt til på jernbanestasjonen i Bangkok, og hadde ikke foreldre eller andre foresatte til å se etter seg. De var svært fattige og kunne lett lokkes med penger. Noen av dem misbrakte rusmidler. Mannen ble dømt til forvaring med en tidsramme på sju år og med en minstestraff på fire år. En av de fornærmede fikk tilkjent 60 000 i oppreisning.

En sak som ble behandlet i lagmannsretten i 2010,⁷⁷ gjaldt tolv mindreårige gutter fra fem ulike land (Brasil, Romania, Sri Lanka, Tsjekkia og Norge) utnyttet til seksuelle formål. En norsk mann som er tidligere politiansatt, ble dømt for alvorlige seksuelle overgrep i Norge og utlandet. Saken gjaldt seksuell omgang med barn under 14 og 16 år, produksjon og besittelse av overgrepsmateriale, og menneskehandel, ved at han ble dømt for medvirkning til utnyttelse av mindreårige til prostitusjon eller andre seksuelle formål. Den

---

75 HR-2008-1856-A – Rt-2008-1403 2008-10-28 og LB 2007 124738.

76 Etter dagens strafferett (2005) gjelder dette ulike seksuallovbrudd mot barn (§§ 299–304), kjøp av seksuelle tjenester av barn og framvisning og produksjon av overgrepsmateriale (§§ 309–311).

77 LG-2010-24938 2010-10-07, TBERG-2009-112135.

seksuelle omgangen var i flere av tilfellene utført på en særlig krenkende måte, og ved flere anledninger var omgangen utført mot vederlag. Mannen ble dømt til forvaring med en lengstetid på ti år. Oppreisning til to fornærmede ble satt til kr 60 000–150 000. Mannen anket til Høyesterett, men anken ble nektet fremmet.⁷⁸

En sak som kom opp for Bergen tingrett i 2016, gjaldt sju filippinske mindreårige jenter og gutter utnyttet til seksuelle formål gjennom direktestrømming.⁷⁹ En norsk mann ble dømt til fengsel i åtte år for blant annet menneskehandel. Via internett hadde han instruert filippinske barn til å utføre seksuelle handlinger med seg selv og til å ha seksuell omgang med andre barn, og han hadde beordret at overgrepene ble filmet. Både mellommennene og barna var avhengige av pengene fra ham. De seksuelle overgrepene av de filippinske barna, både jenter og gutter, ble direktestrømmet på nettet gjennom webkameraer. Han brukte også filmene for å få kontakt med norske mindreårige jenter, slik at de også har blitt misbrukt, og han ble i den forbindelse tiltalt også for flere seksuallovbrudd. At tiltalen omhandlet medvirkning til menneskehandel ble begrunnet med at han i tillegg til å være kjøper av den seksuelle tjenesten av barn også var den som forårsaket at barna ble seksuelt utnyttet. Ved å misbruke barnas sårbare situasjon eller annen utilbørlig adferd medvirket han til at flere personer ble utnyttet til seksuelle formål. Retten fant at forholdet ble rammet av bestemmelsen om menneskehandel, og han ble dømt blant annet for grov menneskehandel, idet alle de fornærmede var under 18 år. Statsadvokaten ved Det nasjonale statsadvokatembetet framhever at saken er et eksempel på utvikling av rettspraksis og fenomenforståelse: «Vi har ikke i norsk rettspraksis hatt en tilsvarende tiltalebeslutning som denne, [...] hvor *den som bestiller barn* til seksuell utnyttelse blir tiltalt for medvirkning til menneskehandel» (min utheving).

Også en sak som gikk for lagmannsretten i 2019, gjelder direktestrømming av seksuelle overgrep. En norsk mann ble dømt til forvaring i 16 år for å ha utnyttet ni barn helt ned i 10 måneders alder til seksuelle formål gjennom bestilling av direktestrømming i nåtid.⁸⁰ I tidsrommet 2010 til februar 2017 brukte han internettkontakt og webkamera til å instruere andre personer i Romania, på Filippinene og på Madagaskar til å begå overgrepene mot betaling. Han ble også domfelt for medvirkning til incest, altså overgrep mot eget barn. I tillegg ble han blant annet dømt for besittelse av tekst og bilder som seksualiserer eller viser overgrep mot barn.

78 HR-2010-2083-U og HR-2011-1554-F.

79 TBERG-2016-61974, 2016-12-07.

80 TBERG-2019-31526-2, 2019-08-16, LG-2019-134901, 2020-02-17. Dommen er ikke rettskraftig. Saken ble etterforsket som en del av operasjon Dark Room i Vest politidistrikt.

Tingretten frifant den tiltalte for grov menneskehandel. Tiltalen for menneskehandel var formulert slik at den gjaldt betaling for samtykke fra foresatte, rekruttering eller på annen måte medvirkning til at barna var offer for menneskehandel. Tiltalen bygget på at de mindreårige barna ble utnyttet, tvunget eller forledet til seksuelle tjenester eller formål. Dette ble underbygget med at barna befant seg i en sårbar posisjon, fordi de levde under meget vanskelige økonomiske og sosiale forhold, selv om dette ikke er et vilkår når offeret for menneskehandel er barn. Bergen tingrett viste blant annet til Høyesteretts avgjørelse i en sak hvor det ble lagt til grunn at det primært er tilbydersiden som rammes av straffebudet, og ikke den som er kjøper eller mottaker av enkeltstående handlinger og tjenester.⁸¹ Tingretten mente tiltalte ikke hadde medvirket til at barna var kommet i en posisjon hvor de ble utsatt for overgrep, og at det faller utenfor bestemmelsen at tiltalte bidro til at de blir værende i en situasjon med overgrep. Frifinnelsen for menneskehandel ble anket av påtalemyndigheten.

Argumentene til Gulating lagmannsrett, som mente forholdet falt inn under straffebestemmelsen om grov menneskehandel, er interessante for hvordan denne bestemmelsen kan tolkes. Retten viser til at tiltaltes medvirknings-handlinger i saken har stort omfang, og at tiltaltes virksomhet må ses under ett. De argumenterte for at tiltalte over et langt tidsrom hadde gjort mange og systematiske søk etter barn som kunne bli seksuelt misbrukt gjennom nett-overgrep. Han var klar over at de fornærmedes omsorgspersoner systematisk utnyttet eller forledet barna til å skaffe inntekter til familiens underhold. Lagmannsretten mente at tiltalte utelukkende hadde henvendt seg til personer som levde under fattigslige kår. Retten legger til grunn at årsaken til dette var at han der fant det laveste prisnivået for de tjenestene han søkte, og at oppdagelsesrisikoen der var lavest. I form av instruksjoner og betaling har han straffbart medvirket til at barnet forble i posisjonen som offer for seksuell utnyttelse. Lagmannsretten fant at dette ligger vel innenfor lovens ordlyd og formålet med forbudet mot menneskehandel. I lagmannsretten ble straffen skjerpet til forvaring med en lengstetid på 16 år og en minstetid på 11 år. Retten viser til at den yngste av de fornærmede var kun 10 måneder gammel, og flere av de fornærmede var for øvrig under 10 år. To av de fornærmede ble hver tilkjent 250 000 i oppreisning. Dommen er anket.

Den siste dommen fra Hordaland tingrett 2021⁸² gjelder rekruttering over internett til prostitusjon av to jenter under 16/18 år, overgrepbilder av barn, i

---

81 HR-2011-1645-A

82 THOD-2021-110652

tillegg til grov narkotikaovertrødelse, ran, vold og trusler. En norsk mann forsøkte å rekruttere minst åtte kvinner som prostituerte, hvorav fire var under 18 år. Han mottok bilder av kvinnene og publiserte disse på Snapchat, der det framgikk at de solgte seksuelle tjenester. Han formidlet sexkjøpskunder til kvinnene. Bare i ett tilfelle ble dette gjennomført. I ett tilfelle ble sexkjøpet ikke gjennomført fordi bookingen av hotellrom ikke gikk i orden, mens i seks av tilfellene ombestemte kvinnene seg. Han ble dømt for menneskehandel for å ha vervet en jente som var 15 år på gjerningstiden, til prostitusjon, jf. straffeloven § 257 første ledd. Han ble også dømt for *forsøk* på menneskehandel for å ha vervet en annen jente, som var 17 år på gjerningstidspunktet, til prostitusjon, men der sexkjøpet ikke ble gjennomført, jf. straffeloven § 257 første ledd, jf. straffeloven § 16. Videre ble han dømt for framstilling av seksuelle overgrep mot barn eller framstilling som seksualiserer barn, ved å ha mottatt og videreformidlet bilder av de fornærmede mindreårige jentene på Snapchat, jf. straffeloven § 311 første ledd og annet ledd. Retten la til grunn at tiltalte hadde oppnådd en økonomisk fordel ved sin handlemåte. Slik retten så det, var dette momentet alene tilstrekkelig til å kunne konstatere at tiltalte har utnyttet de fornærmede til prostitusjon. I tillegg la retten vekt på de fornærmedes lave alder. Han ble dømt til fem års ubetinget fengsel. Av disse var straffenivået for punktene i dommen som gjaldt prostitusjon og seksualisert framstilling av barn, tre år og ti måneder. Påtalemyndigheten anket både lovanvendelse og straffeutmåling.

Tabell 6.1 framstiller de fem sakene. Gjennomgangen av sakene viser til en del fellestrekk. Alle sakene gjelder overgrep mot flere barn og svært unge barn. I alle sakene har det foregått fysiske overgrep, i tre av sakene har overgrepene skjedd i Norge, i tillegg til at det har blitt utøvd seksuell vold mot barn som befinner seg i utlandet, i et tilfelle bare i Norge.

Tabell 6.1 Dommer der bestemmelsen om menneskehandel er brukt, og ulike aspekter ved sakene som gjelder seksuell vold mot barn

	Høyesterett 2008	Lagmannsretten 2010	Tingretten 2016	Lagmannsretten 2019	Tingretten 2021
Antall barn	Ikke spesifisert	12	7 filippinske + norske barn	9	2 + 6
Seksuell utnytting, fysisk til stede	Ja	Ja, både i Norge og utlandet	I Norge	Ja, eget barn, i Norge	Ett tilfelle
Produksjon av overgrepsmateriale	Ja	Ja	Ja		Ja
Distribusjon av overgrepsmateriale	Ja		Ja		Ja
Direktestrømming av seksuell vold i nåtid	Nei	Nei	Ja	Ja	Nei
Betalt for tilgang til barn	Samarbeidet med en lokal hallik som skaffet ham guttene mot betaling	Kjøpt tilgang til barna	Ja	Ja, foreldre, mellommenn og barn	Ja, del av betaling for prostitusjon
Kommersiell utnytting, solgt barn/produkt til andre		Medvirkning til prostitusjon og salg av seksuelle tjenester	Mellommenn		Opptredt som rekrutterer/mellommann
Alder på barnet	Også under 14 år	Under 14 og under 16	Under 18 år	10 md., 10 år eller yngre 14 år	14 år 17 år
Kjønn	Gutter	Gutter	Jenter og gutter	Seks jenter, tre gutter	Jenter
Gjentakelser over tid	Vel ett år			10 år	Under ett år
Sted for overgrep	Thailand	Brasil, Romania, Sri Lanka, Tsjekkia og Norge	Filippinene	Romania, Filippinene og Madagaskar	Norge
Utnyttet sårbarhet nevnes som moment i dommen	Fattigdom, gatebarn, rusmiddelbrukere		Avhengig av inntekt fra mannen	Ja	Ja, at de var 14 år og 17 år

	Høyesterett 2008	Lagmanns- retten 2010	Ting- retten 2016	Lagmanns- retten 2019	Tingretten 2021
Straffeutmåling	Forvaring i sju år, minstetid 4 år	Forvaring med en lengstetid på 10 år	8 års fengsel	Forvaring med en lengstetid på 16 år, og en minstetid på 11 år	5 år; med narkotika-lovbrudd som del i straffe-utmålingen

Sosial og geografisk avstand mellom utøver og utsatt kan gjøre at en del av barrierene mot å begå seksuelle overgrep mot barn blir mindre virksomme. Samtidig kan ideer om barndom og seksualitet i landene de opererer i, være en måte å legitimere handlinger på for overgriper, om seksuell lavalder er lav og prostitusjon utbredt og ved at man gir et økonomisk bidrag til barnet og barnets familie. Det er også verdt å reflektere over at gjerningspersonene har misbrukt barn i Norge. Når internett gjør overgrep mer tilgjengelig og minsker oppdagelsesrisikoen, er det grunn til å spørre om dette bidrar til å forskyve grensene for utnytting, for eksempel hva personer som bestiller direkteoverførte seksuelle overgrep på digitale medier, forlanger (Brown mfl., 2020).

Ikke alle dommene etter bestemmelsen om menneskehandel peker på kommersielle hensikter eller organisert kriminalitet. I tre av sakene har overgrep blitt filmet, og i to av sakene nevnes det eksplisitt at materialet har blitt distribuert. Det framgår ikke om dette er gjort mot betaling. De to siste sakene gjelder direktestrømming av seksuell vold som barn utfører på seg selv, eventuelt utøvd av andre. Dette er gjort mot betaling gjennom mellommenn, som også kan være deres foreldre, og det kan anses som misbruk av økonomisk og annen form for sårbarhet og avhengighet av overgriperen. Tre av sakene har en tydelig kommersiell side, der overgriperen mot betaling har formidlet personer til andre med utnytting som hensikt. Dette gjelder både hallikvirksomhet og distribusjon av overgrepsmateriale. I dommen fra 2021 bruker mannen en Snapchat-konto der brukerne la til et symbol, en emoji, til brukernavnet sitt, slik at han visste hva de kunne tilby (f.eks. eskorte, dealere) eller ønsket av tjeneste (narkotika). Det var på denne måten han hadde kommet i kontakt med jentene.

Alder, kjønn og sted er andre vesentlige momenter å reflektere over. To av dommene gjelder overgrep på gutter, i to andre dommer både gutter og jenter og i én dom bare jenter. I to av sakene er alle under 14 år, og i én sak er alle unntatt ett av barna under 10 år. I litteraturen om produksjon og direktestrømming av seksuell vold mot barn blir Filippinene pekt ut som landet hvor dette foregår (se f.eks. Mitchell og Boyd, 2014). De fire dommene belyser at tilgang til denne type utnytting foregår i mange andre land. Dommene belyser den store

maktulikheten som finnes mellom voksne og barn og mellom utøvere i det globale nord og utsatte i det globale sør. Slike overgrep krever også organisering og kunnskap om tilrettelegging så vel som det å nå og bruke mellommenn. Derfor er det nærliggende å fokusere like mye på personer som tilrettelegger for overgrepene, som personer som betaler for dem. Så langt tilsier norsk rettspraksis at de som tilrettelegger for produksjon av overgrepsbilder og direkte-overførte bestillingsovergrep, kan straffeforfølges for menneskehandel.

Alle dommene inkluderer flere tiltalepunkter, og flere straffebestemmelser blir lagt til grunn. Dette ser vi blant annet av strafferammen, da alle unntatt den siste går ut over strafferammen på seks år i bestemmelsen om menneskehandel. Seksuell utnyttelse av barn og unge via digitale medier viser dermed to vesentlige poenger når det gjelder å forstå gråsoner og grensedragninger opp mot menneskehandel: at forhold som inngår i en menneskehandelssak, også innebærer andre forhold som kan gi grunnlag for egne tiltalepunkter, og at i det som utvikler seg til å være en menneskehandelssak, kan det ligge fenomener som kan se ut som noe annet og mer «uskyldig». Kontakter kan føre til tvang og utpressing som så eskalerer fordi det viser seg å være planlagt og organisert med kommersielle hensikter bak. Dette viser til behov for breddeforståelse og forståelse av at forløp som starter med mer uskyldig internettaktivitet, raskt kan involvere tvang og kommersielle interesser. En slik breddeforståelse er ikke bare viktig for å identifisere bekymringsfulle forløp og sammenhenger som kan eller har ført til det som kan inngå i en menneskehandelssak, men også hvordan hjelpeapparatet kan følge opp slike saker. De erfaringene som ulike instanser har gjort i oppfølging av seksuell vold i ulike framtoninger, er også en kunnskap som ofre for menneskehandel bør nyte godt av.

Når vi ser på den juridiske delen, viser gjennomgangen av studier og saker for domstolen at dette er et felt som er i støpeskjeen både for å fastslå hvordan forløp skal tolkes, og i rettsanvendelse. I for eksempel Kripos-rapporten *Seksuell utnyttelse av barn og unge over internett* (2019:31–32) gjengis det en dom som gjelder overgrep over flere år gjennom direktestrømming av filippinske jenter i alderen 7 til 14 år hvor en mann har organisert tilgang til og betalt for direktestrømming. Saken har mange fellestrekk med blant annet dommen fra 2016, da mannen har involvert lokale mellommenn og selv brukt strømmingen. Det kommersielle aspektet er dermed mindre framtrødende. Men slik statsadvokaten uttalte i dommen fra 2016, var denne dommen et eksempel på utvikling av rettspraksis og fenomenforståelse ved at *den som bestiller barn* til seksuell utnyttelse, blir tiltalt for medvirkning til menneskehandel. Det er også et spørsmål om straffeutmåling. For grovere former for seksuell vold mot barn kan det ilegges lengre straff enn menneskehandel, som har en grense på seks år, og ti år for grov

menneskehandel. Straffeutmåling i saker som har flere tiltalepunkter etter ulike paragrafer, er et tema i seg selv.

I det nå relativt omfattende antallet dommer som gjelder produksjon, distribusjon og bruk av overgrepsmateriale og direkteoverførte bestillingsovergrep, ser det ut som om straffelovens øvrige bestemmelser om seksuelle overgrep benyttes, og at disse ikke knyttes til menneskehandel. Dette kan ha sammenheng med at de ikke har en klar kommersiell profil og organisert form for utnyttning. En gjennomgang av slike dommer ville kunne belyse ytterligere gråsoner og argumenter som bidrar til å koble menneskehandel til seksuell vold via digitale medier.

Kapittel 7 Studier om god praksis

Dette kapitlet gjennomgår studier som beskriver erfaringer fra oppfølging av barn som har vært utsatt for menneskehandel. I studiene kommer det fram noen felles temaer, hensyn og dilemmaer som gjør arbeidet utfordrende. Studiene identifiserer også god praksis i ulike faser og former for oppfølging og re-integrering. Et tema som framheves, er hvordan de transnasjonale betingelsene som former barnets fortid, handlingsrom og framtidsutsikter, er viktige for oppfølgingsarbeidet. Studiene drøfter først og fremst oppfølging på individnivå. Det er likevel viktig å merke seg at betingelsene for vellykket reintegrering ofte vil befinne seg på et samfunnsnivå. Det betyr at vi må trekke inn legale, sosiale og institusjonelle betingelser som danner rammene for hva praktikere kan gjøre, og for hvilken framtid man kan forvente for dem som skal reintegreres.

Nasjonal henvisningsmekanisme (NRM)

Europarådskonvensjonen artikkel 10 pålegger de europeiske statene å ha en egen mekanisme for tidlig å identifisere og følge opp ofre for menneskehandel (se kapittel 3). Dette er også et aktuelt tema i Norge, siden GRETA (overvåkingsorganet for den europeiske konvensjon mot menneskehandel) har kritisert Norge i flere rapporter for ikke å ha utviklet en slik nasjonal mekanisme. Den siste rapporten (GRETA, 2022) nevner i tillegg at Norge bør etablere en egen NRM for mindreårige. Arbeidet med å organisere menneskehandelsfeltet og plassere NRM i dette landskapet pågår i Norge. Jeg har derfor tatt med noen studier som får fram betingelser og barrierer i den britiske utformingen av en nasjonal henvisningsmekanisme.

Den britiske NRM ble opprettet i 2011 og vurderer menneskehandelssaker for hele Storbritannia, uavhengig av om dette gjelder utenlandske eller britiske borgere. En stor andel saker gjelder britiske borgere, og særlig barn. I 2015–2018 var om lag 2500 engelske/skotske/nordirske barn identifisert som ofre for menneskehandel. De vanligste utnyttingsformene var seksuell utnyttning og tvang i forbindelse med kriminelle handlinger (Rigby mfl., 2020). I den organisatoriske utformingen av den britiske NRM skiller det mellom barn som er fra Storbritannia og EU, og barn som kommer fra land utenfor Europa, der *UK Border Agency*, altså utlendingsforvaltningen, har ansvaret. For utenlandske

statsborgere er oppholdstillatelsen en del av sakskomplekset; ikke i vurderingen av om personen er et offer, men i hva slags betingelser som gis for oppfølging. Langt fra alle som blir henvist til NRM, får status som offer. Studiene jeg har gjennomgått, beskriver ikke nærmere vurderinger i enkeltsaker eller om det er noen mønstre i hvem som ikke får en slik status (utnyttingsform, kjønn, alder og så videre).

Flere forskningsartikler drøfter begrensningene i utforming av NRM med et særlig blikk på hvordan dette virker for barn. *Child Protection for Child Trafficking Victims* (Rigby og Ishola, 2016) beskriver først de positive forventningene til iverksettelsen av den nasjonale henvisningsmekanismen. Forut for opprettelsen ble det diskutert hvordan tolkning av menneskehandel med utgangspunkt i de internasjonale instrumentene bidrar til å beskytte og følge opp barn. Disse barnas erfaringer med vold, tvang, seksuell utnyttning, traumer og annet måtte likestilles med andre barns overgrepserfaringer, og tiltak iverksettes uavhengig av om at overgrep hadde foregått som menneskehandel eller ikke. Profesjonsmiljøene anså at disse prinsippene måtte være grunnlaget for NRMs verktøykasse i saker som gjaldt barn. Artikkelen gjennomgår prosessen fram mot den endelige utformingen av NRM. Slik forskerne ser det, ble det innledningsvis lagt vekt på barneprofesjoners kompetanse, men denne vektleggingen ble senere erstattet med vekt på innvandringskontroll. I det barnefaglige miljøet ble det satt spørsmålsteget ved om det var relevant og velegnet å framstille saker som gjelder barn, for NRM, slik modellen ble utformet. Vurderingen av NRM styrker sjelden asylsøknaden deres. I stedet vil den kunne få negative konsekvenser for tiltakenes tidsperspektiv og hensikt. Kritikken henger også sammen med at statens respons på menneskehandel handler mye om kontroll og etterforskning og også former NRM-ekspertenes kompetanse. Forskerne reiser bekymring for at prioriteringen av kontroll og migrasjon, slik den endelige organiseringen av NRM medfører, går på bekostning av å utrede og vektlegge barnets rettigheter, barnets beste-vurderinger og barnets konkrete behov for omsorg.

Forskerne finner at en konsekvens av dagens ordning er at en del lokale myndigheter i Skottland finner det tjenlig å unnlate å sende saker som gjelder barn, til NRM. I praksis tilfører ikke en NRM-henvisning noe vesentlig til oppfølgingen av barnet. Forskerne argumenterer i stedet for en modell for oppfølging som baserer seg på avgjørelsesprosesser der barnevernet (child protection system) gis hovedansvaret for identifisering og oppfølging, i nært samarbeid med andre instanser. De mener dette vil sikre at innsatsen får en barnerettslig tilnærming og en nødvendig tidshorisont for å følge opp barn som er ofre for menneskehandel.

Flere andre britiske studier kommer med tilsvarende perspektiver på de konkurrerende hensynene som gjelder barn som får saken sin vurdert av den nasjonale henvisningsmekanismen (se f.eks. Fussey og Rawlinson, 2017). Malloch (2016) peker på to forhold som skaper problemer på grunnplanet når myndighetene skal ivareta forpliktelser nedfelt i de internasjonale konvensjonene. I tillegg til at identifiseringen gjøres innenfor utlendingslovens rammeverk, er Malloch bekymret for mindreårige som NRM ikke gir status som ofre. De er uansett utsatte enslige mindreårige i en vanskelig situasjon, og når offerstatusen deres avvises, kan det komplisere den videre oppfølgingen og tilgangen til ressurser. Hun finner at det er særlig utfordrende i Skottland, der oppfølging og omsorg – og finansiering av dette – for barn som har vært utsatt for utnyttning, inkludert seksuell utnyttning, i stor grad skjer gjennom særlige initiativer og særordninger. Hennes erfaring er at NRM har virket som en barriere for å gi beskyttelse til utsatte barn, fordi den er for lite forankret både i regelverket som gjelder barn i ordinære tjenester, og i de internasjonale instrumentene.

Også i en studie med et transnasjonalt blikk, som tar for seg forhold ved både rekruttering, reise og utnyttning etter ankomst til Europa (Hynes mfl., 2019), peker forskerne på svakheter i rutiner for å identifisere ofre for menneskehandel i Storbritannia. En del vietnamesiske informanter hadde blitt behandlet som kriminelle og fengslet og ikke identifisert som ofre for menneskehandel. Også praktikere som inngikk i studien, påpeker at verken NRM eller asylsystemet virker godt nok. Lang ventetid med usikkert utfall, manglende tillit og opplevelse av å bli mistrodd bidro til lav tiltro til oppfølgingsprosedyrene og til støtten barna tilbys.

Studiene belyser dermed ett av spenningsfeltene som ble trukket fram i innledningskapitlet, nemlig spenningen mellom ulike regelverk og hvem som gis prioritet, og hva dette innebærer i praksis.

Et annet tema som er aktuelt å ta opp når det gjelder henvisningsmekanismer, er i hvilken grad mindreårige som er utnyttet i menneskehandel, får mulighet til å legge fram saken sin på en god måte. Dette er en særlig aktuell problemstilling når de ankommer Europas yttergrense (se kapittel 3).

Oppfølging av barn som ofre

EUs direktiv om menneskehandel (2011/36/EU) presiserer som nevnt landenes forpliktelser til å følge opp ofrene. Sikkert bosted, materiell bistand, helse- tjenester og informasjon er viktige bestanddeler i denne oppfølgingen:

Assistance and support based on an individual needs assessment and should include at least appropriate and safe accommodation, material assistance, medical treatment, psychological assistance, counselling and information, translation and interpretation services. (Artikkel 11)

Direktivet presiserer forpliktelsene overfor barn. Når det gjelder barn, oppfordrer EUs strategi mot menneskehandel til at statene inkluderer oppfølgingen som del av ansvaret til nasjonenes ordinære barnevern (child protection systems). Selv om det er forventet at barnevernet har et viktig ansvar for å følge opp mindreårige utsatt for menneskehandel, er det også andre aktører som skal samarbeide. Det er vesentlig at praktikere fra mange ordinære velferdstjenester og instanser som ivaretar lovverket (politi/utlendingsmyndighetene) deltar i og samarbeider om identifisering og oppfølgingsarbeidet. Dette gjelder særlig i første fase, hvor det foregår parallelle prosesser: identifisering som offer, avgjørelser angående oppholdsstatus, og at det eventuelt også har blitt opprettet en straffesak. Da kan det oppstå uklarheter om ansvarsforhold mellom aktører og deres ulike oppgaver i dette feltet (se også Tyldum mfl., 2015).

Spenninger mellom ulike hensyn kommer fram i flere av de britiske studiene. Det er ikke nødvendigvis samarbeidet som er utfordrende, men slik flere av studiene av den britiske henvisningsmekanismen (NRM) vektla, kan det oppstå interessemotsetninger mellom aktører som arbeider ut fra ulike regelverk. Dette er også en aktuell problemstilling i Norge. Norske studier kan vise til spenninger ut fra regelverk mellom politi, barnevern og UDI i mange av sakene som gjelder barn og menneskehandel behandlet i Norge (Tyldum mfl., 2015, Lidén og Salvesen, 2016). Dette er også godt dokumentert i innsatsen for voksne ofre for menneskehandel.

I en norsk studie, *Facing complexity: Police officers' reasoning and response to human trafficking*,⁸³ drøfter Bjelland tverrretatlige og tverrfaglige samarbeid på menneskehandelsfeltet. Sentralt her står de mulige koordineringsutfordringene som oppstår sett fra det lokale politiets ståsted. Bjelland drøfter også hvordan politiet benytter profesjonelt skjønn i sitt arbeid med saker om menneskehandel.

I en annen norsk studie diskuterer Brunovskis (2019)⁸⁴ praksisfeltets handlingsrom innenfor dagens politiske rammeverk for oppfølging av kvinner utnyttet til prostitusjon. Mens rammeverket presenterer en samlet rettighetsbasert innsats, er praksis i stor grad preget av regelverket for migrasjon og helse- og velferds-

83 Doktorgradsarbeid er gjennomført ved forskningsavdelingen på Politihøgskolen og bidrar til kunnskap etterspurt i tiltak 14 *Øke innsatsen for å identifisere mulige ofre* (JD) i regjeringens handlingsplan mot menneskehandel (2011–2014).

84 Doktorgradsavhandlingen *Illuminating and blinding. The searchlight effect of human trafficking policies on anti-trafficking practice*.

tjenester, og at dette bestemmer personens status og tilgang til oppfølging og utfall. Kvinnenes situasjon er for kompleks for kategoriene som de må plasseres i for å få hjelp. Dette bidrar til at de som befinner seg i de mest utsatte posisjonene, har mindre tilgang til hjelp. Selv om regelverket i større grad avgrenser ut fra status i oppfølgingen av voksne, vil regelverket for migrasjon og helse- og velferdstjenester også kunne skape forsinkelser og gnisninger i sakene som gjelder barn.

En amerikansk studie (Reed, 2019) drøfter hvordan samarbeid med andre fagdisipliner også kan handle om noen felles prinsipper. Perspektivet som diskuteres i artikkelen, er basert på helsetjenestens fagområder. I denne artikkelen gjennomgås hovedmomentene i *traumeorientert omsorg* og hva de legger i det de betegner som *kulturell ydmykhet* (cultural humility), som står for en anerkjennende holdning til andre basert på selvrefleksjon og selvkritikk. Tilnærmingene ivaretar prinsipper for god ivaretagelse av pasienter, som er viktige å kjenne til og å praktisere uavhengig av profesjonsbakgrunn.

Rigby med kolleger (2020) tematiserer at samarbeidet på tvers av instanser innebærer utveksling av informasjon. De peker på de mange utfordringene i å formidle informasjon mellom instanser, blant annet hvordan opplysninger tolkes og brukes til ulike formål. Også skjerming av informasjon kan føre til problemer, for eksempel at det foreligger ulik informasjon i barnevernssak og asylsak, noe som kan svekke barnets troverdighet. Et alternativ til informasjonsutveksling er at barnet selv møter de ulike aktørene. Forfatterne beskriver «system trauma» som et fenomen som oppstår fordi de unge må håndtere de mange og ulike byråkratiske systemene som gjelder deres sak, og at de stadig må gjenfortelle traumatiske opplevelser i intervjuer med politi, sosialarbeidere, innvandringsenheter og NRM. Konsistens i historien og troverdighet i framstillinger av erfaringer blir et viktig, men følsomt tema.

For å imøtekomme denne utfordringen kan man tilrettelegge gjennom barnehusmodellen. Modellen er tatt i bruk i flere nordiske land for at barn bare skal fortelle historien sin én gang, og for at ulike fagfolk og instanser skal samarbeide tettere. I Norge er barnehusene forankret i justissektoren og politiet. En evaluering viser at tilgjengelige fagpersoner og avtaler med bl.a. barnevern er vesentlig for å få intensjonen og samarbeidet til å fungere optimalt (Bakketeig mfl. 2021). Også andre rapporter viser til at barnehusene bør benyttes til intervjuer med mindreårige ofre for menneskehandel (se for eksempel rapport fra Østersjørådet, 2021).

Et vesentlig vilkår for innsats som omfatter flere institusjoner og fagdisipliner, er ledelse og koordineringen. Alejano-Steele, Finger og Landerhold (2019) tar utgangspunkt i erfaringer fra casestudier i ulike lokalsamfunn i Colorado i USA og drøfter viktige forutsetninger for samarbeid. Noen forutsetninger er at partene anerkjenner de underliggende maktforholdene som ligger i de ulike forvaltningsområdene, og at oppfølging hos de ulike partene kan gå i ulikt tempo. De understreker også nødvendigheten av at medvirkning av offeret er en del av samarbeidsprosessen.

Rigby og kollegers (2015) studie av hvordan barn i Skottland identifiseres og følges opp, drøfter hva interessekonflikter mellom ulike aktører kan innebære i praksis. De argumenterer for en modell som innebærer en barnesentrert praksis, forankret i det ordinære barnevernet. Dette kan gjøres, mener de, innenfor det eksisterende regelverket og innenfor det foreliggende barnevernssystemet og -praksisen. Noe som likevel kompliserer samarbeidet med andre aktører i barnets sak, er hvem som har myndighet i ulike typer saker. I Skottland har det skotske barnevernet ansvaret for å organisere og regulere barnevernsaker, mens avgjørelsesmyndigheten i saker som gjelder migrantbarns oppholdstillatelse, ligger på nasjonalt (britisk) nivå. Dette gjelder for eksempel regler om refleksjonsperiode og utfall av asylsak, men også hvilken instans som skal identifisere barn som er ofre for menneskehandel. Disse avgjørelsene er overordnet det skotske barnevernets vurdering av oppfølgingsbehov. Tilsvarende spenninger mellom innvandringsmyndighetene og barnevernets regelverk og prioriteringer blir også framhevet i den finske studien. Her er det spenninger mellom avgjørelser som tas av ulike etater (Kervinen og Ollus, 2017).

En kritikk av dette maktforholdet kommer fram i arbeidene til Pearce med kolleger (2009, 2013) og i artiklene til Rigby og Ishola (2016) og Rigby og kolleger (2020). Felles er at de argumenterer for en barnesentrert henvisningsmekanisme, der denne bør gjennomføres på lokalt nivå av barnevernskyndig personell. De mener at det å legge dette regelverket til grunn for identifisering og oppfølging er i tråd med de internasjonale forpliktelsene og en menneskerettsbasert tilnærming. De mener dette også vil sikre raskere oppfølging og gjøre at prosessen først og fremst tar hensyn til barnets beste.

Også studien som gjennomgår ulike EU-finansierte prosjekter i ulike europeiske land rettet mot menneskehandel (2014),⁸⁵ finner at henvisningsmekanismer for barn ikke er tilstrekkelig barnesentrerte. Funnene peker mot at heller ikke barnevernet er tilstrekkelig kompetente til å følge opp barn som har vært utnyttet.

85 Europakommisjonen (2014). *Study on comprehensive policy review of anti-trafficking projects funded by the European Commission*.

Forskerne konkluderer med at funnene synliggjør nødvendigheten av å arbeide kontinuerlig for å sikre barnesentrering i framtidens politikk mot menneskehandel på EU-nivå. De mener at dette temaet må også inn i andre EU-tiltak som omfatter barn generelt.

Studien trekker fram et annet moment for å styrke forankringen av barnevernets oppfølging av barn utnyttet i menneskehandel, nemlig hvordan barnemishandling («child maltreatment») blir definert. Innenfor internasjonale definisjoner av barnemishandling er ikke menneskehandel inkludert. De argumenterer for å utvide definisjonen for å styrke bevisstheten om denne typen misbruk og utnyttning. De finner uenighet om hva som er barnevernet ansvarsområder, og dette blir ytterligere komplisert når barn blir misbrukt utenfor familien.

Sårbarhet som kategori

Barn som befinner seg i en særlig sårbar situasjon, kan være mer eksponert for menneskehandel enn andre barn. Dessuten vil et barn i seg selv være mer sårbart enn en voksen person. *Palermoprotokollen* gir barn en egen status ved at den unntar dem fra kriteriet om tvang for å definere en handling som menneskehandel. Grunnen til at barn skal anses som ofre for menneskehandel selv om det ikke kan påvises at barnet har vært utsatt for trusler og tvang, er at barn har en samfunnsposisjon som gjør det vanskelig å hevde autonomi og unndra seg påbud fra voksne.

Vulnerable groups are at greater risk of human trafficking. Such groups include children, especially early school leavers, children left behind, unaccompanied children, and children with disabilities, as well as people in the Roma community. (Jf. EU-kommisjonens vulnerability/gender-tekst)

Sårbarhet er et begrep som blir brukt stadig mer i internasjonale instrumenter som omhandler staters håndtering av flytninger og migranter. Begrepet sårbarhet brukes for eksempel i FNs Global Compact (se rapport om Canada/Belgia). *The New York Declaration* refererer til «vulnerabilities of migrants to exploitations and abuse» og vektlegger at statenes regelverk, veiledning og behandling av migranter som befinner seg i sårbare situasjoner, er i overensstemmelse med det internasjonale regelverket. I den gjennomgåtte litteraturen blir sårbarhet brukt som analytisk tilnærming for å identifisere forhold som gjør barn særlig utsatte (se for eksempel Hynes mfl., 2019). Sårbarhet brukes også politisk og praktisk i forbindelse med grensekontroll (se kapittel 3) og som tilnærming i det praktiske oppfølgingsarbeidet (se Lidén mfl., 2021).

Sårbarhet er et begrep som har ført til at det har blitt gitt særrettigheter og iverksatt tiltak overfor spesielle grupper. Det er et begrep som er vanskelig å definere, og som styrer assosiasjoner mot det å trenge hjelp, altså en objekt-posisjon, slik også offerbegrepet gjør. Kate Brown (2016, 2019) kritiserer begrepet for å være for politisert, også fordi det mobiliserer og kanaliserer ressurser til noen grupper framfor andre. Et tredje aspekt ved å bruke dette begrepet drøfter hun i artikkelen *Vulnerability and child sexual exploitation: Towards an approach grounded in life experiences* (2019). Her problematiserer Brown sårbarhet som et begrep i forståelser av seksuell utnyttelse av barn. I artikkelen foreslår hun i stedet å benytte empirisk forankrede forståelser av fenomenet (seksuelt utnyttede, i hennes eksempel) som ligger tettere på den opplevelsen unge personer har av situasjonen de har vært i. Studien benytter seg av kvalitativ metode og får fram fortellinger om hvordan unge selv forstår at de kommer seg videre i sine liv etter å ha vært seksuelt utnyttet. I fortellingene kommer det fram hvordan de var ekstra utsatt på grunn av den særlige sosiale dynamikken som preget livssituasjonen deres. For bedre å respondere på samspillet av slike faktorer må arbeidet gå lenger enn å identifisere sårbarhet og risikofaktorer. Man må rette oppmerksomheten mot marginaliseringsprosesser og kritiske hendelser og hvordan de virker sammen på spesifikke måter og får personen til å handle på bestemte måter. Brown mener at en slik tilnærming i større grad vil sikre at de unges handlingsmuligheter identifiseres, anerkjennes og inkluderes i tiltakene.

Et aktuelt tema er i hvilken grad mindreårige får mulighet til å legge fram egne erfaringer, behov og aspirasjoner på en god måte. I boka *Migrant children. At the Crossroads of Resiliency and Vulnerability* (2010), som baserer seg på situasjonen i USA, konkluderer forfatterne Marisa Ensor og Elzbieta Gozdzia med at den store vektleggingen av traumatiske migrasjonserfaringer har ført til en for ensidig forståelse av enslige mindreåriges migrasjonserfaringer. Det er en utbredt forståelse at utnyttning ligger til grunn for alle former for mindreåriges migrasjon. Temaet følges opp i Gozdzia's artikkel *Forced Victims or Willing Migrants? Contesting Assumptions About Child Trafficking* (2017) (se nedenfor). Gozdzia viser til at stadig flere studier av barn som migranter tilbakeviser at barn er passive i å igangsette migrasjon og å finne utveier, selv om reisen og utnyttning kan innebære svært store påkjenninger. Disse funnene reiser spørsmål om hvilke avveininger som gjøres om saken ut fra barnets beste. Avveiningene kan ha konsekvenser for om saken blir sett som en menneskehandelssak eller ikke, og om den blir fulgt opp som en straffesak vurdert etter bestemmelser om menneskehandel eller andre paragrafer (se også kapitlene om gråsoner).

Kjønnsdimensjonen ved erfaringer og oppfølging

Sjansen for å bli utsatt for menneskehandel og for ulike former for utnytting henger sammen med kjønnede makthierarkier. Alder og kjønn virker sammen på særlige måter, både når det gjelder rekruttering, typen utnytting de utsettes for, og hvilke erfaringer som skal forklares for at de skal kunne gå videre i livet. Studier av ulike former for menneskehandel kan vise til kjønns spesifikke utnyttingsformer. Andre former som tiggings utføres av både jenter og gutter.

Det er få studier som eksplisitt tematiserer og bygger teori rundt de kjønnede dimensjonene ved menneskehandel. Et av unntakene er studien *Boys Don't Cry. Improving identification and disclosure of sexual exploitation among boys and young men trafficked to the UK*. I denne studien intervjuer Leon og Raws (2016) gutter og unge menn som har vært utsatt for seksuell utnytting. Noen hadde blitt seksuelt utnyttet i hjemlandet, andre på reisen og noen under oppholdet i Storbritannia (eller en kombinasjon av alle tre). I studien ble praktiskere (sosialarbeidere og politi) intervjuet. Informantene mente at bakmenn så muligheter for å utnytte gutter på flere måter, gjennom både tvangsarbeid og tvungen kriminalitet, og seksuell utnyttelse kom som en ekstra fortjeneste. Erfaringene med flere typer utnytting kunne både gjøre det vanskeligere for myndighetene å oppdage tvangsforholdene og gjøre at guttene ble tatt for kriminelle handlinger gjort under tvang, som dreier oppmerksomheten bort fra oppfølging og etterforskning av saken som potensiell menneskehandel eller seksuell utnyttelse.

Intervjuene identifiserte mange mulige barrierer for å komme i kontakt med og følge opp seksuelt utnyttede gutter og unge menn. De unge ville ikke bli oppfattet som svake og sårbare, da det bryter med stereotypen for hva det vil si å være maskulin mann som kan beskytte seg selv. Et annet forhold gjaldt unge mennesker som identifiserte seg som transkjønnede (mann til kvinne) i de seksuelle tjenestene de utførte. Barrierer inkluderte dermed normer og kulturelle verdier som de unge selv vedlikeholdt (for eksempel de som er relatert til maskulinitet, offerstatus og homofobi), systemiske barrierer relatert til hvordan system og byråkratiet fungerer, eller blant fagfolk (for eksempel dårlig kunnskap om indikatorer på seksuell utnyttelse eller korte tidsrammer for intervjuer), og komplikasjoner som har med praktikerens kjønn og hvordan dette kan påvirke sannsynligheten for at unge menn er villige til å avsløre sin seksuelle identitet. Også annen forskning har antydnet at voksne menn kan være motvillige til å bli identifisert som «ofre» og unngår å oppsøke hjelpetjenester (Boff, 2013, Munro og Pritchard, 2013, Surtees, 2008).

Både EUs direktiv om menneskehandel (Artikkel 1) og EU-strategien for innsats mot menneskehandel (2012) har et bevisst kjønnsperspektiv. En kjønnet forståelse av oppfølging av ofre var ett av temaene i en større studie utført som del av EUs handlingsplan mot menneskehandel.⁸⁶ Studien *Gender Dimension of Trafficking in Human Beings* ble publisert i mars 2016 (Walby mfl., 2016). Studien ble avgrenset til kjønnsdimensjonen ved ulike aspekter ved seksuell utnyttning. Denne utnyttingsformen gjelder en stor andel mindreårige.⁸⁷ Begrunnelsen var også at seksuell utnyttelse er den mest rapporterte formen for menneskehandel, og den har en sterk kjønnsdimensjon (96 prosent kvinner og jenter)⁸⁸. Ikke overraskende finner studien kjønnede utnyttingsformer. De kort-siktige og langsiktige konsekvensene av de formene for utnyttning som kvinner og menn utsettes for, kan være forskjellige, avhengig av hvilke kroppslige og emosjonelle erfaringer utnyttingsformen innebærer.

Studien konkluderer med at det er nødvendig å utforske kjønnsesifikke aspekter ved menneskehandel for å identifisere ofre og deres behov, og fordi det er den mest effektive måten å gripe inn for å begrense menneskehandel. Et klart kjønnet perspektiv hadde betydning for at assistanse sikrer likebehandling. Likeledes fant de at kunnskap om kjønnsesifikk utnyttning var avhengig av ekspertise. Kjønnsdimensjonen må inn i alle vurderinger, personalet i ordinære tjenester må bevisstgjøres i et slikt perspektiv, og kjønnsbalansen må sikres på avgjørelsesnivåer. Siden menneskehandel ikke er et eget forvaltningsfelt, må kjønnsdimensjonen forstås og ivaretas hos alle aktører og på alle nivåer som kommer i berøring med disse personene.

Medvirkning

Et spørsmål som stilles i flere studier, er hvilken rolle og innflytelse barna selv skal og kan ha i de tiltakene som iverksettes. Elzbieta M. Gozdziaks artikkel *Forced Victims or Willing Migrants? Contesting Assumptions About Child Trafficking* (2017) diskuterer framstillinger av barn som passive ofre, basert på studier av USAs programmer for reintegrering av barn som har migrert fra ulike land i Latin-Amerika, og som har vært utsatt for menneskehandel (prostitusjon, utnyttet som arbeidskraft). Gozdziaks argument er at programmene ikke gir barn mulighet til å påvirke utformingen av tilbakeføringstiltakene og å ta avgjørelser om egen framtid. Manglende medvirkning ser forfatteren i sammenheng med

86 Action 2: *Developing knowledge relating to the Gender Dimension of Trafficking*.

87 Den samsvarer med oppmerksomheten om dette temaet som kommer fram i *Resolution of the European Parliament of 26 February 2014 on sexual exploitation and prostitution and its impact on gender equality* (2013/2103(INI)).

88 Statistiske data for 2014 fra Eurostat, The European Police Office (Europol) og the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC).

normative forståelser av barnas bakgrunn og sårbarhet, der reintegrering i regi av programmene (plassering i fosterhjem) skal kompensere for «tapt barndom». Gjennom intervjuer finner Gozdziaak stor avstand mellom hva personalet i tiltakene anser er «barnets beste», og forståelsene som ungdommene selv har for å komme videre i sine liv. Hun forklarer dette med myndighetenes vektlegging av amerikanske standarder for barndom, som underbygger offerposisjonen de gis, og at det dermed blir et eksempel på hvordan barndommer utfordres av hegemoniske forståelser og maktforhold.

Et lignende argument kommer fram i studien til Pearce og kolleger (2013). De trekker fram mindreåriges behov for å ha kontroll og innflytelse over hva som skjer med dem videre. Gitt erfaringer de har med kontroll og utnytting, kan det være særlig viktig ikke å miste kontrollen på ny. Behovet henger også sammen med at det er snakk om unge i utvikling og med høye aspirasjoner for fremtiden. Forfatterne peker dermed på betydningen av et ungdomsperspektiv og ulike former for medvirkning, og at barnets medvirkning betinger at det gis tilstrekkelig informasjon og systemforståelse.

Å fortelle om utnytting

En forutsetning for barnesentrert tilnærming og medvirkning er at barn formidler hva slags erfaringer og behov de har, og hvilken framtid de ser for seg. Dette henger ikke bare sammen med tillit, men også med hvordan de forstår erfaringene sine, og hva slags hensikt, og kostnad, det har å være åpen om egne tanker og drømmer.

Åpenhet er et sentralt tema i boken *Breaking the Wall of Silence* (Pearce, Hynes og Bovarnic, 2009, 2013). Med utgangspunkt i sine egne studier identifiserer forfatterne flere forhold som gjør at barn er tause. Bakmenn kan bruke ulike metoder for å manipulere og tvinge barn og true med represalier. De problematiserer hva dette har å si for hvordan barn og unge forstår egen situasjon, hva de føler at de selv har ansvar for, og om de føler avhengighet eller noen form for lojalitet til utnyttar. Et annet forhold er mistro overfor myndighetspersoner og voksne generelt, hvor dette begrenser hva de forteller.

Forfatterne identifiserer tre måter de unge åpner seg på. Det kan skje 1) uforvarende, 2) med hensikt, at de selv tar initiativet, oppsøker myndighetspersoner eller andre, eller 3) gjennom høring og utspørring.

Et annet viktig aspekt de diskuterer, er at åpenhet om egne erfaringer ikke alltid blir forstått eller lyttet til. Dette gjelder ikke minst barn og unge. Framstillingen

kan være fragmentert, motsetningsfull, og være fulgt av tvetydig oppførsel. Dette medvirker til at budskapet blir feiltolket, mistrodd eller er vanskelig å respondere på.

Et annet moment som kom fram i en studie om gutter utsatt for seksuell utnyttning (Leon og Raws, 2016), er at det å fortelle om egne erfaringer ikke bare kan være knyttet til skam og fare for å bli stemplet og stigmatisert (se ovenfor). De ønsker i tillegg ikke å gå inn i en offerposisjon fordi posisjonen står i motsetning til egne forestillinger om hvem de er og vil være, forankret i særlige maskulinitetsforståelser.

Den svenske rapporten *Den långa resan*, (Landberg, Jonsson og Svedin, 2015) understreker at utfordringer ved kommunikasjon ikke bare handler om identifisering og formelle møter, men også i det daglige samværet i bo- og omsorgsordninger, på skolen og på andre møteplasser. Manglende åpenhet kan ha å gjøre med språk- og kulturbarrierer eller tidligere relasjonserfaringer. Å oppleve mange og forskjellige traumatiske situasjoner former deres kommunikasjon, relasjonserfaringer og strategier over tid. Destruktive erfaringer fra fysisk og psykisk vold, frykt, usikkerhet og mangel på kontroll virker inn på hvordan de møter og snakker med (ulike) andre personer. Kommunikasjon med hjelpeapparatet kan dessuten være preget av generell mistro til voksne, usikkerhet om hvem de kan stole på, og at de vil skjule skambelagte hendelser eller dekke miljøer og personer.

Også strukturelle betingelser ved å fortelle om utnyttning er vesentlig å ta med. I sine studier finner Ventrella (2017) at personer utsatt for menneskehandel ikke oppgir dette forholdet til myndighetene hvis det ikke er tilrettelagte prosedyrer og egnet personell som kan identifisere menneskehandel. Studien viser til flere grunner til at ofre ikke selv kontakter myndighetene, eller er åpne om sine erfaringer. Det kan være at de ikke kjenner sine rettigheter, at de har liten tillit til myndigheter, eller at de er preget av posttraumatisk stress som påvirker minnet, og gjør at de glemmer navn og detaljer. De kan være engstelige for represalier overfor familien eller overfor seg selv, ikke minst de som har gjennomgått juju-ritualer, som er vanligst i Vest-Afrika / Afrika sør for Sahara (Ventrella, 2017, se også Galos mfl., 2017). Mangel på prosedyrer for å identifisere menneskehandel gjør det vanskeligere å gi beskyttelse.

God praksis i komplekse saker

Det finnes få oppsummeringer av god praksis, i enkeltstudier og på tvers av studier. Ikke minst gjelder dette evalueringer som beskriver hvordan det går med barnet. Dette er et poeng hos Fussey og Rawlinson (2017:53, se også Cody, 2016). Også forfatterne av rapporten *'Between Two Fires'* (2019) påpeker at oppsummeringer av «god praksis» er fraværende, ikke bare med tanke på oppfølging i landet der de identifiseres som ofre, men også i arbeidet som gjøres i de aktuelle rekrutterings-/returlandene, som i deres studie omfatter Albania, Nigeria og Vietnam. De fant dessuten at det ikke var enighet om hva som er vellykkede tiltak i praksis, verken på kort eller lengre sikt.

Framstillingen av god praksis i dette avsnittet er i hovedsak mine tolkninger av erfaringer, funn og anbefalinger i enkeltstudier.

I en studie (Rigby mfl., 2020) trekker ungdommene som er intervjuet i studien, fram hvilke erfaringer som har vært viktige for dem. Dette gjelder for det første tilgjengelige, fleksible og omsorgsfulle profesjonelle. De vektlegger dessuten det å ha kontakt med andre ungdommer «som er som meg», hvor de kan være seg selv. Forfatterne påpeker at å etablere kontakt mellom ungdommer er en del av profesjonenes oppgave. Et annet område som ungdommen mente var vesentlig for å klare seg, handlet om å forstå og håndtere ulike byråkratiske institusjoner og samfunnssystemer, inkludert å kjenne til at disse er styrt av reglement og prosedyrer. De beskriver usikkerhet og redsel knyttet til asylvedtak og at de har hatt utbytte av å få støtte av profesjonelle til å gjensfortelle egen historie for myndighetene.

Den tidligere nevnte rapporten *'Between Two Fires'* (Hynes mfl., 2019) drøfter inngående erfaringer fra oppfølging av ofre i Storbritannia. Basert på intervjuer med praktikere og tidligere ofre trekker rapporten fram flere forhold som kan betraktes som betingelser for god praksis. Forfatterne argumenterer for en *refleksjonsperiode* som gir tilstrekkelig tid til å komme seg videre i livet.

I Storbritannia varer refleksjonsperioden 45 dager og kan forlenges i påvente av NRM-vurdering eller rettsak. For mange vil påvente av NRM-vurdering og asylsak ta betraktelig lengre tid enn den første refleksjonsperioden. For å motvirke usikkerhet og uklart tidshorisont i periodene da ungdommene venter på svarene som vil avgjøre fremtiden deres, vil det å gi et års oppholdstillatelse om gangen gi mer ro. For mindreårige skaper 18-årsdagen frykt for at botiltak utvikles, likeledes representantordning, og at asylsaken deres vurderes med status som voksen. Det finnes ordninger for ettervern, men dette praktiseres ulikt. Skottland har en ordning som kan gi dem ettervern fram til de er 25 år.

I Storbritannia har Frelsesarmeen hovedansvar for oppfølging av voksne ofre. I realiteten er det mange andre organisasjoner og tiltak som støtter overlevende i rehabiliteringsprosessen, blant annet med støtte og tjenester på deres eget språk. Også mindreårige og unge voksne får hjelp fra slike organisasjoner. Viktige aktører står dermed utenfor den formelle NRM-strukturen. Forfatterne mener at organisasjonenes innsats og kompetanse bør anerkjennes og gis mulighet til offentlig støtte.

Oppfølgingen må ha en helhetlig tilnærming som styrker personens handlingsmuligheter og autonomi. Da er medvirkning og individuelt tilpassede løsninger helt avgjørende. Det er nødvendig å lære fra nærliggende innsatsområder, som vold i nære relasjoner, som har lengre erfaring med god oppfølging av ulike typer voldserfaringer. Det er avgjørende å anerkjenne *kompleksiteten* i den enkeltes livssituasjon. Studiens transnasjonale tilnærming gir grunnlag for å se hvilken betydning situasjonen *før* barnet ble rekruttert, har for hvilken oppfølging barnet trenger. Tidligere hendelser kan dessuten være viktig for asylgrunnet.

God praksis omfatter tilgang til *godt kvalifisert juridisk hjelp*. Dette omfatter hjelp som baserer seg på kunnskap om kompleksiteten i sakene, hvor dette inkluderer ulike regelverk angående migrasjon, straffelov og velferdstjenester. Kvalifisert juridisk hjelp innebærer å sikre barn legale representanter med tilstrekkelig kompetanse på deres særlige situasjon.

Erfaringene og anbefalingene i rapporten gjenspeiler mange av de temaene som Pearce, Hynes og Bovarnic framsetter et tiår tidligere i sine studier (2009), og som er samlet i boka *Trafficked Young People: Breaking the Wall of Silence* (2013). De understreker at god oppfølging innebærer at det i tillegg til oppfølging i ordinære tjenester finnes spesialisttjenester. En slik ordning er at oppfølgingen av mindreårige har dedikerte og kompetente hovedansvarlige (keyworker) i barnevernet som følger opp sakene og samarbeidet med de andre etatene som er involvert i saken.

Tilstrekkelig informasjon og juridisk hjelp

Flere forskere viser til erfaringen med opprettelsen av *Independent Child Trafficking Advocates* (ICTAs) i saker som gjelder barn (i England og Wales). Tiltaket kan styrke kompetansen og uavhengigheten i veiledning av saker som vurderes av NRM (Hynes mfl., 2019). En evaluering av tiltaket fant at systemet ga barn trygg og velinformert hjelp for navigering gjennom de mange systemene og prosessene for identifisering og oppfølging.

En annen viktig suksessfaktor er god informasjon om rettigheter til ofre for menneskehandel, mulighet for oppfølging og lett tilgjengelig kontaktinformasjon på ulike språk, slik at personene selv eller andre i ulike diasporaer er klar over hjelpemulighetene.

Tilstrekkelig opplæring og spisset kompetanse

Et tiltak som sikrer god praksis, er å se til at praktikere har tilstrekkelig opplæring og spisset kompetanse.

Et viktig poeng i EU-kommisjonens rapport *Study on high-risk groups for trafficking in human beings* (2016) er å rette søkelyset mot institusjonenes evne til å ivareta forpliktelsene de tillegges. De finner at god praksis er betinget av målrettet opplæring av profesjoner som kommer i direkte kontakt med ofre, og særlig utsatte barn. Det er behov for gode veiledere som understøtter barne-sensitive og offersensitive tilnærminger. Rapporten anbefaler å styrke samarbeidet på tvers av institusjoner og etater og utvikle integrerte systemer for å følge opp barn utnyttet i menneskehandel.

For å lykkes med en modell for oppfølging som innebærer et samarbeid mellom mange og ulike aktører og instanser, må praktikerne tilegne seg tilstrekkelig kompetanse. Dette innebærer at tolker og representanter/verger får opplæring og innsikt i temaet, og at boliger/fosterhjem (prioritert) gis tett faglig opplæring (også for akutt plasseringer) (Pearce mfl., 2013).

Det samme temaet tas opp av Pearce (2011), der hun utdyper variasjoner i praktikers erfaringer, særlig når det gjelder å utforme barnesentrert oppfølging i praksis. En utfordring er at arbeidet gjennomføres i faglige miljøer som er kjennetegnet av «*cultures of disbelief*», som vanskeliggjør det å tro på barns forklaringer. Derfor er det behov for opplæring i barnesentrerte tilnærminger, ikke bare for praktikere i barnevernet, men også i instansene som skal håndheve lovverket: politi, utlendingsforvaltning og tilgangen til velferdstjenester.

For mange unge innebærer det å bli del av myndighetenes søkelys byråkratiske systemer og tiltak. Det vekker motstridende følelser: usikkerhet, opplevelse av å på ny miste kontrollen, og det kan være anstrengende eller angstframkallende. I den svenske rapporten *Den långa resan* (2015) beskrives det hvordan sosialtjenestens tiltak kan bli møtt med avvisning, sinne, desinformasjon og rømninger. Ett forhold som kan forårsake motstand mot tiltakene i oppfølgingen, er de sammensatte relasjonene som utsatte kan ha til bakmenn og gatemiljø. De kan føle lojalitet med utnyttet, eller tiltakene kan innebære brudd med nettverk de

føler seg avhengig av. Like mye som å flykte fra utbyttere gjennom å bli plassert i oppfølgingstiltak flykter de fra disse tiltakene til situasjoner uten krav, som en reaksjon på kravene som stilles til dem i oppfølgingstiltakene. Å flykte er noe velkjent – å komme seg vekk fra krevende situasjoner.

Forfatterne av boka *Trafficked Young People: Breaking the Wall of Silence* (2013) presenterer en liste over det de mener opplæring av praktikere bør bestå av. For det første må opplæringen gi kunnskap om det legale rammeverket, prinsippene i Palermoprotokollen og barnekonvensjonen. Den må omfatte god forståelse av bredden og variasjonene i former for menneskehandel som barn kan komme ut for, og de konkrete indikasjonene som praktikere skal se etter for å identifisere mulig menneskehandel. Det er også behov for mer hjemlandsorientert forståelse: den sosiale, politiske og økonomiske konteksten i hjemlandet og variasjoner i familieformer og familiedynamikker innad og på tvers av land som former barns oppvekst. En tredje type kunnskap er hva som kjenner-tegner situasjonen når barnet utnyttes, som ulike mekanismer bakmennene bruker for å kontrollere og utnytte dem. Videre er det behov for mer kunnskap om barnesentrert intervensjon og oppfølging: potensielle helse- og utdanningsbehov, barrierer som barn fra utlandet kontra barn i eget land står overfor, kultursensitivitet og informasjonsdeling. Opplæringen må dessuten omfatte hvilket ansvar de ulike instansene involvert i oppfølging av barn som har vært utnyttet, har, og gi en oversikt over nasjonale veiledere, protokoller og rapporteringssystemer.

Helserelatert oppfølging

Helsetjenester er et sentralt tema i Hynes og kollegers rapportering av gode erfaringer (2019). Tilgang til helsetjenester som kan hjelpe barn med traumer og psykiske plager etter erfaringer med tvang, vold og overgrep, også fra reisen til Europa, er helt avgjørende for at mange barn skal komme seg videre i livet. Da trenger de nok tid og stabilitet til å gjennomføre behandlingen. Andre tiltak som fremmer bedre fungering i hverdagen er traumeinformert tilnærming i bo- og andre oppfølgingstiltak. Rigby og kolleger (2020) finner at en tredjedel av ungdommene som inngikk i deres studie, hadde fått oppfølging av helsevesenet fordi de hadde alvorlige helseproblemer. En utfordring for helserelatert oppfølging er tidsperspektivet, fordi mange barn har usikker status og lengde på opphold i landet. Den usikre situasjonen kan i seg selv forsterke traumer. Tilsvarende erfaringer trekkes også fram i den finske rapporten (Kervinen og Ollus, 2019).

Den faglige utviklingen av psykologisk terapi overfor denne gruppen er i sin begynnelse, særlig når andre former for utnytting inkluderes i tillegg til seksuell utnytting. Studier av den psykiske helsen til kvinner som har opplevd seksuell utnytting, viser at de har symptomer på posttraumatisk stress, depresjon og høyt nivå av aggresjon og fiendtlighet, og at tilstanden varer over tid (se Zimmerman mfl., 2011). Også studier av arbeidsrelatert utnytting kan vise til høye nivåer av frykt og depresjon. Jo lenger utnyttingssituasjonen varer, desto høyere er nivået av stress og traumer. Den foreliggende forskningen finner at tett oppfølging etter brudd med utnytter gir mindre grad av mentale plager.

Traumebevisst omsorg

Den svenske rapporten *Den långa resan* (Landberg, Jonsson og Svedin, 2015) trekker fram traumebevisst omsorg som grunnlag for å følge opp barn som har vært utsatt for menneskehandel, og gjennomgår de viktigste momentene i en slik tilnærming. I traumebevisst omsorg ligger en bevissthet om hvordan vold, overgrep og traumer kan prege personens handlinger, og om å utvikle proaktiv handling og modeller som sikrer trygghet, stabilitet og fortrolighet i møtet med reaksjoner på tidligere erfaringer. Rapporten understreker at traumebevisst omsorg ikke er avgrenset til bo- og omsorgsordning, men også er aktuelt i skole og andre sammenhenger for oppfølging. Prinsippene for traumebevisst omsorg er også et tema som gjennomgås i Reed (2019).

Å komme seg videre i livet

Erfaringer av utnytting over tid kan bli beskrevet som en «multi-stage process of cumulative harm» (Zimmerman mfl., 2011:327). Det å bli utsatt for kontroll, psykologisk manipulering, vold og utnytting kan føre til alvorlige og langvarige psykologiske helseproblemer. Når handlingene gjelder et barn, påvirker de grunnleggende utviklings- og tilknytningsprosesser. I denne delen vil jeg nevne tre arbeider som formidler erfaringer, utfordringer og prinsipper i psykologisk terapi for den aktuelle gruppen.

Den nevnte svenske rapporten *Den långa resan* (2015) har et eget kapittel som gir en lett tilgjengelig faglig gjennomgang av de viktigste kjennetegn ved stress, traumer, posttraumatisk stresslidelse og dissosiasjon. Framstillingen er tilpasset den aktuelle gruppen av barn, og deres særlige erfaringer.

Doherty og Morley (2016) beskriver oppfølgingen av traumer og menneske-rettighetsbrudd. Studien er basert på kunnskapen til COMPASS Team⁸⁹ i

---

⁸⁹ COMPASS Team er en hjelpetjeneste som gir psykologisk hjelp til asylsøkere i Skottland, og er forankret i NHS Glasgow og Clyde Psychological Traume Service.

Skottland som tjenesten har samlet inn gjennom å behandle unge og voksne ofre for menneskehandel. Forfatterne understreker den kumulative effekten som erfaringene med å være utnyttet innebærer, og barn kan være utsatt, skadet eller traumatisert allerede før rekrutteringen. Utnytter bruker kombinasjoner av fysiske, seksuelle og psykologiske overgrep og isolasjon for å få kontroll og holde hendelsene hemmelige og bruker teknikker som gjør at offeret selv føler ansvar, ydmykelse, skyld og skam. Artikkelen gjennomgår kjennetegn ved post-traumatisk stresslidelse og veiledere for god behandling av slike traumer, og ulike faser av ulike typer behandling. Forfatterne problematiserer hvor godt etablerte målemetoder fanger opp det komplekse og brutale i erfaringer med menneskehandel. Forfatterne understreker at man ikke kan se framgang uavhengig av hvilken livssituasjon personen befinner seg i, der også et trygt bosted, psykososial støtte, juridisk veiledning, tilstrekkelig tilgang til tolk og inkluderende sosiale omgivelser er vesentlige betingelser for behandlingen. Det at terapien foregår i fremmede omgivelser uten sine nærmeste i nærheten, er en ytterligere utfordring.

Erfaringer med ulike typer terapier og (alders)grupper for ofre for menneskehandel er tema for artikkelsamlingen *Working with the Human Trafficking Survivor: What Counselors, Psychologists, Social Workers and Medical Professionals Need to Know* (Burke, 2019). Artikkelen tar for seg ulike aspekter av medisinsk og psykoterapeutisk arbeid med ofre for menneskehandel, basert på amerikanske fagmiljøers erfaringer over tid. Artikkelen viser til funn fra omfang og typer traumer og gjennomgår viktige prinsipper for behandling og omsorg for pasienter. Flere av artiklene presenterer hovedelementene i ulike typer behandlingsformer, inkludert kunstterapi. McIntyre (2019) gjennomgår de viktigste bestanddelene i traumebehandling av barn og ungdom. Hun argumenterer for en holistisk tilnærming til bearbeidelse av de fysiske og psykiske skadene av tvang og utnyttning over tid, som ivaretar pasientens sikkerhet, kontroll og anerkjennelse. Livssituasjonen må stabiliseres, og samarbeid med andre ansvarlige instanser diskuteres i flere artikler (Reed, 2019, Alejano-Steele, Finger og Landerhold, 2019).

Kapittel 8 Konkluderende refleksjoner

Menneskehandel er et globalt fenomen. I denne rapporten presenteres nyere studier av situasjonen for utnyttede barn i Europa, og særlig i Norden og Storbritannia. Rapporten inneholder også analyser av rettsavgjørelser som belyser norske erfaringer med menneskehandel og tilliggende straffebestemmelser. I dette kapitlet sammenfatter jeg de viktigste funnene fra litteraturgjennomgangene og analysen av konkrete saker. Avslutningsvis påpekes noen områder for videre forskning.

En gjennomgang viser at det finnes et begrenset antall studier om barn som blir utnyttet til menneskehandel. En del studier hvor barn er inkludert, tematiserer ikke aldersgrupper, men her er de fleste informantene eller temaene relatert til voksne. Kjønn er først og fremst tematisert gjennom at jenter og gutter inngår i ulike typer utnyttingsformer. Unntaksvis er kjønn tematisert og relatert til oppfølgingsforløp.

Ser vi studiene under ett, er det en tendens til at større studier er gjort på initiativ av internasjonale organisasjoner, som f.eks. IOM, eller er initiert av nasjonale interesseorganisasjoner og myndigheter. Et knippe forskere har studert migrasjon over tid, og inkludert utnytting av barn, og en del av disse bidrar til teoribaserte analyser. Visse fagmiljøer skiller seg ut ved å ha bidratt med mange publikasjoner de siste årene. Dette gjelder blant annet et skotsk forskningsmiljø (Paul Rigby, Margareth Malloch og kolleger) og enkelte organisasjoner (for eksempel ECPAT). Forskningsfeltet er fortsatt mer politikk- og praksisdrevet enn teori-drevet.

Det finnes eksempler på at andre fagfelt, som helse og kriminologi, bidrar med nye perspektiver som er relevante for forståelsen av barn og menneskehandel. Det finnes også flere samlende forskningsoversikter.

Det er slående at nærliggende forskningsområder, som vi drøfter i kapitlene om gråsoner, er avgrenset mot menneskehandel. Dette gjelder for eksempel forskning på ungdomskriminalitet, tvangsekteskap og seksuell vold via digitale medier. Disse forskningsfeltene understreker kompleksitet i forløp og hvordan en type tvang kan gå over i andre former og bli mer alvorlig. Fenomenet studeres som et kontinuum, der menneskehandel befinner seg i den ene enden. Samtidig avgrenser studiene seg fra denne formen for tvang og utnytting.

Slik jeg ser det, begrenser dette breddeforståelsen og forsterker skillene mellom ulike fagmiljøer. Det bidrar også til at forståelsen av variasjon og vilkår som preger situasjonen til utsatte for menneskehandel, blir smalere og ikke trekker tilstrekkelig på teoretiske og empiriske forståelser som er utviklet innenfor nærliggende områder. Det får også konsekvenser for hvordan praksisfeltet er inndelt, og at det finnes ulike oppfølgingsspor.

Dybdestudier som undersøker menneskehandel som et særegent fenomen, er også høyst nødvendig. Det foreligger flere studier som belyser rekruttering før eller underveis på reisen til Europa, og hvor erfaringene fra de samme landgruppene kommer til syne i studier av identifisering og rehabilitering av ofre i nordeuropeiske land. Offentlighetens oppmerksomhet på noen landgrupper, som de mange vietnamesiske ofrene, både barn og unge voksne, som ble avdekket i Storbritannia de siste årene, har resultert i forskning som gir et mer transnasjonalt blikk på spesifikke transportruter og betingelser for menneskehandel. Dette gjelder også rekruttering av barn og unge fra Vest-Afrika til Storbritannia eller fra Nord-Afrika til Sverige. Det er imidlertid få studier av retur og forholdene for reintegrering i hjemland når det gjelder barn (se Cody, 2016). Et av de få unntakene er forskningsprosjektet MIGMA⁹⁰, som har belyst retur fra Norge til Nigeria, også av unge som kom til Europa som mindreårige og blir utnyttet i prostitusjon (Paasche og Skilbrei, 2017, Paasche, Skilbrei og Plambech, 2018). Den danske forskeren Sine Plambech kan vise til flere tilsvarende studier av retur av tidligere seksuelt utnyttede kvinner i Europa (se for eksempel Plambech, 2014, 2017).

Et slående trekk i de studiene jeg har gjennomgått, er at forskernes funn i stor grad overlapper, og at de i stor grad kommer med like typer konklusjoner og anbefalinger. De identifiserer mange av de samme spenningsfeltene, og et kjerneområde er forholdet mellom myndighetenes forpliktelser til å følge opp barn kontra innvandringskontroll. Et annet er betydningen av kritisk tilnærming til hvordan vi forstår ulike saksfelt og skillene mellom dem. Dette har betydning for hvordan myndighetene håndterer saker og følger opp barn. Organisering av feltet og samarbeid mellom ulike instanser og forvaltningsområder er dermed et viktig tema som går igjen. Flere påpeker at for ofrene er det hjelpeorganisasjoner som er avgjørende i deres reintegrering, og kanskje mer enn de som er utpekt som hovedansvarlige for denne innsatsen. Selv om dette gjelder særlig voksne, hvor organisasjoner står for rehabilitering av ofre, kommer det også fram at unge bruker ulike organisasjoner i sin tilpasning.

---

90 MIGMA: Transnasjonalisme ovanfrå og nedanfrå. Migrasjonshandtering og korleis migrantar handterer livs sine. Juridisk Fakultet, Universitet i Oslo. MIGMA -Transnasjonalisme ovanfrå og nedanfrå – Institutt for kriminologi og rettsosiologi (uio.no)

Praktikere tar opp flere av de samme utfordringene og dilemmaene i identifisering og rehabilitering på tvers av landbaserte studier. Disse utfordringene er for eksempel tidsperspektivet på tiltak og rehabilitering og hensynet til oppholdsstatus. Andre temaer er å sikre barnesensitiv og offersentrert identifisering og oppfølging i praksis. En av utfordringene er at dette arbeidet påvirkes av konkurrerende regelverk. Ett stort tema som belyses av flere, er barn og unges manglende åpenhet om erfaringene sine. Et annet handler om å inkludere barns stemme i tilpasning av tiltak. Når utnyttings- og familierelasjoner er sammenvevde, blir bindinger forsterket og tiltak og tilbakeføring mer komplisert. Til sammen gir utvalget av studier god innsikt i ulike betingelser for at barn kan fortelle sin historie. Ett aspekt som trekkes fram, er voksnes mistolkning av informasjonen barn gir om hendelser og opplevelser. Relasjoner i møtene med hjelpeapparatet, som også inneholder aggresjon og avvise holdninger og at personen stikker av fra tiltak, kan ytterligere komplisere kommunikasjonen og forståelsen av barnets erfaringer. Et tilhørende felt er informasjonsutveksling innad i og mellom forvaltningsområder som er involvert i identifisering og oppfølging av utnyttede barn og unge.

Studiene viser til mange felles anbefalinger og betingelser for god praksis. Disse handler om tilgjengelig og tilstrekkelig informasjon til mulige ofre om hvor de kan henvende seg, og hvilke rettigheter de har. Forhold som bidrar til god praksis, er et trygt bosted, traumeorientert omsorg, barns medvirkning i utforming av tiltak, og allsidig kompetanse hos ulike aktører, inkludert fenomenforståelse, regelverk og helserelaterte utfordringer. At det gis tilstrekkelig tid til rehabilitering, er også avgjørende.

Det er slående at nærliggende faglige temaer i liten grad har blitt drøftet i de gjennomgåtte studiene. Disse temaene er for eksempel teorier om og empiriske studier av makthierarkier, kontroll og (mis)tillit. Et annet teoritilfang er voldsfeltet, og et tredje er resiliensprosesser og betingelser for at utsatte klarer seg til tross for et vanskelig utgangspunkt. At studiene i liten grad tar opp disse temaene, kan være tilfeldig på grunn av utvalget, men det er også et uttrykk for potensialet for å forankre forskningsfeltet i større teoretiske og tematiske fagområder. Også et tydeligere barne-, ungdoms- og utviklingsperspektiv på rehabiliteringsforløp kunne bidra med ny og utvidet forståelse.

Et poeng som flere studier viser til, er at god oppfølging kan bygge på faginnsett og metoder fra nærliggende fagfelt, og da særlig innenfor sosialt arbeid med utsatte enslige mindreårige flyktninger og behandling av traumer og andre helseplager når barn har vært utsatt for vold eller opplevd seksuelle overgrep. Et tema som tas opp i forlengelsen av dette, er behovet for særordninger og

praktikeres spesialisering versus ofres innlemmelse i ordinære oppfølgingsløp og tjenester. Det gis ikke svar på dette i de gjennomgåtte studiene, annet enn at de påpeker at dette er forhold som må vurderes grundig, også opp mot den enkeltes situasjon.

Kjønnsdimensjonen er til stede og tar ofte form som implisitte forståelser av kjønnen maktulikhet. Studien viser at kjønn har betydning for innretning av tiltak. Dette gjelder også aldersspesifikk inndeling. I mange land er det andre instanser som har ansvar for oppfølging av barn enn for voksne. Kategoriseringer av tiltak ut fra kjønn og alder kan sikre tilpasset oppfølging, men kan også svekke tiltak fordi rammebetingelsene plasserer dem i egne spor, for eksempel unge gutter som har passert 18 år. Selv om studier påpeker disse forholdene, finnes det få studier som drøfter tiltakenes innretning mer grundig, særlig når det gjelder kjønn.

Overlapp, gråsoner og hvite felt

Gjennomgangen av ulike gråsoner har hatt som formål å se saker og saksforhold som har vært koblet til menneskehandel, i sammenheng med nærliggende fenomenforståelser, praksisfelt og straffebestemmelser. Den er basert på en litteraturgjennomgang og en dokumentanalyse av et utvalg fylkesnemndsaker og saker som har gått for domstolen. Jeg har inkludert straffesaker der menneskehandelsparagrafen er brukt, både der dommen er rettskraftig, og der tiltalte ble frifunnet for menneskehandel, men dømt etter andre straffebestemmelser, eventuelt behandlet etter utlendingsloven. Studien omfatter også et lite utvalg rettssaker som gjelder overlappende fenomener. Disse er tatt med fordi de belyser hvordan grensene mellom menneskehandel og nærliggende fenomener settes.

Tre forhold som gjerne kategoriseres som tvangstjenester, er undersøkt: tiggings, husholdsarbeid og vinningskriminalitet. Når det gjelder *tigging*, omfatter disse sakene romfolket. Et felles tema som kommer opp i de gjennomgåtte sakene, er sammenblanding av utnyttings- og familierelasjoner og avhengighetsbånd. Dette temaet blir sentralt i drøftingen av innlåsingseffekten, altså den utnyttedes muligheter til å bryte ut av utnyttingsforhold. Sakene belyser at familierelasjoner brukes kynisk for å utnytte de mindreårige. Dette gjelder også ved barneekteskap der en svigerfamilie får kontroll over en mindreårig, og denne bindingen forsterker sårbarhet ved at den mindreårige tvinges til kriminell virksomhet, prostitusjon og tiggings. I andre saker forstås tiggings som et familieprosjekt på bakgrunn av familiens vilkår som migranter, og en vurdering av barnets beste legger til grunn at familiebåndet opprettholdes og barnet

tilbakeføres til foreldre. Vurderingen av tigging varierer etter saksforholdene, hvor det i noen tilfeller går klart inn under vilkårene for grov menneskehandel, hvor organisering og kynisk utnyttning av bakmenn, som den mindreårige samtidig har et familieband til, gjør saken alvorlig. Tigging som familieprosjekt blir i andre saker først og fremst vurdert som omsorgssvikt, og saken henlegges.

Barn som utsettes for tvang gjennom *husholdsarbeid*, er et lite undersøkt felt. Det er et fenomen som er koblet til oppdragerkontroll, tvangsekteskap og familiegjenforening av barn av nære slektninger, men i Norge er det sjelden undersøkt og behandlet som eget tema. Barns erfaringer fra ufrivillige utenlandsopphold hos slektninger, der overvåking og kontroll har vært del av bildet, kunne vært undersøkt i større grad ut fra dette perspektivet.

Vinningskriminalitet er kjent fra særlig to typer saker. Den ene gjelder EU/EØS-baserte kriminelle nettverk der bakmenn står bak mindreåriges vinningskriminalitet, slik også det ene eksemplet på saker som gjelder tigging, viser til. Den andre typen omfatter mindreårige gutter fra hovedsakelig Nord-Afrika, som veves inn i makthierarkier og nettverk hvor vinningskriminalitet og salg av illegale rusmidler inngår. I denne virksomheten har det vært vanskeligere for myndighetene å se og etterspore bakmenn og makthierarkier. De mindreårige guttene er vant til et gateliv, og aktiviteten har i mange tilfeller blitt forstått som rusrelatert og som kriminalitet. Felles for de fleste sakene er at de mindreårige er lite interessert i å la seg innhente av myndighetenes tiltak for å få dem vekk fra miljøene. Dette gjelder migrantbarn. Jeg har tatt opp hvite felt i forståelsen av utnyttning gjennom kriminalitet også av bosatt ungdom. Nyere undersøkelser fra Norge viser, i likhet med britiske og svenske studier, at mange unge kommer inn i avhengighetsrelasjoner som fører til at de blir utnyttet til tjenester og kriminelle handlinger. Dette er lite utforsket. Ungdomskriminalitet trenger derfor å bli undersøkt med et bredere blikk på kontekst og utnyttingsdynamikk, ikke minst fordi den i større grad foregår som et samspill mellom offline- og online-basert kriminalitet. Det er også vesentlig lærdom at vinningskriminalitet gjerne bare er én av flere former for utnyttning.

I alle de tre typene tjenester er tvangen tvetydig, skjult og lite utforsket. Avhengighetsrelasjonene er nært forbundet med familie- og lojalitetsband i form av jevnaldrende, kompiser eller nære voksne. Relasjonen henger sammen med kulturelle forventinger og sosial identitet, som ofte utspilles i en migrasjons- og minoritetsposisjon, og den bidrar i seg selv til å opprettholde avhengighets- og lojalitetsrelasjonene.

En del internasjonale instrumenter, som EUs direktiv om menneskehandel, kobler i utgangspunktet barne-/tvangsekteskap til menneskehandel. Begrunnelsen er at barneekteskap innebærer seksuell vold og tvang. Barn har verken samtykkekompetanse til å ta en slik avgjørelse eller mulighet til å bryte ut av et slikt ekteskap. I gjennomgangen av rettssaker som gjelder tvangsekteskap, er det få spor i tilnærming til skyldspørsmålet der seksuell vold, tvang og utnyttning er vurdert etter menneskehandelsparagrafen. Slike saker vurderes etter bestemmelser om vold i nære relasjoner, voldtekt eller tvangsekteskap. Min gjennomgang av sakene som er fremmet for fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker, og som undersøker barne- og tvangsekteskap som mulig menneskehandel, viser at forløpene i disse sakene i stor grad overlapper forløpene i rettssakene som er vurdert etter tvangsekteskapsbestemmelsen. De gjennomgåtte sakene belyser kompleksiteten i tvangsekteskap som fenomen. Derfor kan det være behov for å undersøke nærmere argumentasjon, bruk av bestemmelsene og grenseganger i praksis. Slik kan man få mer kunnskap om det å ha mer oppmerksomhet på familiens utnyttning og egenvinning gjennom å gifte bort et barn kan tilføye noe vesentlig i saken, og om dette vil styrke barns rettsikkerhet, eller om nåværende praksis gir bedre oppfølging av barnet. I Norge er tvangsekteskap et prioritert satsingsfelt, med egne tiltak, instanser og oppfølgingsspor. Når sakene om tvangsekteskap har kommet opp for fylkesnemnda som en mulig menneskehandelssak, har barnevernet vurdert det som riktig å sørge for nødvendig kontroll over og sikkerhet for barnet gjennom å plassere barnet, som oftest uten deres samtykke, på skjermet adresse og institusjon i henhold til barnevernloven § 4-29. Denne paragrafen utvider barnevernets verktøykasse, men er et inngripende tiltak. Tvangsekteskap berører ambivalente relasjoner og følelser. Straffesporet i familiesaker vil derfor alltid være vanskelig.

Den siste gråsonen jeg har undersøkt, er nettovergrep. Nettovergrep kan forstås som seksuell vold som et mangesidig fenomen, og sakene innebærer gjerne et forløp som begynner med en troskyldig kontakt eller delinger på nett, men hvor kontakten endres til utpressing og tvang. Dette kan før til svært alvorlige former for vold. Det har vært en rask oppgang i omfanget av seksuell vold via digitale medier. Nye former for overgrep via nettet er tatt i bruk, som bestilt direkte-overført video av seksuell vold mot barn i nåtid i tillegg til enorm produksjon og distribusjon av overgrepsmateriale. Disse nye typene overgrep forsterker bruken av mellommenn og kommersiell utnyttning. Et forsterkende moment i sakene er maktulikhet og innkapslingseffekt ved at det er snakk om avhengighetsrelasjoner. Sammenhengen mellom nettovergrep og menneskehandel kan dermed synes mer logisk. Gjennomgangen av sakene viser en sammenblanding

av nettovergrep og personlige møter, rettet mot barn både i andre land og i Norge, og at samme person kan stå for eller organisere alle forholdene.

Gjennomgangen på tvers av utnyttingsformer og gråsoner kan vise til noen fellestrekk. Sakene som gjelder barn utnyttet gjennom menneskehandel, har sammenheng med større problemområder, der det er andre aktører og perspektiver som dominerer. Det er gjennomgående at menneskehandel befinner seg i den ene ytterkanten av et kontinuum i disse problemfeltene (ungdomskriminalitet, vinningskriminalitet, tvangsekteskap, nettovergrep) og er sjelden inkludert i praksisfeltets saksforståelse. Det sees som et eget og marginalt fenomen. Dette kan være forståelig ut fra prioriteringer og hva som preger praksisfeltets innsats. At menneskehandel har en marginal posisjon og får begrenset oppmerksomhet, skygger også for en dypere og bredere fenomenforståelse – og teoretisk tilfang – for å oppfatte spesifikke utfordringer. Det kan også skape unødige skillelinjer i organisering av tjenester og tiltak og begrense tiltaksvidten.

Utlendingens oppholdsstatus er et kompliserende aspekt i menneskehandelsaker. For utenlandske personer kan manglende oppholdsgrunnlag komplisere hvilke tiltak som iverksettes for barnet. Bekymringer for at utfallet av en sak kan resultere i uttransportering, kan begrense personens motivasjon for å fortelle åpent om utnyttelsesforhold. Også for hjelpere kan dette forholdet komplisere innsatsen. Et relevant spørsmål er derfor om dette eventuelt bidrar til forsikthet med å gå videre med en sak som de oppfatter at ligger i gråsonen.

Behov for mer kunnskap

Denne studien har hatt et avgrenset omfang. Det er flere temaområder som ikke er med, men hvor kunnskapsbehovet er stort. Dette gjelder for eksempel studier som ser utnyttning av barn over internett i et menneskehandelperspektiv. Det foreligger mange dommer i saker som gjelder seksuell vold via digitale medier, men svært få bruker bestemmelsen om menneskehandel. En gjennomgang av et utvalg dommer som gjelder kommersiell produksjon og distribusjon av overgrepsmateriale og direkte strømming av overgrep, kunne bidra med nyttig innsikt i fenomenforståelse og gresedragninger. Tilsvarende studier er aktuelle også i saker som gjelder tvangsekteskap og vinningskriminalitet, hvor sannsynligheten er stor for at mindreårige inngår i makthierarkier og avhengighetsrelasjoner som gjør det vanskelig å bryte ut av forholdet. Heller ikke i gjennomgangen av nyere internasjonal litteratur har jeg kommet over studier som går grundig inn i disse mindre omtalte utnyttingsformene. I studiene som foreligger, er det den praktiske håndteringen av disse problemene som er i fokus. Utredninger fra for eksempel danske Røde Kors og de svenske sosial- og

innvandringsmyndighetene og tematiseringen i den finske studien (Kervinen og Ollus, 2019) viser imidlertid at håndtering av gråsoner er utfordrende også i disse landene.

Som vi har sett, overlapper straffelovens bestemmelser om tvang, vold og seksuell utnyttelse ulike dimensjoner i menneskehandelsbestemmelsen. Det vil derfor gi interessant innsikt å undersøke nærmere hvilke bestemmelser som brukes i hvilke sammenhenger, hvordan de kombineres, og om dette er et uttrykk for forløp og de empiriske faktaene, eller om det er andre mer tilfeldige eller strategiske grunner til bruken av de ulike bestemmelsene. Den norske bestemmelsen i straffeloven har ikke inkludert Palermoprotokollens definisjonsmomenter om forflytning og transport. Transnasjonal mobilitet anses ikke i dag som en betingelse for å definere et forhold som menneskehandel. Bestemmelsen dekker dermed utbyttingsforhold uavhengig hvor relasjonen oppsto. Innebærer dette at vi bør se kjente fenomener på nye måter? I Norge er oppmerksomheten om barn utnyttet til menneskehandel rettet mot migrantbarn, mens britiske og i noen grad svenske studier viser til innsats mot menneskehandel som omfatter bofaste barn. I Storbritannia utgjør disse vel halvparten av identifiserte ofre for menneskehandel. At man i dag skiller mellom problemfelt og utnyttingsformer knyttet til enten migrantbarn eller bosatte, kan gjøre at blikket på utnyttingsrelasjoner blir for overflatisk. Like alvorlig er det at det kan begrense tilfanget av kompetanse så vel som forebyggende og oppfølgende tiltak i det praktiske arbeidet. Det kan derfor være aktuelt å gjennomgå og reflektere mer grundig over hvordan forståelse av blant annet vinningskriminalitet og nettovergrep virker inn på rettspraksis og oppfølgingsspor når det gjelder bosatte kontra utenlandske barn.

Det finnes lite kunnskap om hvordan det går med barn som har avsluttet et oppfølgingsforløp i regi av myndighetene. Dette gjelder både for migrantbarn som blir værende i landet etter å ha blitt identifisert som utnyttet, og de som blir returnert. Hva forstår de selv som de vesentlige betingelsene for å komme videre i sine egne liv? Det er få studier som får fram erfaringene til barn som har vært utnyttet i menneskehandel. Det kan være etiske og praktiske grunner til at denne gruppen informanter er begrenset representert. De studiene som får fram de unges stemmer, er imidlertid informative og er gjerne et korrektiv til praksisfeltets forståelser.

Litteratur

- Aanerød, L.M.T. og Mossige, S. (2018). *Nettvergrep mot barn i Norge 2015–2017* Rapport basert på erfaring fra Kripos, politiet, tjenesteleverandører og internasjonal forskning. NOVA Rapport 10/2018. Oslo: Velferdsforskning NOVA.
- Acar, K. V. (2017). Webcam child prostitution: An exploration of current and futuristic methods of detection. *International Journal of Cyber Criminology*, 11(1), 98–109. <https://doi.org/10.5281/zenodo.495775>
- Aftenposten. (2021). *Hva vet du om dem som vasket bilen din sist?* A-magasinet 11.02 2021
Hva vet du om dem som vasket bilen din sist? (aftenposten.no)
- Alejano-Steele, A. Finger, A. og Landerhold, M. (2019). Comprehensive coordination of Multi-Agency Coalitions. I Burke, M. (red.) *Working with the Human Trafficking Survivor: What Counselors, Psychologists, Social Workers and Medical Professionals Need to Know*. Routledge.
- Arnold, S. (2015). *Durable Solutions for Separated Children in Europe*. Dublin, Irish Refugee Council.
- Bakketeig, E., Stefansen, K., Andersen, L.C. og Gundersen, T. (2021). *Evaluering av Statens barnehus 2021*. NOVA Rapport 12/21. Oslo: NOVA, OsloMet.
- BASW. (2014). *Evaluation of Independent Child Trafficking Advocates trial: Final Report*
BASW Research Report 86 Evaluation of Independent Child Trafficking Advocates trial: Final Report | www.basw.co.uk
- Baumgärtel, M. (2020). *Demanding Rights: Europe's Supranational Courts and the Dilemma of Migrant Vulnerability*. Cambridge University Press.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Bendixen, S.K., Jacobsen, C.K., Søvig, K.H. (red.) (2015). *Eksepsjonell velferd? Irregulære migranter i det norske velferdssamfunnet*. Gyldendal Juridisk.
- Bjelland, H.F. (2019). *Facing complexity: Police officers' reasoning and response to human trafficking*. Universitetet i Oslo.
- Bredal, A. (2006). *Vi er jo en familie. Arrangerte ekteskap, autonomi og fellesskap blant unge norsk-asiater*. Unipax.
- Bredal, A. og Lidén, H. (2015). *Hva med 2017? Første delrapport av følgeevaluering av Handlingsplanen mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet 2013–2016*. ISF rapport. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.

- Bonino. (2016). Policing Forced Marriage among Pakistanis in the United Kingdom. I Malloch, M. og Rigby, P. (red.) *Human Trafficking. The complexities of exploitation*. Edinburgh University Press.
- Boff, A. (2013). *Shadow City: Exposing Human Trafficking in Everyday London*. London: GLA Conservatives. <http://glaconservatives.co.uk/wp-content/uploads/2013/10/Shadow-City.pdf>
- Brodie, I., Spring, D., Hynes, P., Gani-Yusuf, L., Lenja, V., Hong Thi Tran, Burland, P. og Thurnham, A. (2019). 'Vulnerability' to Human Trafficking: A Study of Albania, Viet Nam, Nigeria and the UK: Literature Review, University of Bedfordshire.
- Brown, K. (2016). *Vulnerability and Young People*. Bristol: Policy Press.
- Brown, K. (2019). *Vulnerability and child sexual exploitation: Towards an approach grounded in life experiences*.
- Brown, R., Napier, S. og Smith, R. G. (2020). Australians who view live streaming of child sexual abuse: An analysis of financial transactions. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, 589. Australian Institute of Criminology.
- Brunovskis, A. (2019). *Illuminating and blinding. The searchlight effect of human trafficking policies on anti-trafficking practice*. Dissertation submitted for the PhD degree. University of Oslo, Faculty of Social Sciences Department of Sociology and Human Geography.
- Burke, M. (2019). Human trafficking in the 21st Century: An Overview for Health Providers. I Burke, M. (red.). *Working with the Human Trafficking-Survivor What Counselors Psychologists*. Routledge.
- Bråten, B. og Elgvin, O. (2014). *Forskningsbasert politikk? Fafo-rapport 2014:16*. FAFO
- Cahill, A. J. (2009). Sexual violence and objectification. I R. J. Heberle og V. Grace (Red.), *Theorizing sexual violence* (s. 14–30). Routledge.
- Children's Society. (2022). Child criminal exploitation. Report Child_criminal_exploitation_definition_Report.pdf (childrenssociety.org.uk)
- Cody, C. (2016). "We Cannot Collect Comprehensive Information on All These Changes": The Challenges of Monitoring and Evaluating Reintegration Efforts for Separated Children. I Malloch, M. og Rigby, P. (red.) *Human Trafficking. The complexities of exploitation*. Edinburgh University Press.
- Connolly, H. (2014). For A While Out of Orbit: Listening To What Unaccompanied Asylum Seeking and Refugee Children In The UK Say About Their Rights and Experiences In Private Foster Care. *British Journal of Adoption and Fostering*.
- Djuve, A.B., Friberg, J.H., Tyldum, G. og Zhang, H. (2015). *When poverty meets affluence. Migrants from Romania on the streets of the Scandinavian capitals*. Fafo-rapport. Oslo: Fafo.

- Doherty, S., og Morley, R. (2016). Promoting Psychological Recovery in Victims of Human Trafficking. In: Malloch, M, Rigby, P. (red.) *Human Trafficking: The Complexities of Exploitation*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- ECPAT International Journal. (2013). *From Domestic Labour to Commercial Sexual Exploitation: The Hidden Risk for Child Workers*. 2016/04/Journal.
- ECPAT International and Plan International. (2015, oktober). *Thematic Report: Unrecognised sexual abuse and exploitation of children in child, early and forced marriage*. Bangkok, Thailand: ECPAT International and Plan International.
- ECPAT International. (2017). Regional overview: Sexual exploitation of children in Southeast Asia. https://www.ecpat.org/wp-content/uploads/2018/02/RegionalOverview_Southeast-Asia.pdf
- ECPAT International and Plan International. (2020). *Summary Report on Child, Early and Forced Marriage as a Form of, and Pathways to, Sexual Exploitation of Children*. Bangkok, Thailand: ECPAT International and Plan International.
- ECPAT Sverige. (2018). *Sexuell exploatering av barn på internet*. En rapport från ECPAT Hotline 2018. https://www.ecpat.se/uploads/161-1814_Hotline_Report_2018_06.pdf
- Ekspertgruppe. (2020). «Det var ikke bare ferie»: Rapport fra ekspertgruppe om unge som etterlates i utlandet mot sin vilje. <https://www.regjeringen.no/contentassets/a49d4119022f470f98ca4574ead4a9ef/rapport-fra-ekspertgruppe-om-unge-som-etterlates-i-utlandet-mot-sin-vilje.pdf>
- Engebrigtsen, A. I. (2007). *Exploring Gypsiness: Power, Exchange and Interdependence in a Transylvanian Village*. New York/Oxford: Berghahn Books.
- Engebrigtsen, A. I., Fraenkel, J. og Pop, D. (2014). *Gateliv. Kartlegging av situasjonen til utenlandske personer som tigger*. NOVA-rapport 7/14. Oslo: NOVA.
- Ensor, M.O. og Elzbieta Gozdzia, E. (2010). *Migrant children At the Crossroads of Resiliency and Vulnerability*. Palgrave Macmillan.
- Europakommisjonen. (2016). *Study on comprehensive policy review of anti-trafficking projects funded by the European Commission*.
- Europol. (2018). *Child Trafficking: Who are the Victims and the criminal networks trafficking them in and into the EU*. www.europol.europa.eu/newsroom/news/child-trafficking-who-are-victims-and-criminal-networks-trafficking-them-in-and-into-the-eu
- Fonseca, I. (1996). *Bury Me Standing: The Gypsies and their Journey*. New York: Vintage Departures.
- Friberg, J.H. og Tyldum, G. (2019). Rumensk tiggemigrasjon I et menneskehandelsperspektiv. *Tidsskrift for samfunnsforskning*. 60 (1): 30–49.
- Frøyland, L.O., Solstad, G.M., Andersen, P.L., Tveito, S.B., Folstad, S.H. og Skilbrei, M.-L. (2021). *Seksuelle overgrep mot barn og unge via digitale medier: En kunnskapsoppsummering*. NOVA-rapport 3/2021. Oslo: NOVA.

- Fussey, P. og Rawlinson, P. (2017). *Child Trafficking in the EU. Policing and-Protecting Europes Most Vulnerable*. Routledge.
- Galos, E., Bartolini, L., Cook, H. og Grant, N. (2017). *Migrant Vulnerability to Human Trafficking and Exploitation: Evidence from the Central and Eastern Mediterranean Migration Routes*. Geneva: International Organization for Migration (IOM).
- Gavey, N. (2005). *Just sex? The cultural scaffolding of rape*. Routledge.
- Gearon, A. (2018). Child Trafficking: Young people's Experiences of Front-Line Services in England. *The British Journal of Criminology*.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford University Press.
- Goody, E. (1982). *Parenthood and Social Reproduction: Fostering and occupational roles in West Africa*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gozdziak, E.M. (2017). Forced Victims or Willing Migrants? Contesting Assumptions About Child Trafficking. I Seeberg, M.L. og Gozdzia, E.M. (red.) *Contested Childhoods: Growing up in Migrancy. Migration, Governance, Identities*. Springer Open.
- GRETA. (2022). *Evaluation report Norway, 3. Evaluation round*. 1680a6ce66 (coe.int)
- Hasås, T. (red.) (2017). *Det mørke arbeidslivet. Menneskehandel, arbeidsmiljøkriminalitet og sosial dumping*. Oslo: Gyldendal.
- Hynes, P. (2010). 'Global points of vulnerability': understanding the processes of the trafficking of children into, within and out of the UK. *International Journal of Human Rights* 14:6: 949–967.
- Hynes, P., Burland, P., Thurnham, A., Dew, J., Gani-Yusuf, L., Lenja, V., Tran, H.T., Olatunde, A. og Gaxha, A. (2019). *'Between Two Fires': Understanding Vulnerabilities and the Support Needs of People from Albania, Viet Nam and Nigeria who have experienced Human Trafficking into the UK*. Final Report. https://www.researchgate.net/publication/334466602_%27Between_Two_Fires%27_Understanding_Vulnerabilities_and_the_Support_Needs_of_People_from_Albania_Viet_Nam_and_Nigeria_who_have_experienced_Human_Trafficking_into_the_UK_Final_Report
- International organization for Migration (IOM). (2017). *Migrant Vulnerability to Human Trafficking and Exploitation: Evidence from the Central and Mediterranean migration routes*.
- International organization for Migration (IOM). (2019). *IOM Handbook on Protection and Assistance for Migrants Vulnerable to Violence, Exploitation and Abuse*. IOM Handbook on Protection and Assistance for Migrants Vulnerable to Violence, Exploitation and Abuse – | IOM Online Bookstore.
- Jahnsen, S. Ø. (2014). *Menneskehandel og tvangsarbeid. En forstudie om gråsoneproblematikk innenfor innsatsområdet arbeidsmarkeds-kriminalitet*. PHS Forskning 2014: 3. Oslo: Politihøgskolen.

- Johansen, N.B., Ugelvik, T. og Aas, K.F. (2013). *Krimmigrasjon? Den nye kontrollen av de fremmede*. Universitetsforlaget.
- Kelly, L. (1988). *Surviving sexual violence*. Polity Press.
- Kervinen, E. og Ollus, N. (2019). *Trafficking in children and young persons in Finland*. European Institute for Criminal Prevention and control (HEUNI)
- KOM. (2020). *Rettsavgjørelser om menneskehandel*. <https://www.politiet.no/globalassets/03-rad-og-forebygging/menneskehandel/rettsavgjorelser-om-menneskehandel.pdf>
- Kompetanseteamet mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og negativ sosial kontroll. (2020). *Årsrapport 2020*.
- Kripos. (2017). Mindreårige anmeldt for voldtekt i 2016. https://www.politiet.no/globalassets/04-aktuelt-tall-og-fakta/voldtekt-og-seksuallovbrudd/mindreareige-anmeldt-for-voldtekt-i-2016_web.pdf
- Kripos. (2019). *Seksuell utnyttelse av barn og unge over internett*. <https://www.politiet.no/globalassets/04-aktuelt-tall-og-fakta/seksuelle-overgrep-mot-barn/seksuell-utnyttelse-av-barn-over-internett.pdf>
- Landberg, Å., Jonsson, L. og Svedin, C.G. (2015). *Den långa resan, Mötet med barn som misstänks vara utsatta för MH och sexuell exploatering*. <https://www.nmtsverige.se/sites/default/files/Den%20langa%20resan.pdf>
- Länsstyrelsen Stockholm. (2018). «De kan alltid hitta mig» Studie om människohandel och utsatta barngruppers livsvilkår.
- Leon, L. og Raws, P. (2016). *Boys Don't Cry. Improving identification and disclosure of sexual exploitation among boys and young men trafficked to the UK*.
- Lidén, H. (1990). *Å vokse opp som sigøyner i Norge*. Magistergradsavhandling. Universitetet i Oslo.
- Lidén, H., Bredal, A. og Reisel, L. (2014). *Transnasjonal oppvekst: Om lengre utenlandsopphold blant barn og unge med innvandrerbakgrunn*. Rapport Institutt for samfunnsforskning. 2014:005.
- Lidén, H., Bredal, A., Pedersen, A.W., Igesund, S.M. og Staver, A. (2015). *Tiltak mot tvangsekteskap i utlendingsregelverket*. Rapport – Institutt for samfunnsforskning. 2015:004.
- Lidén, H. og Salvesen, C.H. (2016). *"De sa du må". Mindreåriges erfaringer med menneskehandel*. Rapport – Institutt for samfunnsforskning. 2016:09.
- Lidén, H. og Bredal, A. (2017). *Fra særtiltak til ordinær innsats: Følgeevaluering av handlingsplanen mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet*. Rapport – Institutt for samfunnsforskning. 2017:01.
- Lidén, H., Schultz, J., Paasche, E. og Wessmann, H. (2021). *Vulnerable Protection Seekers in Norway: Regulations, Practices, and Challenges*. VULNER Research Report 1.

- Lillevik, R. og Tyldum, G. (2021). *Irregulær bistand. En kartlegging av norske storbyers møter med irregulære migranter*. Fafo-rapport 2021:15. FAFO.
- Malloch, M. og Stanley, E. (2005). The detention of asylum seekers in the UK. Representing risk, managing the dangerous. *Punishment and Society* 7:1, 53–71.
- Malloch, M. (2016). Criminalising Victims of Human Trafficking: State Responses and the Punitive Practices. I Malloch, M. og Rigby, P. (red.) *Human Trafficking. The complexities of exploitation*. Edinburgh University Press.
- Malloch, M. og Rigby, P. (2016). Contexts and Complexities. I Malloch, M. og Rigby, P. (red.) *Human Trafficking. The complexities of exploitation*. Edinburgh University Press.
- McGarry, A. (2010). *Who Speaks for Roma? Political Representation of a Transnational Minority Community*. London: Continuum.
- McIntyre, K.A. (2019). Trafficking of Children and Adolescents: Conceptualization and Evidence-based Treatment. I Burke, M. (red.) *Working with the Human Trafficking Survivor What Counselors Psychologists*. Routledge.
- Migrationsverket. (2016). *Är du gift? Utredning av handläggning av barn som är gifta när de söker skydd i Sverige*. Migrationsverket 1.3.4-2016-22097.
- Mikkelsen, J. og Wagner, K. (2013). *De Förlorade barnen. Ett reportage*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Mitchell, K. og Boyd, D. (2014). *Understanding the Role of Technology in the Commercial Sexual Exploitation of Children: The Perspective of Law Enforcement*. Crimes against Children Research Centre.
- Munro, G. og Pritchard, C. (2013). *Support Needs of Male Victims of Human Trafficking: Research Findings*. Salvation Army.
- Mørch, M.K.R. og Rasmussen, K. (2020). *Dokumentation af problemstillinger vedrørende nordafrikanske uledsagede mindreårige*. Rapport. Røde Kors.
- NetClean. (2019). *The NetClean report 2019: A report about child sexual abuse crime*. <https://www.netclean.com/netclean-report-2019/>
- O'Connell Davidson, J. (2010). New Slavery, old binaries; human trafficking and borders of "freedom". *Global Networks* 10:2, 244-61.
- Pacific Links. (2019). *Precarious Journeys. Mapping vulnerability of Victims of Trafficking from Vietnam to Europe*.
- Pearce, J. (2011). Working with trafficked children and young people. Complexities in practice. *British Journal of Social Work*, 41, 1424–41.
- Pearce, J., Hynes, P. og Bovarnick, S. (2009). *Breaking the Wall of Silence: Practitioners' responses to trafficked children and young people*. London: NSPCC.

- Pearce, J. (2011). Working with trafficked children and young people: complexities in practice. *British Journal of Social Work* 41(8): 1424–1441.
- Pearce, J.J., Hynes, P. og Bovarnick, S. (2013). *Trafficked Young People Breaking the Wall of Silence*. Routledge.
- Plambech, S. (2014). Rescue, Deportation, and Everyday Violence Among Nigerian Migrants. *Social Politics* 21:3.
- Paasche, E. og Skilbrei, M.-L. (2017). Gendered Vulnerability And Return Migration. *Temida*. 20, s. 149–166.
- Paasche, E., Skilbrei, M.-L. og Plambech, S. (2018). Vulnerable Here or There? Examining the vulnerability of victims of human trafficking before and after return. *Anti-Trafficking Review*. 34–51.
- Ramiro, L.S., Martinez, A.B., Tan, J.R.D., Mariano, K., Miranda, G.M.J. og Bautista, G. (2019). Online child sexual exploitation and abuse: A community diagnosis using the social norms theory. *Child Abuse & Neglect*, 96, 104080. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2019.104080>
- Reed, J. H. (2019). Interdisciplinary Collaboration: Working with Other Professionals. I Burke, M. (red.) *Working with the Human Trafficking Survivor: What Counselors, Psychologists, Social Workers and Medical Professionals Need to Know*. Routledge.
- Rigby P., Thomson K., Macsween, C. og Tudor, C. (2015). *The Identification and Support of Child Victims of Trafficking in Scotland: A Child Protection Model*. Scottish Parliament Justice Committee evidence session, J/S4/15/8/1. Scottish Parliament Justice Committee.
- Rigby, P. og Ishola, P. (2016). Child Protection for Child Trafficking Victims. I Malloch, M. og Rigby, P. (red.) *Human Trafficking. The complexities of exploitation*. Edinburgh University Press.
- Rigby, P., Fotopoulou, M., Rogers, A., Manta, A. og Dikaiou, M. (2019). Problematising separated children: a policy analysis of the UK 'Safeguarding Strategy: Unaccompanied asylum seeking and refugee children. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Volume 47: 3. 501–518.
- Rigby, P., Malloch, M., Beetham, T. og Callaghan, J. (2020). *Child Trafficking in Scotland, children, education and skills*. Scottish Government. <https://www.gov.scot/publications/child-trafficking-scotland-research/>
- SaLTo. (2020). *Barne- og ungdomskriminaliteten i Oslo*. Rapport basert på data fra 2019. https://konflikttraadet.no/wp-content/uploads/2021/06/Barne-og-ungd.krim-Oslo_2019_SaLTo.pdf
- Skilbrei, M.-L. (2013). Transnasjonal prostitusjon i brytningen mellom kriminalitetsbekjempelse og innvandringskontroll. I Johansen, N.B., Ugelvik, T. og Aas, K.F. (red.) *Krimigrasjon? Den nye kontrollen av de fremmede*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skilbrei, M.-L. og Stefansen, K. (2018). *Seksuell vold: En samfunnsvitenskapelig innføring*. Cappelen Damm Akademisk.

- Socialstyrelsen. (2018). *Barn som kommer till Sverige och uppges vara gifta Analys av socialtjänstens handläggning*. <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2017-11-17.pdf>
- Stang Dahl, T. (1994). *Pene piker haiker ikke: Artikler om kvinnerett, strafferett og velferdsstat*. Universitetsforlaget.
- Stanley, E. og McCulloch, J. (2013). *State, Crime and Resistance*. London: Routledge.
- Stewart, M. (1997). *The Time of Gypsies*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Surtees, R. (2008). *Trafficking of men – a trend less considered: the cases of Belarus and Ukraine*. IOM Global Database Thematic Research Series.
- Suominen, A. (2013). Krimmigrasjon? Den nye kontrollen av de fremmede. I Johansen, N.B., Ugelvik, T. og Aas, K.F. (red.) *Krimmigrasjon? Den nye kontrollen av de fremmede*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Terre des Hommes. (2014). Webcam Child Sex Tourism. Becoming Sweetie: A novel approach to stopping the global rise of Webcam Child Sex Tourism. <https://www.terredeshommes.org/wp-content/uploads/2013/11/Webcam-child-sex-tourism-terredeshommes-NL-nov-2013.pdf>
- Thomson, K. (2016). International standards for Human Trafficking Victims. I Malloch, M. og Rigby, P. (red.) *Human Trafficking. The complexities of exploitation*. Edinburgh University Press.
- Tyldum, G., Lidén, H., Skilbrei, M.-L., Dalseng, C.F og Takvam, K.K. (2015). *Ikke våre barn. Identifisering og oppfølging av mindreårige ofre for menneskehandel i Norge*. Fafo-rapport 2015:45. Oslo: FAFO.
- UK Home Office. (2018). *Serious Violence Strategy*.
- Unicef. (2006). Guidelines On The Protection of Child Victims of Trafficking Guidelines On The Protection of Child Victims of Trafficking | UNICEF Global Development Commons.
- Unicef. (2016). *Achieving a durable solution for trafficked children*. https://www.unicef.org.uk/wp-content/uploads/2016/01/Unicef_DurableSolutions_Report2015.pdf
- Unicef og UNFPA. (2018). *Understanding child marriage in Vietnam*. <https://www.unicef.org/vietnam/sites/unicef.org.vietnam/files/2018-09/Child%20Marriage%20Eng.pdf>
- UNODC. (2020). *Interlinkages between Trafficking in Persons and Marriage*.
- UNODC. (2021). *Global Report on Trafficking in Person 2020*.
- Utlendingsdirektoratet. (2013). UDI2013-014 *Oppholdstillatelse til ofre for menneskehandel*.
- Ventrella, M. (2017). Identifying Victims of Human Trafficking at Hotspot by focusing on people smuggled to Europe. *Social Inclusion*, 5, 2 Doi: 10.17645/si.v5i2.896

- Vevstad, V. (2013). Grensekontroll og flyktningers rettigheter. I Johansen, N.B., Ugelvik, T. og Aas, K.F. (red.) *Krimmigrasjon? Den nye kontrollen av de fremmede*. Oslo: Universitetsforlaget
- Vollebæk, L.R. (2021). 10112021_resultater_fra_spoerreundersoekelsen.pdf (menneskertilsalgs.no)
- Wade, M., Mitchell, F. og Baylis, G. (2005). *Unaccompanied Asylum Seeking Children: The Response of Social Work Services*, London: BAAF.
- Wagner, K. (2017). *Pojkarna och de ensamma poliserna*. Stockholm: Kultur och Natur.
- Walby, S., Apitzsch, B., Armstrong, J., Balderston, S., Szmagalska-Follis, K., Francis, B.J., Kelly, L., May-Chahal, C.A., Rashid, A., Shire, K., Towers, J. og Tunte, M. (2016). *Study on the gender dimension of trafficking in human beings*. Luxembourg: European Commission. Available at https://ec.europa.eu/anti-trafficking/eu-policy/study-gender-dimension-trafficking-human-beings_en
- Walby, S., Towers, J., Francis, B., Shire, K., Kelly, L., Apitzsch, B., Armstrong, J., Balderston, S., Fish, A., Hardaker, C., Kirby, S., May-Chahal, C. og Palmer, E. *Study on comprehensive policy review of anti-trafficking projects funded by the European Commission*. HOME/2014/ISFP/PR/THBX/0052
- Weiss, A. (2016). The Application of International Legislation: Is the Federalisation of Anti-trafficking Legislation in Europe Working for Trafficking Victims? I Malloch, M. og Rigby, P. (red.) *Human Trafficking. The complexities of exploitation*. Edinburgh University Press.
- Welfens, N. og Bekyol, Y. (2021). The Politics of Vulnerability in Refugee Admissions Under the EU-Turkey Statement. *Front. Polit. Sci.*, 08 April 2021. <https://doi.org/10.3389/fpos.2021.622921>
- Wirtz, L. (2009). *Hidden Children: Separated children at risk*. The Children Society. https://www.migrationscotland.org.uk/uploads/files/documents/hidden_children_-_seperated_children_at_risk_-_childrens_society_report.pdf
- Zimmerman, C., Hossain, M. og Watts, C. (2011). Human trafficking and health: a conceptual model to inform policy, intervention and research. *Social Science & Medicine* 73:2, 327–335.
- Øverlien, C. (2018). Våld mellan ungdomar i nära relationer. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 25(1), 67–86. <https://doi.org/10.3384/SVT.2018.25.1.2382>

Norske rettskilder

Arbeidsmiljøloven. (2005). *Lov om arbeidsmiljø, arbeidstid og stillingsvern mv.* (LOV-2005-06-17-62)

Barnevernloven. (2012). *Lov om barnevern* (LOV-2012-06-18-97).

Straffeloven. (2016). *Lov om straff* (LOV-2005-05-20-28).

Ot.prp. nr. 51 (2002–2003). *Om lov om endringer i straffelova* (styrka innsats mot tvangsekteskap mv.). Justis- og politidepartementet.

Ot.prp. nr. 113 (2004–2005). *Om lov om oppheving av løsgjengerloven og om endringer i straffeloven mv.* (eget straffebud mot vold i nære relasjoner mv.). Justis- og politidepartementet.

Ot.prp. 42 L (2015–2016). *Endringer i straffeloven og straffeprosessloven* (personforfølgelse, forberedelse til tvangsekteskap mv.). Justis- og politidepartementet.

Prop. 66 L (2019–2020). *Endringer i straffeloven mv.* (avvergingsplikt, utenomrettslig tvangsekteskap, diskrimineringsvern, skyting mot politiet mv.). Justis- og politidepartementet.

Lov om Haagkonvensjonen. (1996). *Lov om gjennomføring av konvensjon 19. oktober 1996 om jurisdiksjon, lovvalg, anerkjennelse, fullbyrdelse og samarbeid vedrørende foreldremyndighet og tiltak for beskyttelse av barn* (LOV-2015-09-04-85).

Internasjonale rettskilder

Council of Europe (2008). Council of Europe Convention on the Protection of Children Against Sexual Exploitation and Sexual Abuse. (Lanzarote-konvensjonen).

Council of Europe. (2011). Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul-konvensjonen).

European Commission. (2014). *EMN Study on Identification of victims of trafficking in human beings in international protection and forced return procedures*, http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/networks/european_migration_network/reports/docs/emn-studies/emn_synthesis_identification_victims_trafficking_final_13march2014.pdf

European Commission. (2015). A Reflection Paper for the 9th European Forum of the Rights of the Child; Coordination and cooperation in integrated child protection systems. http://ec.europa.eu/justice/fundamentalrights/files/2015_forum_roc_background_en.pdf

European Commission. (2016). The Joint EU–Turkey Statement of 18 March 2016 EU-Turkey joint action plan (europa.eu)

- European Parliament. (2005). Convention on Action Against Trafficking in Human Beings. European Treaty Series No 197. Warsaw, 16 May 2005. <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/197.htm>
- European Parliament. (2008). Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008. The “Return Directive”.
- European Parliament. (2011). Directive 2011/36/EU of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011 on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims, and replacing Council Framework Decision 2002/629/ JHA. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1438160209126&uri=CELEX:32011L0036>
- European Parliament. (2011). Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography, and replacing Council Framework Decision 2004/68/JHA. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1436863990864&uri=CELEX:32011L0093>
- European Parliament. (2012). Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1436864171238&uri=CELEX:32012L0029>
- The European Social Charter ETS No. 163 (1996). European Social Charter (revised) – Explanatory Report – [1996] COETSER 4 (3 May 1996) (worldlii.org)
- The EU Strategy towards the Eradication of Trafficking in Human Beings 2012–2016, COM. (2012). 286, final. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012DC0286&from=EN>
- European Union. (2015). *Managing migration better in all aspects: Agenda on Migration*. [Managing_migration_better_in_all_aspects__A_European_Agenda_on_Migration \(1\).pdf](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0171&from=EN)
- European Union. (2022). European Union Temporary Protection Directive The EU Temporary Protection Directive in Practice 2022 – World | ReliefWeb.
- Hague Conference on Private International Law (1996). Convention of 19 October 1996 on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Co-operation in respect of Parental Responsibility and Measures for the Protection of Children.
- The 1930 ILO Convention No 29 concerning Forced or Compulsory Labour*. (ilo.org).
- ILO 2012:13 ILO programme implementation 2012–13.
- UN protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children* (2000). (Palermoprotokollen).
- UN Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, ETS No. 005 (1950) and its Protocols.

FNs konvensjon om barnets rettigheter (1989).

FNs valgfrie protokoll om salg av barn, barneprostitusjon og barnepornografi (2000).

FNs valgfrie protokoll om barn i væpnet konflikt (2000).

UN Convention against Transnational Organized Crime. (2000). United Nations Convention against Transnational Organized Crime (unodc.org)

UN Global Compact. (2018) *Global Compact for safe, orderly and regular migration.* (un.org)

UN Office on Drug and Crime (UNODC). (2009). *Anti-Human Trafficking Manual for Criminal Justice Practitioners.* anti-human trafficking manual (unodc.org)

UNODC. (2006). Travaux Préparatoires of the Negotiation of the Elaboration of the United Nations Convention Against Transnational Organized Crime and Protocols Thereto. Travaux préparatoires (unodc.org)

Barn, menneskehandel og nærliggende utnyttingsformer

Menneskehandel med barn er en alvorlig form for kriminalitet. Sakene i rettsvesenet som gjelder barn og menneskehandel, omfatter nesten utelukkende utenlandske barn. Tvang, vold og utnyttning er også del av barns erfaringer med vinningskriminalitet, tvangsekteskap og nettovergrep. Disse behandles vanligvis som egne innsatsfelt, omfatter hovedsakelig bosatte barn og har egne etablerte kanaler for oppfølging og egne straffebestemmelser. Rapporten undersøker disse overlappende problemområdene og spør om man trenger alternative tilnærminger for å sikre barnets rettsvern og barnets beste.

Rapporten består av to delstudier: en litteraturgjennomgang av nyere internasjonale studier om barn som er utnyttet gjennom menneskehandel, og en sosiologisk studie av menneskehandel og nærliggende utnyttingsformer.

Institutt for
samfunnsforskning

Institute for
Social Research

Munthes gate 31
Postboks 3233 Elisenberg
0208 Oslo
Tlf.: 23 08 61 00
samfunnsforskning.no

ISBN (trykk): 978-82-7763-748-8
ISBN (digital): 978-82-7763-749-5
ISSN (trykk): 0333-3671
ISSN (digital): 1891-4314